
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A HÁBORÚ VÉGE

A TITÓI ÚTON

SZABÓ IDA

Most ünnepeljük a fasizmus feletti győzelem és Jugoszlávia végleges felszabadításának negyvenedik évfordulóját. Nemzeteink és nemzetiségeink, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, négy évig tartó emberfeletti küzdelmet vívtak szabadságukért; teljes bekerítésben, olyan körülmények között, amikor senkitől sem vártak és kaptak segítséget, amikor a Hitler-ellenes koalíció seregei még messze voltak Jugoszláviától. Nemzeteink és nemzetiségeink egyedül, mindenféle segítség nélkül vívták harcukat, s egészen 1943 derekáig, még anyagi-műszaki támogatást sem kaptak a szövetségeseiktől. Ekkoriban történt meg először, hogy az angolok és az amerikaiak légi úton segílyt juttattak el hozzánk. Jelentős anyagi, műszaki és más segítséget a Szovjetunió a záróhadműveletekben nyújtott.

Negyven éve, hogy véget ért a második világháború. Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei óriási mértékben járultak hozzá a fasiszta katonai erő legyőzéséhez és a Hitler-ellenes koalíció tagjainak győzelméhez. Ennek ellenére napjainkban tanúi lehetünk azoknak a kísérleteknek, amelyek a fasizmus feletti győzelemhez való hozzájárulásunkat kisebbiteni akarják, lebecsülik, sőt kétségbe vonják. A történelmet azonban senki sem változtathatja meg, alakíthatja át, bármennyire is szeretné.

Ez az évforduló alkalom arra, hogy emlékezzünk és a világot is emlékeztessük: nemzeteink és nemzetiségeink hősies küzdelme hatalmas fasiszta erőket kötött le, amelyet emiatt nem vethettek be más frontokon. Már 1941-ben 92 partizánosztagunk volt mintegy 80 000 harccsal. A villámháborúhoz és az állandó előnyomuláshoz szokott németek olyan fronttal találták szemben magukat Jugoszláviában, amilyenre nem számítottak. A népfelszabadító háború ideje alatt a fasiszták arra kényszerültek, hogy 35—40 hadosztályt állomásoztassanak a jugoszláv harctéren. A megszállók csupán 1943-ban mintegy 650 000 katonát vetettek be a népfelszabadító háború és a forradalom harcosai

ellen. De az ellenség valamennyi offenzívája kudarcba fulladt. A fasiszta erők képtelenek voltak letörni nemzeteink és nemzetiségeink szabadságharcát. Az egész világ tudtára adták ezt harcosaink fényes győzelmei a Neretván, a Sutjeskán, a Kozarán, Likában, a Pohorjén, a Fruška gorában, Šumadijában, Bolmánánál, Batinánál, a szerémségi fronton és az ország más harcterein.

Ezek a csaták jelképezik forradalmunk győzedelmes útját, nemzeteink és nemzetiségeink testvériségének és egységének szilárdságát. Az egész országban vállatve harcoltak hazánk minden vidékének, minden nemzet és nemzetiség harcosai. Népfelszabadító háborúnk és szocialista forradalmunk győzedelmes útját semmi sem akadályozhatta meg. Azért, mert a forradalom tüzeiben testvériségünk és egységünk szilárdra kovácsolódott, és mert olyan zseniális hadvezérünk volt, mint Tito.

Nemzeteink és nemzetiségeink a JKP és Tito elvtárs vezetésével a népfelszabadító háborúban és a forradalomban azt váltották valóra, ami sokak számára lehetetlennek tűnt. A partizánegységekből létrehozták saját népfelszabadító hadseregünket, amelynek 1943-ban 300 000 harcosa volt; amikor hadseregünk (határainknál) találkozott a Vörös Hadsereggel, már 50 hadosztályunk és 400 000 harcosunk volt, a záróhadműveletekben pedig népfelszabadító hadseregünk állománya 800 000 katonát számlált. A népfelszabadító háború és a forradalom tömegeség tekintetében is össznépi háború volt.

Nemzeteink és nemzetiségeink saját erejükből vívták ki a teljes győzelmet a műszakilag jobban felszerelt és túlerőben levő ellenség felett, Hitler és Mussolini, a magyar és a bolgár fasiszták seregei felett, és megsemmisítették a csetnikek, az usztasák, a ballisták, a nyilasok ellenforradalmi erőit.

Népfelszabadító harcunk és forradalmunk nehéz, kitarató harc volt. A felszabadulás és a fasiszmus feletti győzelem negyvenedik évfordulója alkalom arra, hogy emlékezzünk és másokat is emlékeztessünk: nagyon nagy árat fizettünk szabadságunkért, és senkinek sem engedjük meg harcunk nagy vívmányainak veszélyeztetését. Több mint 300 000 harcosunk esett el, a megszállók a felkelés és a népfelszabadító háború megsemmisítésére törekedve, az egész országot rettenetes terror alatt tartották, több tízezer férfit, asszonyt, gyereket és öreget hurcoltak börtönbe vagy a hírhedt gyűjtőtáborokba, rengeteg embert kivégeztek, valóságos népirtás volt ez. Ismeretes, hogy Jugoszlávia ebben a véres regében 1 700 000 embert veszített. Amikor a szövetségesek elismerték a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereget és Partizánosztagokat, Tito elvtárs ezeket mondta: Talán még egyetlen kis nép sem fizetett soha ekkora árat, mint mi, hogy meggyőzze a világ közvéleményét arról, hogy a vér, amit Jugoszláviában ontanak, a saját vére.

A népfelszabadító háború és a forradalom, egységes irányítással egyre jobban terjedt Jugoszlávia minden részében: a hegyekkel borított

Boszniában, Szlovéniában, Macedóniában, Horvátországban, Crna Gorában, Szerbiában és a mi síksági Vajdaságunkban is.

A népfelszabadító háború és a forradalom célja kezdettől fogva a megszállók elleni harc, a felszabadulásért vívott küzdelem volt, de egyúttal a régi társadalmi berendezés felszámolásáért és megdöntéséért is folyt, annak a rendszernek a megszüntetéséért, amely a burzsoázia uralmára, az osztály- és nemzeti elnyomásra volt alapozva. A harc célja az új, humánus szocialista társadalom létrehozása volt, amiben az ember szabad egyéniség lesz, minden nemzet és nemzetiség, minden közösség szabad és egyenjogú és azonos feltételekkel rendelkezik a szabad és sokrétű fejlődéshez. Ezek a célok megfeleltek a legszélesebb néptömegek érdekeinek, hiszen nem kívánták a régi visszatérését. A népfelszabadító háborúnak és a forradalomnak ezekre a céljaira alapozva a Tito elvtárs vezette Jugoszláv Kommunista Pártnak, a marxi és lenini eszméket követve, mélységes internacionalizmustól áthatva, sikerült minden nemzetünk és nemzetiségünk hazaszerető, demokratikus, antifasiszta erőit a népfelszabadító háborúba és a forradalomba mozgósítania és egy erőteljes, egységes frontba tömörítenie.

Tito elvtárs tudta, hogy nehéz út vezet a szabadságig; azokból a reális feltételekből indult ki, hogy a régi világ, a tőkés kizsákmányolás világa, a más népek nemzeti elnyomására és leigázására törekvő világ, nem fog egykönnyen lelépni a társadalmi színtérről, ezért a Jugoszláv Kommunista Pártot, Jugoszlávia munkásosztályát, nemzeteit és nemzetiségeit hosszú és súlyos, de egyúttal kitartó és állhatatos harcra készítette fel, amelyben fegyverrel vagy fegyvertelenül, részt vett a nép legnagyobb része, és kívívta a dicsőséges győzelmet.

A régi Jugoszlávia romjain már a háború alatt kezdett kialakulni az új, humánus társadalom. Tito elvtárs kiváló vezetésével 1943-ban nemzetünk és nemzetiségeink új történelmi korszakba léptek, meghiúsítva Jugoszláviával kapcsolatban mindenféle spekulációt (a nyugati hatalmak azt tervezték, hogy a háború befejezése után majd visszasegítik az országba a királyt és a menekült kormányt). Amikor az AVNOJ jajcei, második ülészakán meghozták a történelmi horderejű határozatot az új szocialista Jugoszlávia megalakításáról, Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségei lényegében tehát már a népfelszabadító háborúban létrehozták az új forradalmi hatalmat.

A népfelszabadító háborúban és a forradalomban kezdettől fogva Jugoszlávia minden nemzete és nemzetisége részt vett, így saját és közös harcukkal biztosították, hogy saját sorsuk urai legyenek.

Negyven éve annak, hogy nemzetünk és nemzetiségeink, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, győzelemre vitték gigászi küzdelmüket, legyőzték a fasiszta megszállókat és az ellenforradalmat. Ebben a harcban született meg Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságunk, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek testvéri közössége.

Azok az események, amelyek negyven évvel ezelőtt a négy évig tartó hősi harcok befejezését jelentették, egyúttal egy új korszak kezdetét is jelentették forradalmunkban, az új szocialista társadalom kiépítéséért vívott harc kezdetét. A negyven év alatt, amióta szabadságban élünk, nagyon nagy eredményeket értünk el hazánk anyagi és társadalmi fejlődésében. A munkásosztályunk és dolgozóink által elért eredmények még inkább jelentősek, ha tudjuk, hogy a semmiből kellett kezdenünk; a régi Jugoszlávia Európa legelmaradottabb országa volt. A háború után a lerombolt országban az általános elmaradottság és fejletlenség ellen kellett küzdenünk. Noha jóformán semmink sem volt, az élelmet például élelmiszerjegyekre is csak szűkösen lehetett mérni, az UNRRA-csomagokban használt ruhát és lábbelit kaptunk, nemzeteink és nemzetiségeink mégis a szebb jövőbe vetett töretlen hittel, lelkesedéssel és lendületesen fogtak a romok eltakarításához, a vasutak, az utak és hidak újjáépítéséhez. Sok mindenről le kellett mondani, hatalmas erőfeszítéseket kellett tenni, de minden könnyűnek tűnt azokhoz a borzalmakhoz képest, amelyeket népeink a fasiszta megszállás és a négyéves háború alatt éltek át. Nemzeteink és nemzetiségeink szabadsága, testvérisége és egysége, egyenjogúsága olyan lendületet adott, hogy az egész ország egy nagy építőhellyé változott.

A munkásosztály, a dolgozók hatalmas erőfeszítéseivel és szolidaritásával teremtettük meg az ipart és a korszerű mezőgazdaságot. Lendületesen fejlődést értünk el minden köztársaságban és tartományunkban. Az egész országban alapjaiban változott meg a munka és az élet anyagi bázisa. Megváltozott a lakosság szociális összetétele is. Különösen nagy eredményeket értünk el a kultúra, az iskolázás, az egészségügy fejlődésében. Új városok, utak, gyárak, iskolák és kórházak épültek.

Nehéz körülmények között értük el mindezt. Különféle nyomást gyakoroltak ránk, gazdasági zárlatot alkalmaztak ellenünk, de szívósan kiktartottunk, hiszen szabadságunkat, függetlenségünket és a szocializmusba vezető sajtóságot utunkat védtük. A nemzetközi viszonyok alakulására akkoriban a hidegháborús légkör nyomta rá bélyegét. Hazánk nagyon bonyolult helyzetben volt. A nyugati hatalmak nyomása után következett a Tájékoztató Iroda támadása 1948-ben. Ezzel kezdetét vette a hazánkkal szembeni, több évig tartó gazdasági blokád, és megkezdődtek az állandó támadások hazánk és a JKP ellen.

Marx és Lenin forradalmi tanításaira támaszkodva, a JKP már a népfelszabadító háborúban és a forradalomban keresni kezdte a harc új utait, a forradalmi stratégiát és taktikát az adott történelmi körülményekhez idomítva. Mindenféle dogmatizmus csak ártott volna a forradalmi harc fejlődésének. A dogmatizmus minden válfaja ellen küzdve, Tito elvtárs kidolgozta a feltételeinknek megfelelő stratégiát és taktikát. Ezért volt a mi forradalmunk egyben népfelszabadító háború, antifasiszta harc és szocialista forradalom.

A fegyveres forradalmi harcban aratott győzelem után, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, a szocialista társadalmi viszonyok kiépítésében a saját, még járatlan utainkon indultunk el. A párt bátran és merészen magára vállalta Jugoszlávia munkásosztálya, nemzeti és nemzetiségi élcsapatának szerepét, vállalta a felelősséget az ország fejlődéséért a saját munkásosztálya, a saját népe előtt, nem fogadva el senki parancsait. A JKP/JKSZ szilárd egységének, nemzeteink és nemzetiségeink egyöntetű támogatásának köszönhetően sikerült eredményesen megvédeni a jogunkat, hogy önállóan jelöljük ki szocialista fejlődésünk útját; eredményesen szembeszálltunk mindenféle zsarolással, nyomásgyakorlással, leküzdöttünk minden nehézséget, megvédtük függetlenségünket és szabadságunkat.

Tito elvtárs vezetésével hazánk gyorsan kitört az elszigeteltségből, kiterjedt nemzetközi együttműködést alakított ki, mindig a szuverenitás, az egyenjogúság, a belügyekbe történő be nem avatkozás elve alapján. Jugoszlávia ugyanakkor érvényre juttatta a saját állásfoglalását is a békeharcban, az egyenjogú együttműködésért és az új nemzetközi politikai, gazdasági viszonyokért való küzdelemben, ami az elnemkötelezettség politikájában jutott kifejezésre erőteljesen.

Hazánk el nem kötelezett külpolitikája, béke-erőfeszítései, a gyarmati igában szenvedő népek harcának aktív támogatása, a népek és az államok egyenjogú és demokratikus viszonyaiért vívott harca hatalmas tekintélyt szerzett a világban a szocialista Jugoszláviának.

A JKP és Tito elvtárs vezetésével negyven évvel ezelőtt indultunk el a szocializmusunk építésének sajátos útján. A marxista elvek alapján, hogy a szocialista társadalomban a munkásosztály, a dolgozó kell hogy legyen a hatalom és a döntéshozatal meghatározó tényezője a gazdasági és a társadalmi élet minden területén. Továbbá, hogy a szocialista forradalomnak biztosítania kell a dolgozók számára, hogy teljesen ellenőrzésük alá vonják munkájuk eredményét. Már 1950-ben, Tito elvtárs kezdeményezésére a Szövetségi Szkupstina képviselői törvényt hoztak arról, hogy az állami vállalatok irányítását átadják a munkásoknak.

Az öngazgatás, számos anyagi és politikai jellegű nehézség, sőt a heves külső és belső ellenállás ellenére (amivel még napjainkban is találkozunk) hazánkban alapvető társadalmi-politikai rendszerré fejlődött. Az 1974. évi alkotmánnyal és a társult munkáról szóló törvénnyel megfelelő feltételeket teremtettünk, hogy a munkásosztály rendelkezessen a jövedelemmel, hogy döntő jelentőségű szerepe legyen a társadalmi újratermelésben és általában a társadalomban. Persze, hosszan tartó folyamatról van szó, ami nem valósul meg könnyen, hiszen még mindig éreztetik hatásukat azok az erők, amelyek uralkodni szeretnének az eszközök és az emberek felett is, és gátló hatást fejtenek ki.

Tito elvtárs mondta, hogy ha a munkások nincsenek tudatában hatalmuknak, amit az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény

biztosít számukra, ha nem veszik valóban a kezükbe a döntéshozatalt a munkájukat érintő minden kérdésben, akkor ezek a viszonyok pusztá formasággá válnak.

Ezért kell a szervezett szocialista erőknél állandóan harcolniuk a szocialista öngazgatású viszonyok következetes érvényre juttatásáért.

Kétségtelen, hogy népfelzabáló harcunk és szocialista forradalmunk egyik legjelentősebb vívmánya nemzeteink és nemzetiségeink testvérisége és egysége, teljes egyenjogúsága. A nemzeti kérdés és a nemzetiségi viszonyok a múltban, de ma is stratégiai kérdést jelentenek, s ennek a kérdésnek a JKP, vagyis a JKSZ a forradalmi harc minden szakaszában megkülönböztetett figyelmet szentelt és szentel.

Soknemzetiségű országunkban az öngazgatás előfeltétele nemzeteink és nemzetiségeink tartósan egyenjogú viszonyainak. A nemzetek nem érhetnének el sokrétű fejlődést, és az egyenjogúság viszonyait sem tehetnék tartóssá, ha a munkásosztály nem rendelkezne saját munkájának eredményeivel, ha nem lenne alapvető uralkodó szerepe a társadalomban. A szocialista öngazgatás és az egyenjogúság összefüggéséről mondta Tito elvtárs a JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában: „Az öngazgatási demokrácia nem lehet teljes anélkül, hogy a nemzetek és nemzetiségek között egyenjogú és demokratikus viszonyok létre ne jöjjenek, anélkül, hogy minden nemzetet és nemzetiséget meg ne illessen a szabad és önálló kulturális, gazdasági és politikai fejlődés joga. Ezért a nacionalista önzés és uralkodásvágy minden kísérlete, akár az unitarizmus, akár a szeparatizmus formáját ölti, ellentétben áll mind a nemzeti egyenjogúsággal, mind az öngazgatási demokrácia rendszerével. Az öngazgatás új elemekkel gazdagította a nemzetek közötti viszonyokat és magát a nemzeti egyenjogúság fogalmát. Új és másféle társadalmi-gazdasági és demokratikus tartalommal telítette a viszonyokat.”

Soknemzetiségű hazánkban igen magas fokra emeltük a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát az élet minden területén. A termelőerők, a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok fejlesztésével és erősítésével, a munkásosztály és a dolgozók szerepének megszilárdításával a társultmunka-alapszervezetekben, a társadalom egészében, ez az egyenjogúság új tartalmakkal és formákkal bővül. A szocialista öngazgatású viszonyok erősítésével egyre jobban elmélyül és kibővül az egyenjogúság a gazdasági, politikai és kulturális életben, az alkotói tevékenységben, az oktatásban, a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének és írásának használatában.

A szabadság negyven éve alatt az egész országban, így Vajdaságban is, komoly eredményeket értünk el a nemzetek és nemzetiségek nemzeti kultúrájának egyenjogúságában, szabad és sokrétű fejlesztésében. Vajdaságban igen változatos a nemzetek és nemzetiségek kulturális élete: színművészete, zeneművészete és képzőművészete, műkedvelése és a kul-

turális élet más formái is, amelyek egyre inkább áthatják egymást. Szocialista autonóm tartományunkban gazdag kiadótévékenység folyik a nemzetek és nemzetiségek nyelvén. Nemzeteink és nemzetiségeink teljes egyenjogúságát bizonyítja a szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven megjelenő tájékoztatói eszközök fejlett hálózata is. Csupán néhány mutatót említettem meg a magas fokú egyenjogúság szemléltetésére, ami egyaránt vonatkozik minden nemzet és nemzetiség tagjaira, az élet minden területén, s büszkéek vagyunk erre, hiszen egyedülálló példája a világon, hogyan kell rendezni a nemzetek közötti viszonyokat, a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúságát.

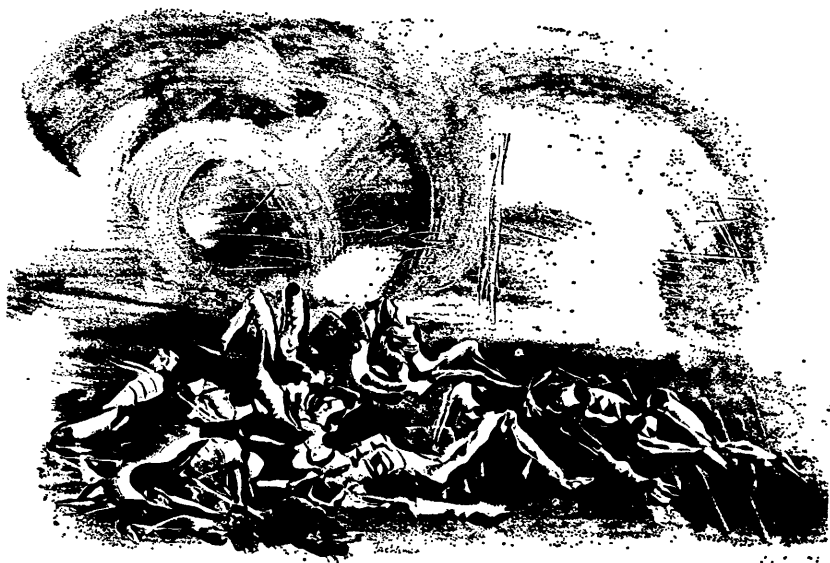
Az elmúlt negyven év alatt hatalmas eredményeket értünk el a termelő- és anyagi erők fejlesztésében, az ember felszabadításában, nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának, testvériségének és egységének fejlesztésében, illetve megszilárdításában. Negyven év egy ország fejlődésének történetében nem nagy idő, de mégis sikerült, mindenféle nehézség ellenére, bebizonyítani a szocialista öngazgatású társadalom komoly előnyeit. A gyors és gyökeres változásokat szükségszerűen gondok, hiányosságok, sőt melléfogások is kísérték, s ezek következményeit ma, ebben a világválságban nagyon megérezzük. Társadalmunknak azonban hatalmas lehetőségei vannak emberekben és anyagokban is ahhoz, hogy a szocialista öngazgatás továbbfejlődését gátló körülményeket leküzdhessük. A forradalom ma is tart, s mint ahogyan a népfelszabadító háborúban és a fegyveres forradalomban, ma is rendkívül fontos az egyén és mindannyiunk közös szerepe; hogy ki mennyire hajlandó felelősségteljesen vállalni kötelezettségeit a továbbfejlődésért, a további gazdasági előrelépésért, a szocialista öngazgatás jobbá tételéért vívott küzdelemben. Gondolnunk kell arra, hogy nyugtalan világban élünk, hogy elsősorban a saját erőnkre kell támaszkodnunk, hogy megőrizhessük függetlenségünket és szabadságunkat. Negyven év múlt el a második világháború befejezése óta, ami borzalmas rombolást hagyott maga után és 50 millió életet oltott ki. Ezeket az áldozatokat az emberiségnek sohasem szabad elfelejtenie. Sajnos, ennek ellenére is tanúi lehetünk, hogy az úgynevezett helyi háborúk millió és millió emberéletet követelnek. Tanúi lehetünk annak is, hogy egyre jobban elmélyül a nagyhatalmak kapcsolataink válsága, hogy folytatódik a fegyverkezési hajszá, ami óriási pénzszegeket emészt fel, miközben milliók halnak éhen a világon. Mindez újabb megrázkódtatással fenyeget, veszélyezteti a világbékét, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

A legutóbbi háború áldozataira arra figyelmeztetnek, hogy az emberiség érdekében, a béke érdekében le kell küzdeni az egyeduralomra való törekvéseket, meg kell szüntetni a világ tömbökre való felosztását, következetesen tiszteletben kell tartani minden nép és állam függetlenségét, szuverenitását és területi integritását.

A saját szabadságunkat és függetlenségünket őrizve, óvnunk kell for-

radalmunk vívmányait is, hiszen ezek a vívmányok szavatolják első-sorban biztonságunkat. A népfelszabadító háború és a forradalom nagy vívmánya a szocialista öngazgatás, nemzeteink és nemzetiségeink testvérisége és egysége, valamint egyenjogúsága. Ezek a vívmányok tették lehetővé nemzeteink és nemzetiségeink valahány nagy győzelmét, amelyeket Tito elvtárs vezetésével vívtunk ki. Ezek tették lehetővé, hogy immár negyven éve szabadon éljünk, hogy hazánkban a magunk urai lehessünk.

A szabadság, nemzeteink és nemzetiségeink győzelmének jeles évfordulójáról joggal emlékezünk meg nem kis büszkeséggel és önmegbecsüléssel; büszkék vagyunk a győzelemhez, a fasizmus letöréséhez való hozzájárulásunkra, büszkék, mert senkitől sem kaptuk ajándékba a szabadságunkat.

Glid Nándor: Treblinka, 1971

A BÉKE ELSŐ ÉVE*

PETKOVICS KÁLMÁN

A Magyar Szó indulása és fejlődése

Május közepéig többnyire hadijelentések szerepeltek a *Szabad Vajdaság* első oldalán. A győzelem örömhírei után az újjáépítés témái kerültek előtérbe. Ezzel folyamatosan módosult a négyoldalas hírlap tartalma, bár ez nem volt különösebben szembetűnő, mert az újjáépítés politikai irányvonalát még a háború folyamán megszabta a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia egységes kormánya.

Az egységes kabinet, a Tito—Šubašić-egyezmény alapján, 1945. március 7-én alakult meg. Valójában a szövetségesek által is elismert egységes államközösség létrejöttét fejezte ki. A közösség alappillérei a fegyveres harcban keletkezett népi hatalom szervei, valamint a nemzetek és nemzetiségek testvériségével és egységével kapcsolatos vívmányok voltak. Ezek biztosították, hogy az új országban igazságos társadalmi rendszer, demokrácia és egyenjogúság lesz.

Tudjuk azonban, hogy az államhatalom osztályjellegének kérdése akkor még nem dőlt el. A király komolyan pályázott elhagyott trónjára, és ezt a nagyhatalmak Jaltában, a maguk módján, méltányolták is. Az AVNOJ második ülésének határozata viszont úgy rendelkezett, hogy „a monarchia kérdését a nép fogja eldönteni, saját akarata szerint, az egész ország felszabadítása után”.

Bonyodalmas helyzet keletkezett. A kormány, megalakulása után nyomban, hozzálátott a hadviselő ország gazdasági és közigazgatási dolgainak rendezéséhez. Működése nem volt eredménytelen. Az államgépzet szervezése akadozott ugyan, de éledezett a gazdaság, indult a közlekedés, javult a hadsereg és a passzív vidékek ellátása, és megszületett az új, demokratikus föderatív dinár. Még a fegyverek beszéltek, amikor áprilisban beváltották a különféle pénznemeket.

Šubašić hívei azonban a háború befejezésével ellenzéki politikát kezdtek csinálni a kormányban, majd az ideiglenes nemzetgyűlésben. Az esélyeket latolgatták, s amennyire tehették, fékeztek a rendelkezések vég-

* Folytatás a múlt évi decemberi számunkból.

rehajtását. Igyekeztek hasznot húzni az ország gondjaiból, a kibontakozás tényleges nehézségeiből és az új államgépezet tapasztalatlanságából származó hibákból. A dolgok menetét, természetesen, az ország határain kívül is éber és cselekvő figyelemmel kísérték. A reakció erői, bízván a jaltai egyezkedések számukra kedvező folytatásában, s nem kevésbé a külföldi támogatásban, napról napra intenzívebben dolgoztak.

Ekkortájt a félig illegálisban működő Jugoszláv Kommunista Párt a tömegmunka fokozását sürgette. Ebben különösen fontos szerepe volt a Népfrontnak. A tömegek aktivitása határozta meg a fejlemények ütemét, irányát, az erőviszonyok alakulását. A Népfront mozgósító programja a forradalom vívmányainak fejlesztését ígérte, míg az ellenzéki beszédekben a régi állapotok visszaállításának szándéka bujkált.

Változtak hát a politikai körülmények és a sajtómunka követelményei. Az ország győzelmesen, erős hadsereggel, de kifosztottan, éhesen és lerongyolódva került ki a háborúból. Az újságban még sokáig ötvöződtek a háború és a béke témái, a pusztulás komor valósága elegyedett a remény derűsebb képeivel. Az új élet igénye, akarása, követelményeinek tudatosítása a sajtó fontos feladatai közé tartozott.

A *Szabad Vajdaság* a háború utolsó hetében sok jó hírt közölt a földéről és a gyárakból. Mire véget értek a hadműveletek, Vajdaságban a szántóföldek kilencven százalékát bevetették. Éjjel-nappal folyt a munka az elpusztult beocsini cementgyár helyreállításán. A kikindai öntőde ötven százalékkal emelte a termelést. A szabadkai Sever munkásokat toborzott. Újvidéken üzembe helyezték a porcelángyárat. Becskereken megkezdte a termelést az ország első étergyára. A jó hírekkel együtt jelentek meg az „Árdrágítók a szegyenpadon”, „Pénzrendelet szélhámosai a bíróság előtt”, „Kényszermunkára költözik a vajdasági feketepiac” és más, hasonló című közlemények.

A fegyverek elhallgattak, de súlyosodtak a küzdelmek a gazdaság és a közélet szinte minden területén. Közben múlt az idő, és egyre idősebbé vált a sorsdöntő szavazás előkészítése. Várt nagy események kerültek a közérdeklődés előterébe. Esedékkéssé vált a sajtó új szerepének megbeszélése is.

A Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front illetékes szerve május végén az újságok, illetve a sajtószolgálat munkásaival tanácskozott. Az összejövetelen jeles politikai vezetők — Jovan Veselinov Žarko, Danilo Grujić, Stanka Veselinov, Živan Milisavac —, a vajdasági újságok — a *Slobodna Vojvodina*, *Szabad Vajdaság*, *Hlas L'udu*, *Glas omladine*, *Ifjúság Szava* — szerkesztői és tudósítói, továbbá a *Borba* itteni munkatársai vettek részt.

Az eseményről oldalas cikket közölt a *Szabad Vajdaság*. Megírta, egyebek között, hogy Jovan Veselinov Žarko nagy beszédben ismer-

tette a sajtó szerepét és feladatait. De a beszédből, sajnos, csak két mondat került az újságba. „*Alapvető tételünk, hogy harcunk mindenki ellen, aki hozzányúl népfelszabadító küzdelmeink vívmányaihoz, bárki legyen is. E kérdésben nincs helye vitának, az AVNOJ határozatai minden vitán felül állanak.*” (A sajtószolgálat új feladatai Vajdaságban, *Szabad Vajdaság*, 1945. június 2.)

A jelenlevő tudósítók — voltak vagy százan — újvidéki, szabadkai, törökkanizsai, topolyai, moravicai, zentai, bajsai, zimonyi, mitrovicai, pancsovai és becsei tapasztalatokról beszéltek. Egymást lelkesítve hangoztatták, hogy a háború diadalmas befejezése után meg kell indítani a béke propagandáját, hogy a nagy építő békében is győztesek maradjunk. Többen emlegették azonban a népi bíráló fontosságát...

A tanácskozáson megállapították, hogy a sajtónak *a dolgozó nép tömegmozgalmát kell szolgálnia*. Ezzel kapcsolatban a testvériség és a barátság erősítése a legfontosabb tennivalók között szerepelt. Az alapítók képviselői a népek közötti legteljesebb együttműködés hirdetését és a sovinizmus zászlóhordozóinak megbélyegzését várták az újságíróktól. Ettől függött akkor minden más sürgős kérdés helyes megoldása.

A dolgozó nép tömegmozgalmának szolgálata a sajtómunka minőségének emelését követelte. A tudósítótól elvárták, hogy otthonosabban mozogjon a problémákban, megkülönböztesse az okokat és következményeket, különválassza a lényegest a lényegtelentől. Látnia kellett, mi történik az üzemekben, szervezetekben, állami birtokokon, figyelnie a közhangulatot, az üzerek működését, és lelepleznie a rémhírterjesztőket...

A tanácskozás napján Danilo Grujić, a Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front agitációs és propagandaosztályának vezetője meglátogatta a *Szabad Vajdaság* szerkesztőségét. Itt esett szó először arról, hogy a magyar nyelvű újságnak, a sajátos hazai szerep mellett, nemzetközi vonatkozásban is szolgálnia kell a népek közeledését. A jelek szerint ezek a tanácskozások hosszabb időre meghatározták a szerkesztés irányelveit.

A nyári hónapokban a politikai élet történéseire összpontosult a Futaki utcai szűkös szerkesztőség újságíróinak figyelme. Az események gyorsan követték egymást. Néhány nappal a háború befejezése után kinevezték a vajdasági választási főbizottságot. 1945. június 4-én megjelent a tartományi választójogi rendelet. 1945. július 8-ára pedig kiírták a helyi, városi, járási, kerületi népbizottságok, valamint a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság tagjainak választását.

Megindult a kampány. Divatba jöttek a népgyűlések. A szónokok leginkább az újjáépítés eredményeit méltatták, a nemzeti összefogást hirdették, de itt-ott a földosztást is megemlíttették. Szinte minden népgyűlésen beszéltek a vajdasági autonómia jövőjéről, amely — Acím Grulo-

vié szavaival — „az erős és boldog Jugoszlávia egységének záloga is” volt.

A politika kicsit háttérbe szorította a hétköznapi témákat a lapban. A *Szabad Vajdaság* március elején a kenyérnek hősközlését emlegette, elsődleges politikai feladatnak nevezte a tavaszi mezőgazdasági munkákat, de az aratásról valósággal megfélemlített. Egyéb közérdekű közlemények pótolták a kenyérgabona betakarításának híreit. Megindult a vonatjárat Belgrád felé. Július elsejétől engedély nélkül lehetett utazni. Helyreállt a posta- és pénzforgalom. Három nappal a szavazás előtt megszűnt a levélcenzúra.

Közvetlenül a választás előtt, 1945. július 7-én, dr. Várady Imre, dr. Strelitzky Dénes, Blaško Rajić szabadkai lelkész, Herceg János író, dr. Kovács Kálmán és Póth Lajos újvidéki kultúrköri elnök nyilatkozatait közölte a *Szabad Vajdaság*. Különösen a régi polgári politikai vezetők — dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes — megszólalása kelteztelt fel. A nyilatkozatok a vajdasági magyarok fokozottabb tömörülését szorgalmazták az Egységes Népfelzárkózó Front keretében.

Másnap volt a szavazás. Vajdaság 884 635 szavazati joggal bíró polgára közül, 1945. július 8-án, 735 049 jelent meg a választóhelyeken. Ezek részesedése a névjegyzékben szereplők összességében kerületenként: Újvidék 85,8, Zombor 81,4, Zrenjanin 85,3, Szabadka 82,2, Pancsova 80,05 és Sremska Mitrovica 82 százalék. Soha ennyien ezen a vidéken még nem szavaztak. A tömeges részvétel, az újságok értékelése szerint, a Népfront iránti bizalom növekedéséről tanúskodott.

A *Szabad Vajdaság* sokat foglalkozott a szavazás kimenetelével. Többnyire a magyarok helyiségekre vonatkozó adatokat taglalta, magyarázta, értékelte. Szabadka, Zenta és Topolya eredményei átlagosnak minősültek. Feketics, Bajsa, Becse, Péterréve népe a vajdasági átlagon felül szavazott. Csantavérről pedig, ahol a jogosultak 92 százaléka voksolt, külön cikk jelent meg. „Íme egy község, ahol jó mederben folyik a dolgok” — közölte a lap 1945. július 26-án.

Túlzott derűlátásra azért nem volt ok, mert a nyilvánosságra hozott adatok községenként igen eltérő politikai hangulatot sejtettek. Bezdánban a bejegyzett polgárok 71 százaléka jelent meg az urnák előtt. Ettől is gyengébb a hagyományos mozgalmas Moravica 69 százalékos teljesítménye. A vajdasági átlag alatt szerepelt még Temerin, Mohol, Pacsér, Ada és még néhány település.

A demokrácia első nagy nyilvános erőpróbája Vajdaságban megmutatta, hogy a nép nagyobbik része, tekintet nélkül az emberek nemzetiségi és felekezeti hovatartozására, a közéleti cselekvés híve. A nők és a fiatalok tulajdonképpen először szavaztak. Nekik különösen nagy szerepük volt a cselekvési kedv tömeges kinyilvánításában.

De ekkor még nem az államforma kérdése dőlt el. A helyi népbizottságok tagjait választották, elég bonyolult eljárással és fekete urna

nélkül. A szavazás után még gyorsabb ütemben folyt a felkészülés az országos erőpróbára. A mozgalmas nyár sok fontos, hovatovább rendhagyó politikai eseményről, mind gyakrabban öthasábos szalagcímek beszéltek a lap első oldalán.

A kiemelkedő események között volt Josip Broz Tito szabadkai és újvidéki látogatása. 1945. július 15-én vasárnap délelőtt Szabadka utcáin, a városi stadion környékén és lelátóin sokezres tömeg köszöntötte Jugoszlávia marsallját. A játéktér pázsitján két évvel ezelőtt Boszniában alakult 16. vajdasági hadosztály harcosai sorakoztak fel.

Marko Peričin ezredes jelentése és a szemle után Tito a hadosztály harci útjáról és az ország jövőjéről beszélt. Részletesen foglalkozott a tartomány helyzetével és szerepével. Elmondta, hogy „Vajdaságnak különleges helyzete lesz a szerb föderális egységben, éppen azért, mert több nemzetiség él benne. Joggal követelheti mindenki, hogy ezek után teljes megértés és testvériség uralkodjon itt.” (*Szabad Vajdaság*, 1945. június 16.)

A díszebédet a patinás Bárány Szálló éttermében rendezték, de nem tartott sokáig, mert a vendégek kora délután már Újvidékre érkeztek. A tartományi székvárosban szintén hatalmas tömeg várta Titót, aki a főbizottság épülete előtt beszélt. Itt is kiemelte a nemzetek és nemzetiségek együttélésének kérdését. „Ismét figyelmeztetek benneteket: őrizzétek és emeljétek fel azt az egységet és testvériséget, amelyért annyi vér folyt.”

Ez idő tájt közölték a lapok az AVNOJ harmadik ülése összehívásának hírért. Az új tagokkal kiegészített képviselő-testület 1945. augusztus 10-én Ideiglenes Nemzetgyűléssé alakult át. Két nagy munka vár rá. Egyik az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjainak megválasztására vonatkozó jogszabályok elkészítése, a másik az agrártörvény meghozatala volt.

*

A vajdasági kommunisták hetedik értekezletén (1945. április 5-én és 6-án) sok szó esett a nemzetiségi viszonyokról. A gyorsírói jegyzetekből látszik, hogy a referátum bírálta a hibákat, túlkapasokat és a szektás jelenségeket. Az értekezlet álláspontja az volt, hogy a Vajdasági Egyeséges Népfelzabardító Frontba kell tömöríteni a társadalom minden rétegét, nemzetét és nemzetiségét. A párt azonban nem zárta ki a kulturális önszervezés lehetőségét. Sőt, szorgalmazta, a front keretében.

A nemzeti és nemzetiségi kulturális szervezetek közé tartozott a nagy múltú Matica srpska, amelynek akkoriban ötezer tagja volt. Napirendre került a Hrvatska kulturna zajednica újjászervezése. A bánáti román kultúregyesületek szövetsége (Uniunea Culturala Romanilor din Banat), amely később elindította a *Libertatea* című hetilapot, már 1945 áprili-

sában létrejött Versecen. Augusztus elejétől új programmal és új vezetőséggel folytatta munkáját a Matica Slovačka. Nem sokkal később Šiden megújult a Matica Rusinska is.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 1945. július 22-én alakult meg. Két héttel a szavazás után írt róla először a *Szabad Vajdaság*. Az alapító aktivisták között Póth Lajos, B. Szabó György, Cellik István, Gál László, Gvozden András, Herceg János, Hangya András, Lőrinc Péter, Lukó András és mások nevét említette. Díszelnöki tisztségben dr. Váradny Imre és dr. Strelitzky Dénes szerepelt.

A szövetség nagy becsvágygal kezdte munkáját. Programcéljai a kisebbségi szellemi élet sok területét érintették? Irányító és felügyelő jogköre volt az egyesületekben, de foglalkozott a közoktatás, könyvkiadás, könyvtárak, népegyetemek, zene, irodalom, képzőművészet, szakszervezeti és ifjúsági kulturális munka szervezésével és irányításával. Kezdetben a szabadkai Magyar Színház irányítása is hatáskörébe tartozott.

Sajtótörténeti szempontból figyelmet érdemel a VMKSZ 1945. október 11-én szentesített alapokmánya. A szövetség céljait és eszközeit meghatározó második fejezet kilencedik pontja szó szerint így hangzik: „*Felügyeletet gyakorol a Vajdaságban kiadott magyar sajtótermékek, valamint más országokból Vajdaságba behozott sajtótermékek felett.*” (*Magyar Szó*, 1945. október 14.)

A Vajdaságban kiadott magyar sajtótermékek közé két újság tartozott akkor. A Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front napilapja, a *Szabad Vajdaság* és a Vajdaság Antifasiszta Ifjúságának Egyesült Szövetsége által alapított *Ifjúság Szava*. Valahogy elképzelhetetlennek tűnik, hogy a politikai szervezetek kiadványainak felügyeletét ténylegesen a kultúrszövetségre bízták volna . . .

Az alapokmány, a jelek szerint, alkalmat adott politikai ügyek felvetésére és tárgyalására, amiből különféle nézeteltérések származtak. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a szövetség tanácsának (a két közgyűlés között ez a szerv irányította a munkát) augusztusi ülésén nemcsak közművelődésről és kultúráról beszéltek, hanem kisebbségi jogokról általában és politikai kilátásokról. Amennyire a *Szabad Vajdaság* 1945. augusztus 21-én közölt terjedelmes tudósításából kibogozható, dr. Strelitzky Dénes a magyarság soraiban mutatkozó passzivitás okait fejtegette.

A neves polgári politikus okfejtése és megállapításai körül igen heves vita támadt. A más véleményen levők a munkások és földművesek tömeges aktivitását domborították ki. A nézetek ütközését sejteti a *Szabad Vajdaság* főszerkesztőjének már-már indulatos megállapítása: „Ma többségi jogok nincsenek, nincsenek tehát kisebbségi jogok sem, csak egyforma jogok vannak.”

(A nézeteltérésekből kikövetkeztethető, hogy a kulturális önszervezés

lehetősége és adottsága a politikai önszervezés felé csalta némely közéleti személyiség képzeletét. Valamiféle magyar párt lett volna ez, a különállás kifejezője és a társadalom minden rétegét, nemzetiségét tömörítő Népfront megosztója. A *Szabad Vajdaság* nem adott teret az ilyen és hasonló elképzeléseknek.)

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség története sok ponton érintkezik sajtónk és napilapunk történetével. A szövetség megalakulása és a tanács említett augusztusi ülése között Szabadkán, az Egyesült Szakszervezetek székházában sajtókonferenciát tartottak, és eldöntötték, hogy 1945. szeptember 1-jén megindítják a *Szervezett Munkást*, a vajdasági dolgozók magyar nyelvű lapját. (*Szabad Vajdaság*, 1945. augusztus 7.)

A konferencián Berkes Péter elnökölt, és többen felszóltak. Darabos Albert, aki valamikor jegyezte a *Szervezett Munkást*, elmondta, hogy a múltban két lapja volt az ottani szervezett munkásságnak, és mindkét lapnak a munkatársai „itt vannak közöttünk, s úgy az ipari munkásság, mint a földmunkásság soraiban jól ismerik ennek a két lapnak és volt munkatársainak törekvéseit”. Ezekután indítványozta, hogy a lapot mielőbb indítsák meg.

Nikola Vukašinović az Egyesült Szakszervezetek tartományi tanácsának előadója viszont azt javasolta, hogy a lap a belgrádi *Rad* fordításaként jelenjen meg. Több hozzászólás után egyértelmű döntés született: szeptember elsején megindítják a *Szervezett Munkást*, és pénzelésének alapját, akár 1923-ban és 1925-ben, gyűjtés útján teremtik elő. A gyűjtést azonnal megindították. A küldöttek és a vendégek 2000 diárt adtak össze.

A szerkesztő bizottság tagjai lettek: Berkes Péter, dr. Steinfeld Sándor, Szalai József, Darabos Albert, Nádor Tamás, Pataki Gusztáv, Heklai István, Czuczy Pál, Gotteszmann Tibor, Dudás Lajos, Thurzó Lajos és Brindza Károly. Ellenőrző bizottságot is választottak Munk György, Bogár János és idősebb Győri Ferenc személyében.

A *Szervezett Munkás*, mint ismeretes, mégsem támadt fel akkor (a magyar nyelvű szakszervezeti újság első száma *Dolgozók* néven hagyta el a nyomdát két évvel később, 1947 novemberében), de az ügy bizonyos ideig terítéken maradt. Tárgyalt róla a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség tanácsa is, amely az augusztusi ülésen határozottan kinyilvánította, hogy „a VMKSZ munkájában folytatni kívánja mindazt, ami a vajdasági magyarság múlt szellemi mozgalmában haladó volt”. Néhány hónappal később dr. Steinfeld Sándor a VMKSZ gyümölcsöző munkájának méltatásával kapcsolatban említette: „Nincs már messze az idő, hogy megjelenjék a *Szervezett Munkás* is.” (Újévi gondolatok, *Híd*, 1946. január.)

A munkások újságjának elindítására vonatkozó szabadkai kezdeményezést leállították. Volt némi köze ehhez a VMKSZ tanácsának, amely azt is megállapította, hogy a vajdasági magyarság „legcéltudatosabb és

legkövetkezetesebb mozgalma a fasiszta megszállással felbeszékadt Hid-mozgalom volt". Ezzel az értékeléssel a folyóirat és az irodalmi élet megújításának ügye minden mást háttérbe szorított. A *Hid* újraindítása a legsürgősebb tennivalók közé került.

A jugoszláviai magyar irodalom megújításáról Gál László írt kime-
rítő cikket a *Szabad Vajdaság* 1945. augusztus 23-i számába (Magyar
írók, magyar irodalom Jugoszláviában). Cikkének a közvetlen felada-
tokra vonatkozó része érzékelteti leginkább a problémákat:

„A legközelebbi jövőben elindítjuk első tehetségkutató pályázatunkat. Magyar elbeszélőket, novellistákat, költőket keresünk. Mai, egyelőre szű-
kös anyagi helyzetünkhöz képest díjazni is fogjuk a tehetségeseket, de
nem ez a legfontosabb. Szélesre tárjuk előttük az érvényesülés kapuit,
megnyitjuk számukra a jugoszláviai magyar lapok (*Szabad Vajdaság* és
Hid), később pedig az egyetemes magyarság nyilvánosságát. Figyelemmel
kísérjük próbálkozásait, számon tartjuk őket, átsegítjük a kezdet ne-
hézségein, és amennyire erőnkből telik, útbaigazításokkal, tanácsokkal
látjuk el őket.”

A szövegből látszik, hogy a *Hid* újraindításának kérdése 1945 augusz-
tusában végérvényesen eldőlt. Szeptember közepén dr. Steinfeld Sándor-
t, mint a *Hid* főszerkesztőjét, nevezték ki a színügyi bizottság tag-
jává. Az alábbi közlemény pedig már a *Magyar Szóban* került nyilván-
osságra 1945. október 22-én. „A *Hid* első száma 64 oldalas terjede-
lemben rövidesen elhagyja a sajtót. Kérjük régi barátainkat, alakítsák
meg terjesztő bizottságaikat és szerkesztőségünknek legrövidebb időn
belül jelentsék, hány példányra tartanak igényt. Kérjük régi előfizetőin-
ket, jelentkezzenek.”

A háború végét követő hónapokban sok minden történt a vajdasági
magyarok társadalmi, politikai és kulturális életében. A sajtó szemszö-
géből kezdeményezések és nekilendülések jellemzik ezt az időszakot.
A *Szabad Vajdaság* a dolgok sűrejében volt, és vitathatatlanul hatékony
szerepet játszott az ügyek mozgatásában, elrendezésében. A két kopott
szerkesztőségi szoba napról napra forgalmasabb lett. És egyre szűkö-
sebb . . .

A nyomdában is mind több gondot okozott a „szűk garat” meg a
papírhány. Emiatt, például, az *Ifjúság Szava* hosszabb ideig nem je-
lenhetett meg. Már májusban látszott, hogy a volt *Reggeli Újság* nyom-
dájában és helyiségeiben két, növekvő példányszámú napilap nem fér el.
Ezért, a nyár folyamán, a JKP vajdasági tartományi bizottságának il-
letékes szerve nagy teljesítőképességű központi nyomda felállítását kez-
deményezte.

Újvidék egyik legszebb épületét jelölték ki erre a célra a mostani
Néphősök utcájában (akkor Sándor király, majd később Sztálin nevét
viselte), a műszaki berendezések összegyűjtésével pedig Franjo Sopčak
nyomdaipari szakembert bízták meg. A találékony mester összejárta

Vajdaság nyomdáit, s ahol használható gépet, anyagot vagy bármiféle egyéb alkalmatosságot lelt, azt nyomban Újvidékre küldte. A legtöbb felszerelés Szabadkáról, Zomborból és Zrenjaninból érkezett. A gépekkel együtt szakmunkások is, természetesen. (Ezáltal a vidéki nyomdák legyengültek, és a szabadkai Minerva nem is vállalhatta a *Szervezett Munkás* előállítását.)

Miközben a szerkesztők meg az ott lábatlankodó bedolgozók lapfejlésztésről, folyóiratokról, hiányzó könyvekről, irodalomról tanácskoztak, az Alekszandra utca 16 szám alatti épület csarnokában a mesterek megkezdték az új rotációs gép szerelését. Újnak mondták, pedig hát megette a kenyere javát. Közel fél évszázados munka volt mögötte. Bécsben kezdte, onnan Tiranába ment, Tiranából Újvidékre, majd Becskerekre került, ahonnan Sopčák mester visszavezényelte a tartományi fővárosba. Őreg mašina volt a „Rozáli”, mégis jobb, mint a Futaki utcai, amely hamarosan mint államsegély utazott Tiranába.

A *Slobodna Vojvodina* 1945 szeptemberének első napjaiban átköltözött a Futaki utcából a város központjába. A *Szabad Vajdaság* impressziumának szövegét szeptember 14-én módosították. A szerkesztőség és a kiadóhivatal új címe: „Noviszád, Alekszandrova 16. I. Telefon: 21-37.” A telefonszám nem változott. Az újságot azonban még két hétig a régi nyomdában készítették.

A névváltozás híre — szembetűnő nagy betűkkel a harmadik oldalon — 1945. szeptember 21-én jelent meg az újságban. „*A Szabad Vajdaság rövidesen nagyobb formátumban, új nyomdában jelenik meg. Lapunk új címe: Magyar Szó.*” A közleményt még kétszer ki nyomtatták.

A névváltozás híre után három nap múlva újabb változást észlelhettek a figyelmes olvasók az impresszum szövegében. Az alábbi mondat 1945. szeptember 24-én szerepelt először: „Felelős szerkesztő: Kek Zsigmond.” A főszerkesztő is kilépett hát a névtelenség homályából.

A *Szabad Vajdaság* 1945. szeptember 25-én, mint a Vajdasági Egyeséges Népfelszabadító Front napilapja, a második évfolyam 222. számával megszűnt. Két nap múlva a második évfolyam 223. számával jelent meg először a *Magyar Szó*, módosított szöveggel a fejléc alatt: „A Vajdasági Népfront napilapja.” Jobb kivitelezés, nagyobb formátum, több hely.

A névváltozás okáról, mint annyi minden másról sajtónk múltjából, nem maradt ránk hiteles, elsődleges forrásnak minősíthető írás. Fejtegetéseinkben főleg a lap közleményeire és az utólagos nyilatkozatokra kell támaszkodnunk. A szerkesztőség a lapfejlődés tényét igyekezett kiemelni. Az újság új alakja és címe melleleg azt is igazolta, hogy a

„magyar sajtó, a magyar népjogok szabadon fejlődtek a demokratikus Jugoszláviában”.

A *Magyar Szó* első vezércikkében konkrétabb okok is találhatóak. „Amikor a *Slobodna Vojvodina* testvérlapjaként megindultunk, egyesek azt hitték és híresztelték, hogy a *Szabad Vajdaság* egyszerű fordítása, függvénye a testvérlapnak és nem önálló lapja a demokratikus magyarságnak.” (Tegyük hozzá, nemcsak egyesek hitték, a *Slobodna Vojvodina* írt is ilyesmit kezdetben.)

Feltételezhető, hogy a döntés megfontolt politikai értékelés alapján született. Ezt támogatja Radivoj Davidović Kepa utólagos nyilatkozata is. A neves forradalmár tanácskozást említ, ahol — nyilván alapos eszmecsereben — kialakult a meggyőződés, hogy változtatni kell a lapkiadás elvein és módszerein. „Nem akartuk, hogy a nemzetiségek nyelvén megjelenő lapok a hivatalos közlöny benyomását keltsék, hiszen az átmeneti időszak után immár nem felelt meg a forradalom szellemének.” (*Magyar Szó*, 1978. december 23.)

Radivoj Davidović, aki a névadó szerepét is vállalta, elmondta még, hogy a változás nem csupán a címben mutatkozott meg, hanem a tartalom, a szerkesztés módjának megváltoztatásában is. A nagyobb terjedelem eleve változásokat követelt. Addig a négyoldalas újságban átlagosan 40—50 közlemény fért el. Az új lap négy oldalán 60—70 közlemény volt. A nyolcoldalas vasárnapi számokban száznál is jóval több.

Ennél azonban komolyabb változást kívántak a soron levő belpolitikai események. A Népfront 1945 augusztusában országos szervezetté vált. Illetve, az alapító kongresszus meghatározása szerint, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek össznépi, antifasiszta demokratikus mozgalmává, amelyre az a feladat várt, hogy országos viszonylatban összefogja és tömörítse a haladás erőit. A harcokban kovácsolódott és edződött Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front az országos szervezet része lett.

Módosult tehát a *Magyar Szó* alapítójának politikai szerepe, és megváltozott a neve. Ezért lett a Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front napilapjából a *Vajdasági Népfront napilapja*. Ettől kezdve megritkultak a szerkesztőségi vezércikkek, és még gyakoribbak lettek az országos dolgokkal foglalkozó közlemények szalagcímei az első oldalon. A háborús vajdasági újság a béke első hónapjaiban fokozatosan országos jellegűvé fejlődött.

De csak úgy lehetett országos újság, ha a saját éltető közegében is állta a sarat az össznépi antifasiszta demokratikus mozgalomban. Ha a népi összefogás igényét és akarását fejezte ki, és a magyarság demokratikus erőinek összefogására és mozgósítására törekedett. Ezért nem lehet a névváltozás dolgát elvonatkoztatni sem a kultúrszövetség körül ébredő önszervezési hajlamoktól, sem az „osztályharcos” szektáság

tüneteitől. Az ilyen és hasonló törekvések önkéntelenül a Népfront platformjának szűkítése felé vezettek.

Az újság új címe a réginél kétségtelenül vonzóbb a tömegek felé, és ez nagyon fontos a sorsdöntő novemberi választások küszöbén. Fontos, mert a vajdasági magyarság, az akkori értékelések szerint, az újjáépítésben gyorsabban aktivizálódott, mint a politikában. Voltak rohammunkások, jó eredmények a beszolgáltatásban, de a politikai öntudatosodás folyamatát lassúnak, körülményesnek ítélték. Tartott még a lap-pangó ellenzékieskedés, kísérletezett a politikai reakció, mozogtak a faszizmus maradványai...

Az új szerkesztőség tágasabb helyiségeiben a mindennapi lapértékeléseken akörül forgott a szó, hogy a legújabb számban mennyire sikerült tükrözni az ország átalakulását, fejlődését, tudatosítani az országépítés gondjait, feladatait, erősíteni az összefogást, és küzdeni az ellenességgel. Az üléseken a főszerkesztő mellett Gál László, Majtényi Mihály, Thurzó Lajos, a hadifogságból (szeptember elején) visszatért Sulhóf József vett részt, de ott settenkedett már a fiatal Nagy Imre, akiből később orvos lett. A kollektívához novemberben csatlakozott Kolozi Tibor.

Aki átlapozza a *Magyar Szó* megjelent számait, a névváltozástól 1945 végéig, meggyőződhet arról, hogy a Menráth-féle palotában dolgozó szerkesztők mellett derekas részt vállaltak a lapcsinálásban a vidéki és külső munkatársak, tudósítók és levelezők. Az avatott tollú közreműködők között említendő az időközben színházigazgatóvá lett Laták István, Lukó András Zrenjaninból, Lévai Endre Szabadkáról, dr. Gyetvai Károly, Brindza Károly, Mucsi József Zentáról, dr. Steinfeld Sándor és a rendkívül szorgalmas Herbatin Kálmán Topolyáról.

A tudósítók és levelezők közül leggyakrabban jelentkezett Rind Károly vasmunkás (Újvidék), Szőnyi Péter (Zrenjanin), Talpai János földmunkás (Kishegyes), Dobos István vasmunkás (Újvidék), Ábel Ferenc (Kanizsa), Pap Endre (Kishegyes) és Morel András (Szenttamás). Az alkalmi cikkek szerzői között szerepelt Schaffer Pál, Nagy József, B. Szabó György, Hangya András, dr. Licht Antal, Steinitz Tibor, Máté György, Kun Szabó György, Szabó Gézané, Szelei István, Molnár Cs. János, Kek Irén, Gvozden András, Cvetko Malusev, Ikity Mária, dr. Steiber Zoltán és mások. A hadseregéből Király Imre, Varga László és Szép József tudósításait közölte a *Magyar Szó*.

A megjelent szövegekből kideríthető, a szerkesztéspolitikai elsődleges célja: a társadalom átalakulásának tükrözése és szolgálata. Megfigyelhető a műfajgyarapodás és változatosság, az okfejtő közírás térhódítása, a témavilág tágulása és nem utolsósorban a szépen megírt, olvasmányos írások szaporodása. A színvonal-emelkedést tanúsítják az életizű színes riportok: Majtényi Mihály szövegei (Ácsorgás, Híd a Dunán), Thurzó Lajos hangulatos dolgai (Reggel, Zentai miniatűrök, Egy munkás emlé-

kére); továbbá Lévy Endre (Mozgóműhely a ludasi tanyavilágban), Schaffer Pál (Téli munka a tanyavilágban), Nagy Imre gyári riportja és Lukó András élménydús írása a falusegítő munkások muzslyai látogatásáról. Az utóbbi a *Magyar Szó* első számában jelent meg, érdemes belőle rövid ízelítőt adni:

„Üresek voltak Muzslya utcái, amikor az első gépkocsik befutottak. Sehöl semmi élet. Csak néhány vezető, csak néhány gyermek és kíváncsiskodó ember állt az utcákon. A munkások azonban tudták, hogyha a munka elkezdődik, ha a kalapácsok hangja felcsendül a faluban, ha megkezdődik a gépek kattogása, ha felvillan a hegesztő sistersgő tűzcsóvjája, ha búgni kezd a kovács fújtatója és felhangzik a cipészek gyors kalapácsolása, feloldódik a fagyos léghő, megélnékül a falu és zaj, zsidongás tölti majd be az egész környéket. Lepakolták hát a község-háza előtt szerszámaikat, felállították műhelyeiket és munkához láttak.”

Természetesen nemcsak ilyen hangulatos szövegekből állt az újság. A hírt már akkor sem lehetett mással pótolni, az események magyarázatát sem. Különösen nagy a szükség az állam leendő berendezését érintő kérdések tárgyalására, ismertetésére és tudatosítására. A gyökeres társadalmi átalakulást kísérő és szolgáló jogszabályok és egyéb rendelkezések népszerűsítésében 1945 őszén igen derekas közírói munkát végzett dr. Gyetvai Károly. Cikkei és tanulmányai (Az állam születése, A magyar nyelv új jogszabályok tükrében, A népügyészek, A választójog védelmében, Az alkotmány) elmélyültek, időszerűek és jelentősek a *Magyar Szó* társadalmi és politikai küldetése szempontjából.

A *Magyar Szó* harcos újság volt. Ebben a vonatkozásban külön figyelmet követel az akkor negyvenhárom éves Gál László sokrétű közírói munkássága. Gál László a lap legtermékenyebb szerzője. Volt olyan szám, vasárnaponként, amelyben két-három szignált írása megjelent. Írt mindenről, amit időszerűnek vélt, és szinte minden újságműfajban kiemelkedett. Van tőle tanulmány, tárgyilagos beszámoló, riport, vezércikk, kommentár, sok színes széljegyzet (az Irka rovatban és külön), humoreszk és tíz vers. Szólamvers, mint mondogatta ő maga, évtizedekkel később.

Felesleges lenne ezeket a verseket beleerőltetni az irodalom históriájába, hiszen eleve az újság számára készültek, és időszerű politikai ügyet szolgáltak. És hatottak is azokban az időkben! Már a címekből is kiderül (Király, te többé nem lehetsz velünk; Hol voltál akkor?; Építsd fel a falut; Október; Holnap hitet teszek; Aki békén telet; Azé az ország; Magyar paraszt ha nálad lámpa ég; Testvériség falva; Legenda), hogy eseményeket jeleztek és követtek. Tulajdonképpen az elmaradozó vezércikket pótolták, ha nem is az első oldalon, de tömörebben és szalvatatóan.

Eseményversek ezek, és feltétlenül helyet követelnek a *Magyar Szó* történetében, mert az indulás korában az időszerű politikai újságírás színvonalát emelték. Ez példázattal is érzékeltethető. A politikai események legfontosabbika 1945 végén a november 11-i szavazás volt. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjait választották, és ettől függött, milyen összetételű lesz a parlament, amely majd dönt a király ügyében és az államforma kérdésében. Az előcsatározások szeptemberben kezdődtek, és az ellenzék hamar felismerte, hogy a népszavazáson kevés az esélye, más módszerekkel próbált mesterkedni. Az emigrációban maradt királyi politikusok egy csoportja (Slobodan Jovanović, Jovan Banjanin és Milan Gavrilović) emlékiratban „tájékoztatta” a nagyhatalmak külügyminisztereinek londoni értekezletét a honi állapotokról. Megfigyelők ideküldését kérték a választások ellenőrzésére. Ennek a rezsimnek, írták, semmi köze a demokráciához és szabadsághoz, sőt Jugoszláviában tulajdonképpen megkezdődött a polgárháború...

A Tanjug hírügynökség cáfolatát első oldalon közölte a *Magyar Szó*, de még aznap robbant a másik hír a Népfronton kívül álló ellenzéki csoport újabb sakkhúzásáról. Ez a csoport a választások bojkottálásával hívta fel magára a figyelmet, illetve nem vállalta a nyilvános erőpróbát, gondolván, hogy külföldi támogatással sikerül elodáznia a szavazást. 1945. október 8-án bekövetkezett Ivan Šubašić és Juraj Šutej királyi miniszterek lemondása. Az esemény hatására írta Gál László a néhány nap múlva közölt versét (Király, te többé nem lehetsz velünk):

Örjögő stukák verték a várost,
halomra hullott házunk, gyermekünk.
Dicső királyunk, Karagyorgye Péter,
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

Vertek bennünket, asszonyunk gyalázták
vérünkben ázott száraz kenyérünk...
S míg utcalámpán lógott a fiunk...
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

Hajtottak, űztek, mint az állatot;
feltört a vállunk, lábunk, tenyerünk.
S ha megátkoztunk minden pirkadást,
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

És kint az erdőn, puszta kézzel, foggal,
amikor mi vertük, öltük ellenünk;
s amikor lettünk világ csodája...
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

Újjongó dalunk nem bántja a füled,
 Most romot takarít dolgos két kezünk...
 Mi felépítjük ragyogó jövőnket,
 de, te akkor sem leszel már velünk!

Ott, tifelétek sok a szolgálhát, —
 mi soha többé meg nem görnyedünk,
 a mi derekunk szálfá-egyenes...
 S te, király, többé nem lehetsz velünk!

(Íme, ilyen volt a szólalmvers. Hadd említsem meg azt is, hogy az én inasiskolás korosztályom, amely még nem nőtt bele a politikába, ebből a versből jobban megértette, miről van szó, mint később a tananyagból. Mert hát szavaltuk is, hogy dicső királyunk Karagyorgye Péter...)

Bácska és Bánát felocsúdott városai, falvai, túl a felszabadulás mámorán és megrázkódtatásain, az eldöntendő sorskérdések súlyától józanodva várták a választásokat. A házak falán feliratok: „Nem kell a király, Titót akarjuk!” Nem volt a vajdasági magyaroknak, különösen a dolgozó rétegeknek, okuk visszakívánni a régi világot, hiszen a királyságban pisszenni sem szabadott anyanyelvükön. Nem is lett volna kétséges a választások kimenetele, de más erők is mozogtak.

Magyarországon már előbb lebonyolították a választásokat. A Kisgazdapárt fölényesen győzött. A választások napján íróküldöttség élén érkezett Budapestre Jovan Popović, és azt tapasztalta, hogy a Kisgazdapártba tömörültek a reakció fő erői. (Magyarországi utam, *Híd*, 1946. március.) Ez elég hamar bebizonyosodott. A Kisgazdapárt jobbszárnya, mögötte a katolikus klérussal, akcióba lendült, és elhangzottak, leplezetlenül, az irredenta követelések. (Kelemen Lajos cikke az *Igazság* című kisgazdapárti hetilapban.)

Zágrábban Alojzije Stepinac érsek készítette a választási pásztorlevelet. Ebben is a demokráciát kérték számon, a háborús bűnösök érdekében és a megígért földosztás ellen. Josip Broz Tito újságikkben válaszolt a pásztorlevélre. „Köteles vagyok felhívni a figyelmet arra, hogy vannak törvények, amelyek tiltják a sovinizmus és viszály terjesztését, nagy felszabadító harcunk vívmányainak veszélyeztetését. Ezeket a törvényeket tiszteletben kell tartania mindenkinek, aki jóakarója az országnak.” (*Magyar Szó*, 1945. október 26.)

Ez idő tájt kelt életre a *Zágrábi Magyar Újság*. Szerkesztője, Walter Emil, előzőleg üzletemberi minőségben bejárta Vajdaságot, híveket, terjesztőket és előfizetőket gyűjtött. Később kiderült róla, hogy a háború előtt Nagy Iván *A Nép* című fasiszta hetilapjának munkatársa volt, a megszállás alatt Budapesten a miniszterelnökség sajtóosztályán működött, a háború után Újvidéken bújt meg, majd Zágrábba költözött. Kitűnő kapcsolatai voltak a Kisgazdapárt jobboldali politikusaival és

a zágrábi érseki hivattal. A lapot is az érseki hivatal korszerű nyomdájában készítették.

A *Magyar Szó* csak a választások után négy nappal figyelt fel a „konkurrencia” jelenlétére. A cikket (Néhány kérdés a *Zágrábi Magyar Újság* „független” politikai és gazdasági hetilap szerkesztőjéhez, Walter Emil úrhoz) Dobos István vasmunkás írta alá. Előzőleg Szabadkán, a szakszervezetben, nyilvános gyűlésen ítélték el a lap reakciós és Népfront-ellenes irányzatát.

Walter Emil lapját a választásokra időzítették, hogy „helyes irányba terelje a magyar nép gazdasági szervezkedését”, visszacsinálja „a félrebillent egyensúlyt” és megjavítsa „a szociális viszonyokat”. Ezenkívül, a pástorlevél szellemében, ki akarta nyitni a börtönöket, ahol a háborús bűnösök voltak és megakadályozni, ha lehet, a földek elosztását.

*

Nyirkos, hideg, kellemetlenül szeles idő volt Észak-Bácskában 1945. november 11-én. Kocsmák zárva, italmérés három napon át tilos. Komótos mozgolódás az utcákon, kopott télikabátokban, rojtos nagykendőkben, bekecsekben haladt a falusi nép az urnák elé. Tízeseivel engedték az embereket a helyiségbe. A bizottsági elnök mindenkinek külön megmagyarázta, mit kell cselekedni. A honpolgár a marokra szorított golyócskával az urnák elé lépett, mindegyikbe beledugta a kezét, szabály szerint, majd a fekete urna után kitért tenyérrel igazolta: megtörtént.

Ezen a napon Jugoszláviában 8 383 455 választót vártak az urnákhoz. Közülük 7 413 213 (88,46 százalék) eleget tett polgári jogának és kötelességének. A vajdasági választói névjegyzékeken 977 267 polgár neve szerepelt. Közülük 901 040 (92,20 százalék) szavazott. A második golyóbist, a Népek Tanácsára szántat, a vajdaságiak közül mintegy nyolcszázan a kabát újába csúszatták, emlékeknek.

A *Magyar Szó* újságírói jó munkát végeztek a választások napján. Újvidéken Gál László a riporter: „Sietek megállapítani, hogy nem volt csengő, titkos vezeték, rejtélyes cső az urnákon. Hihetetlen, de még csendőrt se láttam, pedig eddig csendőr nélkül nemigen történt »tiszta« választás. Aki éppen a reakció urnájába akarta dobni szavazatát, nyugodtan beledobhatta a gumigolyót. Nem kopogott, nem csöngetett.”

Telefonjelentés Szabadkáról: Hajdújárason és Palicson délután négy óráig a választók 98 százaléka leszavazott. A topolyai jelentés arról szólt, hogy „sohasem látott tömegek mozdultak meg”. Zentán nem közőltek százalékokat, de a tudósító megállapította: „az öntudatos nép eredménnyel vizsgázott”. Derűlátó telefonjelentések jöttek Bánátból és Zombor környékéről...

Este hét órakor bezárták a helyiségeket, lepecsételték az urnákat. A golyók összeszámolása másnap történt. Az összesített hivatalos eredményeket 1945. november 25-én közölte a *Magyar Szó*. A Népfront ellen leadott szavazatok száma föderális egységek, illetve autonóm tartományok szerint az alábbi táblázaton áttekinthető.

Föderális egység (autonóm tartomány és körlet)	Szövetségi Tanács	Népek Tanácsa		
Szerbia	213 156	11,41%	235 793	12,69%
Vajdaság	131 558	14,60%	174 199	19,35%
Kosovo és Metohija	10 164	3,22%	14 589	4,64%
Horvátország	161 632	8,48%	204 616	10,75%
Szlovénia	115 592	16,75%	122 608	17,77%
B. és H.	48 155	4,79%	58 307	5,83%
Macedónia	23 313	4,15%	23 176	4,13%
Crna Gora	3 852	2,07%	4 951	2,65%

A *Magyar Szó*ban közölt adatok alapján készült táblázat összességében a Népfront fölényes győzelmét és a reakció erőinek megoszlását mutatja. Az adatok önmagukért beszélnek. De nem mondanak el mindent. A vajdasági mutatók felbontásával kétségtelenül bizonyítható, hogy főleg a magyarokta vidékeken esett sok golyó a fekete urnába. A szabadkai választókerületben (Szabadka az akkori zentai és topolyai járással) a bejegyzett szavazók száma 167 013, ebből 151 138 (90,5 százalék) szavazott. A Szövetségi Tanács jelöltjeinek listáján a Népfontra 108 695-en szavaztak, a fekete urnába 42 437 golyó (28,1 százalék) esett. A másik listán pedig 36,2 százalék!

A topolyai járásban a fekete urnába került szavazatok részesedése 32,5 százalék. Zenta városában 27,8 százalék. A zentai járásban 32,2 százalék. A Népfront választási győzelme Észak-Bácskában sem került veszélybe, de a fekete urnába került szavazatok magas részaránya eltérő értékelésekre és magyarázatokra adott okot. Sokat beszéltek erről akkor, a párizsi béketárgyalások előtt, és a reakció is kihasználta.

(Gál László írta a szavazás napján a sutgó propagandáról: „Visszont a magyarokat úgyis kiutasítják a választások után. Magja se marad itt a magyarságnak a Vajdaságban. Az iskolákat bezárják, már mondta is a Zsuzsi néni kislfia, hogy rossz jegyet kapott matematikából, mert üldözik a magyar diákokat.”)

A sutgó propaganda a választások után tovább fokozódik. Rémhírek, fenyegetések, sötét jövendölések mögött felismerhető a tőkés és földbirtokosok félelme a küszöbönálló gyökeres változásoktól. Nem

kell megfeledezni a templomokban elhangzó indulatos prédikációkról sem. A csehszlovákiai lakosságcsere hírei meg az intenzív kisgazdaságpárti irredenta szövegek körítésében jutottak ide. Hatottak az olyan szövegek, hogy „a Duna-medencében van egy kis ország, amely nem kíván mást, csak létehetőséget...”.

Többen értékelték a szavazás eredményeit. Ezek közül külön figyelmet érdemel, merev általánosítása miatt, Milovan Đilas cikke a *Trideset dana* című folyóirat decemberi számában. Đilas valamiféle homogén nemzeti közösségről beszél (osztálytagozódás nélküli közösségről), amely „hatékony fasiszta elemeket mentett át a múltból”. Ezek az elemek „meggyőzték a kisebbségi tömegeket arról, hogy Jugoszláviát ne saját hazájuknak, hanem idegen országnak tekintsek”.

„Bár a magyar kisebbség — folytatja Đilas — rontotta a választási eredmények összképét, csökkentette a Népfontra leadott szavazatok százalékszámát, a tényleges erőviszonyokra jelentősen nem hatott. Jugoszlávia népei szilárd egységet alkotnak, és a magyar kisebbségnek be kell látnia, hogy rossz úton járt a háborúban, és most is rossz úton vezetik a fasiszta elemek.”

Milovan Đilas írásai abban az időben olyan jellegűek voltak, mint a kötelező olvasmányok az iskolában. Nem véletlen, hogy a *Híd* 1946. januári számának vezércikke (Gotteszmann Tibor: Régi hibák — új feladatok) Đilas-idézetből indítja fejtegetéseit. A reakció tüzelői és kenyéradói között elsősorban „a letűnő tőkés-nagybirtokos osztály meg-tizedelt maradványait” jelöli meg a szerző, „kiknek gazdasági létérdekeik forognak kockán”. A demokrácia második számú közellenségét pedig az „üzérkedők, feketebörzések és csempészek” hadában látja, nem alaptalanul.

Szintén a *Híd* közölte dr. Steinfeld Sándor véleményét. „Mind-mind össze kell fognunk egy lelkes egészbe, és föl kell ráznunk dolgozó népünket aléltságából. Minden téren föl kell emelnünk dolgozónk színvonalát, *elsősorban politikailag, mert csakis az írástudatlanság, a lelki sötétség, az elmaradottság jelképei a 30 és 35%-os nemmel szavazók.* És pillanatnyilag, mint mindegyikünk legfontosabb feladata: föld nélküli tömegeinket a földosztásban cselekvő részvételeire bírni.” (Újévi gondolatok, *Híd*, 1946. január).

Jovan Veselinov Žarko a szabadkai színház termében beszélt 1945. december 5-én: „Meg kell értenünk, hogy egyes reakciós elemek még bujkálnak, továbbra is mozgalmunk és Jugoszlávia ellen dolgoznak. Rá akarják beszélni ifjúságunkat, ne vegyenek részt az antifasiszta mozgalomban, hangoztatják, hogy le kell váltani azokat a hivatalnokokat és át kell helyezni azokat a lelkészeket, akik a Népfontra szavaztak. Mindenáron zavarkeltésre törekszenek, hogy lehetetlenné tegyék népeinknek helyzetük áttekintését, az állam iránti viszonyuk, valamint népi és kisebbségi helyzetük megértését. Minden ellenséges elem ellen har-

colni fogunk. Mi úgy látjuk, hogy *nemzetiségi politikánk teljesen igazságos, és végre is fogjuk hajtani.*”

A *Magyar Szó*t is érzékenyen érintette a novemberi szavazás kimenetele. A vonatkozó szövegekben valami önvádfele bujkál, mintha az újság is elmulasztott vagy rosszul csinált volna valamit. Túlságosan elvonatkoztatottan, általánosan harcolt a magyar nacionalizmus és sovinizmus ellen, a „levegőben vagdalkozott”, konkrét példák nélkül, s így aztán a szavak nem a kívánt célt találták el, hanem inkább visszasztították az embereket. Az általánosításból az következett, hogy „a magyarság egészének lapja” a magyarság „egésze elleni harcra kényszerült”. Volt ezekben az önbíráló megállapításokban sok igazság, de ne tévesszük szem elől, hogy a nagy hatalmú Milovan Đilas is a magyarság egészéről elmélkedett.

Az újság szerkesztői, munkatársai a *politikai öntudat konkrét próbájának* tekintették s tartották a választásokat. Szintén a vonatkozó szövegekből látszik, hogy lelkesen, reménykedve várták ezt a vizsgát, és többet vártak, mint amennyit az a valóságban adott és adhatott. De mi táplálta a túlzott derűlátást? Talán a látványos júliusi szavazás, amelynek jelentőségét túlértékelték? Vagy a háború nyomasztó éveit után föllobogó cselekvési kedv? Az olvasók táborának gyarapodása, ami az íróemberben tévhitet is ébresztget, gondolván, hogy minden új olvasó lelkes híve a kinyomtatott gondolatnak, a tollat vezérlő szándéknak, a jelzett célnak?

Sok kérdés van itt, sok csábító alkalom a találgatásra. Ezek közül feltétlenül nagyító alá kívánczik az újság túlbecsülésére vonatkozó tétel. Mert aki kritika nélkül elfogadta, amit az újság önmagáról írt („a vajdasági magyarság lelkének tükre, szószólója”), az közel járt az olyan révhitekhez, mintha a lap, vagy akár az egész sajtó egy év alatt megváltoztathatta volna az emberek nemzedékeken át alakult világnézetét, vagy érdekekből is táplálkozó, érdekeket is tápláló politikai meggyőződését. Az szem elől téveszthette, hogy a sajtó mégiscsak az osztályharc eszköze, rétegek ütközeteinek, küzdelmeinek része és fegyvere.

Talán érdemes még pár szót ejteni az újság „felvilágosító” küldetésének túlhangsúlyozásáról is. Dr. Steinfeld Sándor a nemmel szavazók részesejét „írástudatlanság, lelki sötétség és elmaradottság” jelképeknek minősítette, amiből kikövetkeztethető a vélt tennivalók sorrendje. „A magyarság politikai öntudatosodásának mértéke — írta Kek Zsigmond Lapunk évfordulója című cikkében — egyúttal lapunk eredményes munkájának mértéke is.” Majd, a szavazás eredményeinek értékeléséből, levonta a következtetést: „Be kell vallanunk, hogy gyenge munkát végeztünk.” (*Magyar Szó*, 1945. december 24—25.)

Alljunk most meg. Sokan a fekete urnába szavaztak, az igaz. De a vajdasági magyarok kétharmada, a *többség*, a Népfrontra szavazott! Nem kétséges az sem, hogy a Népfront választási győzelmét munkások,

falusi zsellérek, napszámosok, párbarázdás földművesek tömegei vívták ki, kemény küzdelemben, ijesztgetések fenyegetések közepette. Róluk a választások eredményeit értékelő szövegekben alig esik szó. Miért szavaztak ezek az emberek a Népfontra? Valószínűleg azért, mert nem hittek a reakciónak, és bíztak abban, hogy valami egészen új kezdődik az országban és jobb életük lesz . . .

Ez, természetesen, öntudat jele. Osztyaltudatnak is nevezhetjük. *Konkrét és gyökeres* társadalmi változások erős akarását fejezi ki. A változások is nyomon követhetők a *Magyar Szóban*, a novemberi *szavazás után*. 1945. november 29-én a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia népköztársaság lett. Neve a dokumentum szerint: Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmánytervezetét 1945. december 13-án különmellékletben közölte a *Magyar Szó*. A melléklet első oldalán az ország új címere s alatta a szöveg: „Ismerd meg az alkotmányt: hazád és néped jövőjét.”

Az alkotmánytervezet közvitára bocsátásával párhuzamosan megsza-
porodtak az újságban a földosztással foglalkozó írások. December kö-
zepén a vajdasági népparlament agrárreform és telepítésügyi bizottsága
Újvidéken tanácskozást szervezett, ahol szorgalmazták és sürgették a
földigénylők összeírását, mert a földosztást a tavaszi vetés előtt be-
akarták fejezni . . .

*

A *Magyar Szó*, a háború befejezésétől 1945 végéig, folytonosan fej-
lődött. Haladásának legfontosabb állomása, kétségtelenül, a névváltozás
és a nagyobb formátum bevezetése. Az új nyomda lehetővé tette a lap
előállításának korszerűsítését, a tisztább nyomtatást és a változatosabb
tördelést. Növekedett a példányszám. Rendkívüli számok is készültek.

A rendkívüli számok közül kiemelkednek: a nyolcoldalas *zentai szám*
(1945. október 18.) rendhagyó jellege miatt, a második vidéki szerkesz-
tőség megnyitását jelezte és több helyi szerzőt szólaltatott meg (Szeli
István, Tóth Péter, Molnár Cs. János kispazda, Bilicki Antal, Nagy
József és Thurzó Lajos); az *alkotmánytervezet közlésével* (1945. decem-
ber 13.) feltűnt az első melléklet a *Magyar Szóban*; a *szerémségi számot*
(1945. december 19.) két dinárért árulták, és a bevételt Grabovo falu
újjaépítésére fordították; a tizenhat oldalas *karácsonyi számmal* pedig
(1945. december 24—25.) megjelenésének első évfordulóját ünnepelte a
Magyar Szó.

Az olvasmányos karácsonyi szám gazdag tartalmával részben a béke-
beli újságok emlékéért idézte fel, részben megmutatta, merre szeretne
fejlődni. Szerzői: Kek Zsigmond: *Lapunk évfordulója* (vezércikk); Mi-
lan Bulja mérnök: *Új munkaversenyünk fiatal népköztársaságunkat erő-
síti* (beszámoló); Lukó András: *Munkásotthont építenek Petrovgrádon*

(tudósítás); Ikity Mária: *Tíz kiló alma* (széljegyzetek); Pogány Hadanics Endre: *A gépállomások mellett működő műhelyek szerepe a mezőgazdaságban* (beszámoló); Nagy Imre: *Nem ünnepelünk, amíg el nem készül az új Duna-híd* (riport); Cvetko Malušev: *Szakszervezeteink kultúrélete* (elvi cikk); Gál László: *Négy háborús karácsony* (visszaemlékezések); N. Aladzsalova: *A nagy tanító és vezető* (szovjet írás); Vladimir Majakovszkij: *A legyőzhetetlen fegyver* (vers, Gál László fordításában); Alekszander Kononov: *A szokolnyiki karácsonyfa* (emlékirat); Nagy István: *Az ezrtalos meséje* (elbeszélés); Villon: versrészlet, Faludi György átköltésében; Oton Župančič: *Minden élők napja* (vers, Dudás Kálmán fordítása); József Attila: *Ha ki erős ember...* (vers); Lévay Endre: *Elsodort ifjúság* (értekezés); Gvozden András: *Kultúra és újjáépítés* (kommentár); Gál László: *Legenda* (vers); Kolozsi Tibor: *Nagyságos Néptárs* (elbeszélés); Thurzó Lajos: *Gazdag Péter földet írat* (irodalmi riport); Ivan Cankar: *Pavlicsek koronája* (elbeszélés); L. Gavrilović: *Napkelet, napnyugat, ébredj!* (részlet az akkor megjelent *Népi daloskönyvből*, Dudás Kálmán fordítása); Majtényi Mihály: *Gyermekotthon* (beszámoló); Sulhóf József: *A demokrácia diadala a Balkánon* (külpolitikai összefoglaló); G. Kolmanov: *Válóperes gyakorlat a Szovjet Szövetségben* (ismertető cikk); Gál László: *Így kezdődött* (humoreszk); Karinthy Frigyes: *A nyugodt és megfontolt ember* (humoreszk); G. Rilkin: *Atom-Business* (humoreszk); -r. -s.: *Fatormyok* (színházi beszámoló); Herbatin Kálmán: *Sakk* (feladvány).

Ebben a számban jelent meg a zentai magyar tanítótanfolyam előadójának és hallgatóinak tiltakozása a magyar kormány kisebbségi politikája ellen. Az aláírók — Kővágó László, Lővi Magda, dr. Deutsch Mihály, Ujházi Lajos, Vince Ilona, Gordán László, Nagykovácsi István, Csikós Mária, Deák István, Mókus Károly, Kapás Eszter, Nagy Berta, Birinyi Borbála, Balogh Eszter, Oláh Sándor, Pénzes Katalin, Budai Sándor, Kővágó Ilona, Soltész József, Kaszap Matild, Dukai Mátyás, Ragály Mária, Gyetvai Katalin, Uri Ferenc, Török Ilona, Bálint József, Németh Antal, Nagy Margit, Mucsi József, Pápiy Erzsébet, Lóczi Ilona, Stiml Rudolf, Szűcs Magdolna, Karácsony József, Toma János, Jankovics Antal, Mészáros Júlia, Mészáros Róza, Mészáros Mária, Bona Júlia, Kaszur Gizella, Korponai Erzsébet, Kovács Mária, Ujházi Erzsébet, Szendrei Julianna, Povazsán Pávle, Ágoston Dezső, Páll Erzsébet, Fehér Jenő, Reperger Ella, Vince Franciska, Nagy Erzsébet, Juhász Borbála, Nagymélykúti István, Muhi István, Farkas Erzsébet és Dajkó Mihály — követelték „magyarországi szláv testvéreink demokratikus nemzetiségi jogainak biztosítását és tiszteletbentartását”.

Ezenkívül volt még a lapban több tudósítás, néhány nagyobb cikk aláírás nélkül (Telepítés régen és ma; Mozgósítuk minden erőnket Szerémségért és a testvériségért; A kisiparosok munkája hozzájárul a gazdasági rend megszilárdításához; A szakszervezetek feladata a tanyavilág

munkásságának felvilágosítása; Rendőrünnep), Hírek és Sport rovat, két oldal hirdetés, egy diáklevél és egy helyreigazítás.

Talán a kellenél tovább időztünk a karácsonyi számnál, de nem lehet — még ennyi idő után sem — közönyösen elmenni mellette, mert kiemelkedik a sorból. Tizenhat oldalas újság, húszezer példányban először jelent meg a szabad Vajdaságban. A szerkesztőknek sikerült az olvasmányosságra törekvő polgári lapok erényeit ötvözni-elegyíteni az új tartalommal. A tartalom, mint láttuk, változatos, bár ez inkább az irodalmi szövegek értő válogatásának eredménye, mint az újságműfajok sokféleségének kifejezője. Említésre méltó az első vajdasági elbeszélés és az első kimondottan irodalmi riport közlése. De még mindig szembe-tűnő a szovjet szerzők túltengése.

Kimutatható a karácsonyi szám tartalmának taglalásával a szerkesztők erős vonzódása a szépirodalmi műfajok felé. Ugyanakkor az időszerű társadalmi-gazdasági kérdéseket tárgyaló szövegek szárazak, megrendeltek, irodaszagúak, hiányzik belőlük az élet. Szembetűnő az is, hogy a földosztással, a napok legidősebb és tömegeket érdeklő témájával csak Thurzó Lajos irodalmi riportja foglalkozik. Kevés az elmélyültebb értékelő írás az üzemekből. A külpolitikai eseményeket áttekin-tő és tárgyilagosan magyarázó rovat pedig még a jövő ígérete.

A karácsonyi számmal 1945-ben első évi munkáját, eredményeit és fogyatékoságait összegezte a *Magyar Szó*. Egy évvel előbb, háborús körülmények között, saját nyelvterületén társtalanul indult el... Az első számadáskor mellette volt az *Iffjúság Szava* és a *Híd*. Sőt hirdethette a könyvkiadás első zengéit, a *Népnaptárt*, a *Daloskönyvet*, a népművelés kiskönyvtárának készülő füzetait, és méltán remélhetett még dúsabb termést a béke második évében.

(Következik: VALAMI ÚJ KEZDŐDIK)

NEGYVEN ÉV UTÁN A GYŐZELEM NAPJÁRÓL

REHÁK LÁSZLÓ

Több okból nehéz felelősségteljesen írni a győzelem napjáról személyes élmény alapján. Azok, akik már maguk eszméltek és saját megítélésük alapján élték át a négy évtized előtti sorsdöntő napokat, ma már lakosságunk kisebb részét képezik, s ezért nem mindegy, hogyan elevenítjük fel az akkori napokat azok számára, akiknek ez történelem, illetve elsősorban tárgyilagos, józan elemzések alapján és cáfolhatatlan tények megvilágításában tudatos események. De azt is figyelembe kell venni, hogy azok, akik a negyven év előtti győzelmi napokat megélték, különböző életkörülményekben és helyzetekben érték meg és érezték át a győzelem napját. Így kortársanként más- és másféle élmények rajzolódnak ki még akkor is, ha nem vesszük figyelembe a négy évtized feledtető hatását, az emlékek elmosódását, a tényeket akaratlanul is tévesen rögzítő emlékezőt.

Mindenesetre, számomra — már koromnál fogva is, meg mert nem úgy gondolkoztam, mint egy katona vagy közéleti tisztségviselő — a győzelem napja nem olyan napként vésődött tudatomba, ahogyan ma emlegetjük. Számomra nem volt a várva várt, egyetlen nagy nap. Egyszerűen a háború, méghozzá a már megnyert háború végleges befejezése volt. Számomra a háború vége, a felszabadulás, az a nap volt tulajdonképpen, amikor 1944. december legelső napjainak egyik reggelén, a batinai csata során, vajdasági és más egységeink felszabadították a baranyai Laskót, ahol budapesti csoportunk — ezt a csoportot Major László egyetemista diáktársunk vezette — megbeszélése alapján Löwenberg Béla szüleihez kerültem, miután a nyilas hatalomátvétel után, az általános mozgósítás meghirdetése napján elhagytuk Budapestet. (Az azóta elhunyt Béla a háború után nyugati fogságból visszakérült Budapestre, befejezte még Belgrádban megkezdett orvosi tanulmányait, és mint gyakorló orvos dolgozott; Major László csúzai közigazdászhallgató volt, az ostromot Magyarország fővárosában vészelte át, eleinte az országos ifjúsági mozgalomban tevékenykedett Magyarországon, most mint az Agrárgazdasági Intézet nyugdíjba vonult tudományos kutatója Budapesten él.) Löwenberg szülei, a német nevű, de németül nem tudó

idős kálvinista ácsmester és felesége, egész otthon maradt családjuk életét veszélyeztetve, hűségesen bujtattak, annak ellenére, hogy számukra én vadidegen, csak a fiuk barátságára hivatkozó jövevény voltam. Mert Pélmonostortól egy aláaknázott erdőn keresztül még eljutottam Laskóra, egy erdőkerülő vagy járőr friss kerékpárnyomát követve, de azután Laskóból kijutni már lehetetlen volt. A veszélyt nem a majdnem naponta átvonuló német hadsereg kisebb gépesített egységei jelentették; mert azok szürkületkor érkeztek, ötösével-tízesével beálltak járművükkel a ház udvarába, minket, háziakat, magamat is beleértve, a konyhába tereltek, maguknak lefoglalták a „tisztá szobát” és a ház hátsó szobáját, itt megháltak, és hajnalban már szedelőzködtek, és indultak tovább. Veszélyes a helyi segédjegyző volt, aki a házakat járta, és az otthon maradt férfiakat a falu végére tervezett lövészárkok ásására terelte, amelyeket később alig egy fél napig használtak a hitlerista seregek, mert a Kopácsi-rétből támadás indult a falu felszabadtására; hátba támadták az utóvéd egységeket. Teljesen nem volt lehetséges eltitkolni egy idegen jelenlétét az ácsmester házában, de mindenképpen a szomszédság becsületére vallott, hogy szolidaritást vállaltak szállásadó idős házigazdával, és hallgattak, nem jelentettek fel.

Még a falu felszabadulása napján, házigazdám tanúskodása alapján, az akkor már létező helyi népfelszabadító bizottság kiállított számomra egy menetlevelet, kézzel faragott, nem épp szabályos ötágú csillagos pecséttel ellátva, amely szerint Laskóból—Lugból elindulok, és Kikindára, honos lakhelyemre érkezem. Szándékom az volt, hogy ott jelentkezek a fegyveres alakulatokba, ahol tudják, ki-mi vagyok. Mert már hívtak a felszabadító alakulatba is, amikor átfésülték a falut, de volt olyan is, aki bennem hátramaradt német katonát vélt. Rajtam a gépészeti karon, a gépműhelyi gyakorlatokon használt kezelábas volt, az alatt pedig egy zöldes, civil gyapjúnadrág, amely valamelyik katona szemében német katonai egyenruhának tűnt. Bizony csak tüzetes betekvés után bizonyosodott be, hogy a nadrágnak sem anyaga, sem szabása nem német.

Így számomra a győzelem napja valójában Laskó felszabadulásának napja volt, amikor többedmagammal gyalogszerrel Zombornak indultam. Nehéz megérteni, milyen terhes érzés volt Pesten élni kiszolgáltatottan valamivel több mint három évig, amikor az időt nem hónapokban, hanem hetekben és napokban számoltuk, és tudni, hogy megfigyelés alatt tartják az embert. Még egy kézigránát sem lehetett a zsebében, amivel felrobbanthatja magát, ha arra kényszerül, és a hatóságok akkor csapnak le rá, amikor akarnak. A KEOK (Külföldieket Ellenőrző Országos Központ) a tartózkodási engedélyemet, mint Bánátból menekült egyetemi hallgatónak, eleinte kéthónaponként hosszabbította meg, később félélvenként. Most viszont már mint felszabadult ember ötágú csillagos pecsétes menetlevéllel baktathattam az akkor már felépült kato-

nai pontonhídon keresztül a Dunán, és sok más átvonulóval együtt Bezdánban már várt ránk a fűtött és szalmával felszórt padlójú kocsmái vagy iskolai tantermi szálláshely, ahol meghálhattunk, és másnapra már, szintén gyalogszerrel, a zombori vasútállomáshoz érkezhettünk. Innen már vasúton indultam tovább Szabadkának, mert aznap éppen indult szerelvény, persze marhavagonok. A tervem az volt, hogy Zentáig jussak el vonaton, onnan Csókán, Padén és Szajánon át, Kikindára már gyalog is eljuthattam volna.

Az utazás mégsem volt egészen egyszerű, mert Szabadkán értesültünk, hogy Zentára hetente csak kétszer indul vonat, és két napot kell várni az első legközelebbi szerelvényre. Addig is megkerestem Varga László diákokthonbeli egyetemi társamat, pontosabban a szüleit, akik fiukról még nem tudtak semmit, én is csak annyit, hogy Pélmonostoron váltunk el; régebbi tervünk szerint én Laskónak, ő pedig Csúzának vette útját Major László közös barátunkkal. (Varga László később a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára lett.)

Zentára érkezve kényszerből diákokthonbeli szobatársamat, Kiss Antalt kerestem, akit Makinak becéztünk. Csak özvegy édesanyját találtam meg, aki siránkozva magyarázta, hogy önként bevonult fiáról már két hónapja nem kapott semmi hírt. Ahogyan utólag megtudtam, sajnos, nem is tért haza a háborúból, valószínűleg még a batinai átkelés ütközeteiben elesett.

Mielőtt továbbindultam volna, mint átmenő utas, jelentkeztem a zentai népfelzabardító bizottságban, ahol Olajos Mihály beszélgetett velem; javasolta, hogy ne utazzam tovább egypár napig, mert meg kell beszélni a dolgot a körleti vezetőséggel, tekintettel arra, hogy magyar lételemre Zentán a mozgalomnak nagyobb szüksége van rám, mint Kikindán. El is szállásoltak Farkas Nándornál, aki akkor már terepi pártszervező volt, és aki szintén diákokthoni szobatársam volt budapesti utolsó iskoláévemben, és szintén a Major László vezette csoportozhoz tartozott. Néhány napig Farkas szüleinél laktam, majd a városi rabbi kifosztott, üres paplakjába kerültem, amelyet néha fűtöttünk is. A szomszédos zsinagógában voltak felhalmozva a deportált zsidó családok ingóságai, vagyis ami ebből a horthysta hatóság, 1944 közepén, az akkori hivatalos személyek fosztogatása után fennmaradt. Ebből eléggé hiányosan, valahogy bebútoroztunk egy nagyobb helyiséget, úgyhogy valamiféle tanácstermet rendeztünk be (egy alvásra alkalmas fekhellyel), amely egyben iroda is volt az alakulóféltben lévő városi és járási népfelzabardító front testülete számára. Amíg Farkas Nándor járta a járást, s szervezte és látogatta az előkészítő pártsejteket és a népfelzabardító bizottságokat meg az antifasiszta szervezetek vezetőségeit, én néhány, az akkori eszmei képzésre alkalmas szöveget fordítottam szerbről, és gépeltem. Egy jó hét múlva megjött Dubajic-Kmezic Anka, a szabadkai kerületi pártvezetőség akkori szervező titkára. Nagyon sietett, így kihívatott az utcára

gépkecsijához, s közölte velem, hogy ügyemet és munkába állításomat megbeszélték a kerületi pártvezetőségben. Ezentúl a JKP tagja vagyok, és terepi politikai munkásként azonnal munkába állítanak azzal a megbízással, hogy pártszervezeteket és ifjúkommunista aktívákat létesítsék, és segítsen munkájukat, Farkas Nándorral osztva meg a teendőket a zentai járás területén. (Így vettek be Szabadka és Kikinda után immár harmadszor, egyáltalán nem formális körülmények között, a JKP-ba.) A szervező titkár még meghagyta, hogy terepi munkám végzésére részletes utasításokat és útbaigazítást majd Farkastól kapok. Egyben egy köteg pengőt nyomott a kezembe, amit nem voltam hajlandó elfogadni, mert úgy éreztem, nincs rá szükségem; a kerületi szervező titkár azonban rám parancsolt, és meghagyta, hogy ezentúl étkezésemért mindig fizetnem kell, és mint terepi pártmunkás nem engedhetem meg, hogy csak vendégeskedésre alapozzam megélhetésemet.

A szerény, de határozott fellépésű kerületi pártvezetőségi szervező titkárnő hivatali személygépkocsijával ezután elviharzott, én meg úgy éreztem, hogy most már nem csak egyesekre vagyok utalva, hanem egy nagyobb közösséghez tartozom, hogy rám vasyoknak is szüksége van. Ez volt tulajdonképpen a második felszabadulásom.

A terepi politikai szervező munkát közvetlenül a szabadkai kerületi pártvezetőség tisztségviselői irányították; közvetlenül nekik feleltünk mi ketten a járás területén kifejtett, meglehetősen sokirányú szervező-politikai tevékenységünkben, míg meg nem alakították a zentai járási pártvezetőséget. Magát a terepi pártmunkát úgy osztottuk meg, hogy Farkas Nándor (akivel majdnem sikerült 1944 márciusában Szerémségbe jutnunk, de a vállalkozást a német hivatalos megszállás meghiúsította) rám bízta a zentai járás északi részében már meglévő előkészítő pártcsoportokat és az ifjúkommunisták aktíváit, valamint a helyi népfelszabadító bizottságok látogatását, ő maga meg a járás déli részét és a tanya-világot járta, illetve szánkázta be. Magán Zentán Olajos Mihály és Nagy József gyűjtötte egybe az aktivistákat, és fejlesztette a pártszervezetet és az antifasiszta tömegszervezeteket. A járási pártvezetőség 1945 legelején alakult meg, amikor a kerületi pártvezetőség küldöttei jelenlétében a járás már megalakult pártsejtjeinek képviselői némi kibővítéssel az előzőleg létesített ideiglenes járási pártvezetőséget megerősítették tisztségében. Az első járási párttitkárt Szabadkáról rendelték Zentára, ám nem sok hasznunk volt ebből a kádermegoldásból; csakhamar Mića Pejín Zdravkót rendelte oda a tartományi vezetőség, aki különben zentai volt, de addig az észak-bánáti kerületi katonai igazgatás politikai biztosa volt. Ekkor vezették be a járási vezetőség szervező titkári funkcióját, amivel engem bíztak meg; megjegyzem, előzőleg a járási pártvezetőség agitációs-propaganda bizottságát vezettem.

Mint már említettem, személy szerint valójában ezekben a hónapokban szabadultam fel másodszer. Sohasem gondoltam, hogy a háború után

ennyire közvetlenül és tevőlegesen alakíthatom majd valaha is az új forradalmi társadalmi viszonyokat. Mellesleg, a háború alatt, amely számomra három és fél évig tartott — de hihetetlenül kínosan hosszú időnek tűnt —, néhányszor kerültem már olyan helyzetbe, hogy, minden pánik nélkül, egészen higgadtan (azért a görcsbe szorult gyomor, bizonyos kábultság és lehangoló fáradtság érzete egyáltalán nem volt kellemes), szembe kellett néznem azzal, hogy nincs tovább és kivégeznek. Ilyen helyzetben voltam 1941 nyarán, még szökésem előtt Bánátban, a német uralom alatt, majd ugyanaz év végén a szabadkai Sárgaházban, amikor arra kellett számítani, hogy a horthysta rendszer emberei kiszolgáltatnak a bánáti német hatóságoknak. Vagy amikor Budapesten, 1944 októberében a nyilasuralom első reggelén megjött az utasítás, hogy a Major vezette ellenállócsoporthoz hamarosan fegyvert kap, és a diákotthon padlásáról lövöldözünk majd az utcán közlekedő német katonákra, addig, amíg csak tarthatjuk magunkat — és ezt az utasítást viszszaosztották, mielőtt még megküldték volna a fegyvert meg a lőszeret. A magam részéről nem reméltem, hogy élve megérhetem a háború végét, még kevésbé azt, hogy szocialista társadalomban élhessek és annak építésében részt vehessek. Ma is, amikor életemre visszatérek, amelyben öröm mellett jócskán jutott üdörlésből is, minden cinizmus nélkül megvallom magamnak, hogy az utóbbi négy évtized tiszta ajándék. Méghozzá olyan, amely az anyagi körülményeket és a humánus lényegét illetően, sokkal szebb és több egyéni és közös örömet nyújtott, mint ahogyan azt még a háború előtt gyermekfejjel, ifjúkommunistaként elképzeltük, amelynek, elképzeléseink szerint, persze mi még részesei nem lehetünk, hanem az utánunk következő generációk valamelyike.

Az 1944-es év utolsó hónapjai és az 1945-ös első fele azért még igazán háborús hónapok voltak ott Zentán is. Egyáltalán nem a békeévek hétköznapjait éltük. Nagyon is a „Mindenki a frontra — mindent a frontnak” jelszava értelmében éltünk és cselekedtünk. De az emberek, a közöttünk élők elindítása a frontra, hadseregünk ellátása mellett, amiről elsősorban a külön katonai hadtápszervek gondoskodtak, előtérbe kerültek a dolgos hétköznapok — noha a szerémségi front nem volt messze —, a megélhetés, a hátországi élet megszervezésének sokrétű feladatai. Meg kellett oldálni a lakosság ellátását élelemmel és fűtőanyaggal, a lehetőségekhez képest beindítani a termelést, megkezdeni az iskolázást, alakítani a politikai erőviszonyokat, hatósági szerveket és rendfenntartó közegeket létrehozni, a hazatérőket elhelyezni és a kifosztottakat úgy-ahogy kárpótolni, a halomra gyűjtött rádió-vevőkészülékeket és kerékpárokat visszaszámaztatni. Persze a háború nemcsak a háborús erőfeszítésekben, a visszamaradt javakban és az emberi lelkekben véghezvitt pusztításában volt jelen. A szerémségi front szilárdan állt, noha légvonalban 150 kilométernyire volt tőlünk jó ideig, gondunk volt az élelmezési, lábbeli- és más szükségletek előteremtése és frontra való szál-

lítása, a harcolók mozgósítása, az utak karbantartása, de jelen volt a háború a hadikórházban gondjainkra bízott sebesültek sorsában is. (A gimnázium épülete az első hónapokban kórház volt.) Sokan nem tudtak semmit a horthysta rendszer által katonaságba meg munkaszolgálatos századokba mozgósított legközelebbijeik sorsáról. Noha lassan szállingóztak már a hadifogságba esettek és az ellenséges hadsereg jugoszláv illetőségű katonáinak egy része, jöttek szórványosan a már felszabadított haláltáborok életben maradt és utazni képes foglyul is. De vonultak területünkön csapatok nyugatra és északra is, ellenkező irányból meg a különböző nemzetiségű hadifoglyok különítményei: az észak-olaszországi bábkormány katonaságának foglyul ejtett legénysége, a német hadsereg és a Szálasi parancsnoksága alatt harcolt honvédelakulatok foglyul ejtett katonái, akiket általában a Temesvár környéki gyűjtőközpont felé irányítottak.

Számunkra, legtöbbünk számára a győzelem elintézett dolog volt, noha Európa-szerte, de hazánk területén is, még ádáz és sok emberáldozattal követelő véres harcok dúltak. Így értük meg az első, titkos szavazással megejtett népfelszabadító bizottsági választásokat, ha jól emlékszem, 1945 áprilisában. Május derekán került sor Belgrádban a Szerbiai Kommunista Párt alakuló kongresszusára. A szabadkai kerület három küldöttének egyike én voltam. Erre az alakuló kongresszusra, amelyet 1945. május 8-a és 12-e között tartottak Belgrádban, Zentáról Szabadkán keresztül utaztam. (A három küldött: az akkori kerületi politikai titkár, csak čika Kosta néven ismertük, és a Szovjetunióból került vissza; a szabadkai városi vezetőség tagja, Dudás-„Kacska”, szintén még háború előtti mozgalmi ember, akivel 1940-ben, szabadkai tartózkodásom idején még nem találkoztam, meg jómagam, a legfiatalabb.) Szabadkán beültünk a kerületi pártvezetőség gépkocsijába, és nekivágtunk az útnak. Abban az időben a nem egészen 200 kilométer hosszadalmas utazásnak számított. Újvidéken a katonai pontonhídon keltünk át a Dunán, de Szerémségből már a Száva-hídon (amelyet annak idején a belgrádi pártszervezet mentett meg a visszavonuló német hadsereg robbantásától) jutottunk az erősen romos fővárosba. Az utazás egy egész napig tartott. Még útközben, magában a fővárosban, a kerületi párttitkár rövid időre meglátogatta idősebb harcostársát, akiről később megtudtam, hogy Đuro Salaj, és akit a Jugoszláv Szakszervezetek kongresszusán első országos elnöknek választottak meg. A kerületi párttitkár kettőnket a városi pártvezetőségben egy ott ránk várakozó, még a megszállás idejéből pártmunkát végző munkás elvtársra bízott. Ő volt a szállásadó házigazdánk, ő vezetett igen szerény lakására, és mindennap várt is ránk, hogy a számunkra ismeretlen nagyvárosban lakására kaulazoljon bennünket. Lakása tulajdonképpen a háború alatt lebombázott emeletes házak téglatörmelékeiből épült. Egy épen maradt nagy épület tűzfalához lapuló fészerszerűség volt, vakolatlan falakkal, a romok-

ból kimentett ablakokkal, ajtóval, és egy helyiségből állt; két ágy fért el benne, és házigazda elvtársunk fekhelyét úgy osztotta meg velünk, hogy — családos ember lévén — a feleségével az egyik ágyban feküdt, mi ketten, kongresszusi küldöttek meg a másikban. A kongresszust az akkori Belgrád legnagyobb termében, a Kolarac Népegyetem nagytermében tartották. Az előtte elhaladó jármű- és gyalogosforgalmat a katonaság elterelte, és a kordonon át csak a küldött-igazolvánnyal juthattunk az épületbe.

Az öt kongresszusi nap mindegyike egy-egy beszámolóval kezdődött. (Ezekre már nem emlékszem, már csak az irodalom alapján tudom, hogy sorrendben Blagoje Nešković, Jovan Veselinov Žarko, Petar Stambolić, Voja Leković, aki előzőleg néhányszor már meglátogatta a zentai járás és község pártvezetőségét, valamint Mitra Mitrović tartottak beszámolót.) A kongresszuson Ranković volt a legfelsőbb pártvezetőség hivatalos küldötte; egész idő alatt jelen volt, és a kongresszus munkaelnökségében foglalt helyet. Ő nyitotta meg hivatalosan a VI. tartományi pártértekezletet, és közölte, hogy a legfelsőbb pártvezetőségnek Vis szigetén hozott döntése alapján ezt az értekezletet a Szerbiai Kommunista Párt alakuló kongresszusának nyilvánítja. Beszélt tömören a szerbiai pártszervezet munkájának értékeléséről, többek között nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy az akkori Kosovo-Metohija Körletben is maradéktalanul érvényt kell szerezni a JKP politikájának, meg kell valósítani a nemzeti egyenjogúságot. Kardelj elvtárs is részt vett egy fél napot a kongresszus munkájában; felszólalásából legélesebben és emlékezetesen az a rész vésődött belém, amely — a pártszervezetekben alaposan megtárgyalt, „A néptömegek ereje” című füzete értelmében — a kommunisták meggyőző, tömeges politikai munkáját és mozgósító tevékenységét hangsúlyozta, külön a pártvezetőségek szoros kapcsolatának szükségességét a tagsággal és a dolgozókkal. Elítélte egyes pártvezetőségi tagok hibás gyakorlatát, akik a pártbizottsági székházat nemcsak irodának használják, hanem ott szálláshelyet és konyhát is berendeznek maguknak; meghagyta, hogy ezt rögtön fel kell számolni, és a pártvezetőségi tagok költözzenek ki a székházból, s normális polgárokként lakjanak és étkezzenek. Felszólalásának ez a része minket, a zentai járási vezetőséget, jómagamat is, közvetlenül érintett, mert éppen hogy jól berendezkedtünk alvás és étkezés dolgában, méghozzá mint szervező titkárnak az ilyen módon való elszállásolás megszervezése hivatalos pártfeladataim közé tartozott. Megjegyzem, ezt mi nem suttyomban csináltuk, nem is képeztünk kivételt. Külön vendégszobánk is volt arra az esetre, amikor ellenőrző látogatáson és útmutatások nyújtása céljából a pártvezetőségben járt Paško Romac Zdravko feleségével vagy Sóti Pál Andrija a tartományi vezetőségből. A szabadkai körletből főleg Dubajić-Kmezić Anka szervező titkár és az OZNA-t is vezető „Učo” látogatott minket.

Az alakuló kongresszuson számomra a legnagyobb élmény mindenképpen Tito főtitkár megjelenése volt. Tito a kongresszus ötödik napján jött, s most már érett fejjel is bevallhatom, a legmélyebb benyomást megjelenése gyakorolta rám. Felszólalása, most, amikor nyomtatott szövegben újraolvasom, kétségtelenül nem volt alkalmi megnyilatkozás. Noha minden jegyzet nélkül beszélt, felszólalásának felépítése, átfogó tartalmassága nyilvánvalóan bizonyítja, hogy beszédét előkészítette; jelentőséget tulajdonított annak, mit hogyan mond el az alakuló kongresszuson. Sok lényeges belpolitikai, pártépítési és külpolitikai kérdést tárgyalt közvetlen, szókimondó modorában. Közvetlen, meggyőző, szuggesztív beszédmódja mellett akkor megjelenése lepett meg. Ugyanis a róla készült fényképek, amelyeket az akkori nyomdatechnikai felszereltséggel, az 1944. év végén, vidékünkön sokszorosítottunk és bekeregetve hivatalos helyiségek falára függesztettünk, vagy egyszerűen felvonuláskor használtunk, egész más alaphangulatot és benyomást keltettek, mint amilyen Tito élő valóságában volt. Tulajdonképpen csak a marsalli sapkája volt tagadhatatlanul azonos. Alacsonyabb növésű volt, mint ahogy azt a képek után elképzeltem, de ugyanakkor igen arányos termetű, és elképzeléseimtől eltérően sokkal fiatalosabbnak hatott: ahogyan mozgott, ahogy leült és felkelt cseppnyi fogódzás nélkül, és ahogyan kongresszusi felszólalásában gesztikulált. Különösen szembetűnt szabályos, határozott, férfias vonású arcának napbarnított színe és fel-tűnően világos, acéllék szeme, vezéregyéniséget sugalló tekintete.

A kongresszus tartama alatt írták alá a hitleri hadsereg hivatalos képviselői a feltétel nélküli fegyverletételt a három szövetséges elött. Persze erről mi nem értesültünk egyszerűen. Az egészből annyit éltem át akkor, a kongresszus ideje alatt Belgrádban, amikor aznap reggel, időben odaérkeztem a Kolarac Népegyetemhez, hogy közölték, a kongresszus egyelőre még nem kezdi meg munkáját. Ott ácsorogtunk a májusi napsütésben a kordonon belül, és szájról szájra adták a hírt, hogy azért várunk, mert Belgrádban nagy tömegfelvonulás lesz és ehhez mi, kongresszusi küldöttek is csatlakozunk majd. Annyit tudtunk, hogy egy fontos eseményt jelölünk meg a felvonulással, hozzám azonban nem jutott el a magyarázat, minek kapcsán lesz ez a felvonulás. De háromórányi álldogálás után közölték, hogy a felvonulás elmarad és a kongresszus folytatja munkáját. Nekem a kongresszus eseményeinek sodra nem is adott időt arra, hogy sokáig morfondírozzak azon, miért is rögtönöztek volna a fővárosiak tüntetést. Még azon sem gondolkoztam el, hogy vajon tiltakozó tüntetés vagy valaminek az üdvözlésére szervezett felvonulás lett volna, hiszen azokban az időkben gyakorlatilag minden településben legalább havonta szerveztünk valamiért tömegtüntetéseket és jelszavakkal felszerelt felvonulást. Éppen az első szabad május elsejei felvonulások voltak mögöttünk vidékeinken. Ma már nem emlékszem, hogyan hatott rám az újsághír és hogyan közölte sajtónk másnap azt a

tényt, hogy a hitleri Németország aláírta a feltétel nélküli fegyverletételt, és ezzel Európában hivatalosan megszűnt a második világháború. Még arra sem emlékszem, összefüggésbe hoztam-e vajon az előző napon a kongresszusi épület előtti ácsorgást a fegyverletételtől szóló okmány aláírásával. Valójában az a nap nemcsak a három nagy szövetségesnek a nagy győzelmi napja volt, hanem minden szövetségesé, így az új Jugoszláviáé is. Ennek a napnak kellett volna felszabadulásom újabb napjának lennie, de emlékezetem szerint számomra nem az volt.

Mindenesetre számunkra a háború még nem ért véget. Csak néhány nap múlva, már Zentára visszatérve, szerveztük meg magában a városban és járásszerte a háború győzelmes befejezését ünneplő tömegfelvonulásokat, igencsak rögtönözve, telefonon közölt utasítás alapján. De azért valóban önfeledt örömmel vettek részt bennük sokan, úgyszólván minden előzetes szervezés nélkül. Zentán is, megkapva az utasítást (és természetesen a hírt, hogy valóban vége a háborúnak), csak továbbítottuk a községeknek, és kivonultunk az utcára, megkezdtük a győzelmünket ünneplő felvonulást. Az emberek meg egyre csak csatlakoztak.

Azóta is mi Jugoszláviában tulajdonképpen két ünnepet ülnék. Az egyik az, amely a hitleri Németország fegyveres erői feltétel nélküli megadásának a napja, és mi is, mint szövetségesek, a győzelem napjaként ünnepeljük. De ezen a napon nekünk csak papíron ért véget a háború. Még egy jó hétig kegyetlen, véres csatákat vívtak hadosztályaink Szlovénia északi részében. Az összezsúfolt és gyűrűbe zárt német hadsereg és SS egységek vezérkarukkal — azután az usztasa seregek egy része, amelyekhez számos háborús bűnös usztasa miniszter és más főkolompos csatlakozott, sőt csetnik és más csatlós egységek is -- nem voltak hajlandóak beszüntetni a fegyveres ellenállást. Önmegsemmisítő újult rohamokat indítottak seregeink ellen. Az volt a céljuk, hogy átverekedjék magukat csapataink állásain és angol—amerikai fogságba jussanak; arra számítottak, hogy így olcsóbban úszhatják meg. Megkísérelték magukkal hurcolni hatalmas hadfelszerelésüket, valamint katonai és egyéb irattárukat is. Ez azonban nem sikerült nekik. A Jugoszláv Néphadsereg, nem kis veszteségek árán, teljes győzelmet aratott. Részben felmorzsolta, részben megadásra kényszerítette a tarka összetételű, de mégis nagy katonai erőt képviselő ellenséges csapatokat, hatalmas zsákmányt ejtve hadfelszerelésben, okmányokban, háborús bűnösök foglyul ejtésével egyaránt. Ez volt azután a háború valódi vége számunkra, amely már a háború hivatalos vége után következett. Ezt a napot méltán mint a mi győzelmünk napját ünnepelhetjük, de ennek a győzelemnek a kivívásáért a győzelem napja után még sok-sok katona hősi halált halt.

Ez még nem volt a második világháború végleges befejezése. A távolkeleti hadszíntereken még folytak a véres harcok. De az 1945 májusában, az európai hadszíntéren aratott győzelem valójában a végleges győzelmet hozta meg akkor a világnak.

NYÍLÓ IDŐ

HERCEG JÁNOS

A himnuszok az én torkomból is ki akartak törni, s irigyeltem a barátomat azokért a lobogó zászlókért, mintha ledöntött barikádok fölött festette volna képét annak idején, akárcsak Delacroix. Csak hát könnyű egy festőnek, minden nyelven tud beszélni, én meg csak magyarul írok, de akkor különben sem volt hova. Božidar Maslarić, az egykori eszéki tanár szónokolt a téren zászlók alatt, akinek illegális füzeteit fordítgatuk valamikor. Most tábornoki egyenruha volt a szelfd, halk szavú emberen, arca beesett volt és fekete, kiáltva beszélt a rengeteg embernek, az öklét rázta, úgyhogy a festő bele is izzadt, amíg az egészet egységes összhangba fogta, pedig már hideg volt, 1944. november hetedikén.

De hát mit is írtam volna! Túl közel volt a megírásra váró téma, s az álmok is haladékot kértek, egyelőre meglehetősen rendezetlen viszonyok között éltünk. Esténként egy elhagyott lakásban gyülekeztünk néhányan, több házból összehordott székeken ültünk, csak Justin fiákeres, a szelencsei elnök foglalt helyet valamilyen füles berzser-fotelban, amelyen a kivágott ülést egy fehér konyhaülőke pótolta.

— Húsz ember kell a kerületből, mert megjött a villanytelepre a szén! — mondta, mire különféle javaslatok hangzottak el, hogy kiket lehetne mozgósítani. — A partizánkórházba tizenkét asszonyt kell küldenünk . . .

A fiákeres helyettese én voltam, nemzetiségi arányszámunknak megfelelően, s a lehető legdemokratikusabb módon, közfelkiáltással megválasztva egy este, amikor épp áramszünet volt, s csak a hangjáról ismertem meg a pék feleségét a másik sarokról, aki, nem tudom, miért, engem javasolt alelnöknek.

— Válasszanak helyettem másvalakit, én új beosztást kaptam — mondtam, mire többen is élénken érdeklődtek, mi legyen az a más beosztás, hogy a körzeti vezetőséget meg sem kérdezték. Rösteltem volna bevallani, bár sötét volt, s nem látszott rajtam, hogy elpirulok, de így is hencsésnek vehette volna valaki.

Fegyveres katona jött értem ugyanis egy este, s az Aczél-házba kísért, szent Flórián szobrával szemben, amelynek lábához akkor még ősziró-

zsát hordtak csokorba kötve jámbor asszonyok, hálából vagy a sisakos szent közbenjárását kérve, ki tudta volna megmondani.

Egy kerek arcú fiatal alezredes elé vezetett a katona, aki egy egész fejjel volt alacsonyabb nálamnál, viszont bokáig ért a köpenye, talán épp ezért, s úgy tisztelgett, hogy csak félig emelte fel a kezét, a fejét azonban oldalra billentette az ujjá hegyéig.

— Holnap reggel jelentkezzen itt kétnapi étellemmel — mondta szigorú, katonás hangon, pedig látszott rajta, hogy született civil, akárcsak én. Ezzel talán hátat is fordított volna, ha nem állok mereven s kérdő tekintettel a szoba közepén.

— Siklóstra megy, a harmadik hadsereghez, összekötő tisztnek. Tolmács lesz, fordító vagy micsoda.

Csak ezt akarta közölni velem, utána hazaküldött a katonával, mert a kijárási tilalom még érvényben volt. Szóval, így megy ez, ilyen egyszerűen, gondoltam némileg megnyugodva, s reggel két szendvicssel a hónom alatt jelentkeztem. Mert úgy volt, hogy kocsi jön értem.

De a kocsi nem jött. Se aznap, se másnap. Egy héten át minden reggel megjelentem az Aczél-házban, csak a kolbászt frissebb kenyérszeletek közé kellett dugni, mivel megszáradt, de kocsi csak nem jött értünk.

Mert pár nap múlva már ketten voltunk. A másik egy vegytantanár a kereskedelmiből, akit robbantási szakértőnek vittek volna, s mivel nem volt olyan ügyefogyott civil, mint én, még dicsekedett is, hogy főhadnagyi rangot ígértek neki. Mintha külön futár jött volna közölni vele ezt az örömhírt!

Mindennap délig vártunk egy túlfűtött szobában, a parkból becipelt bordás padon. Barátom előbb találta fel magát, hozott egy pakli kártyát, huszonegyeztünk a térdünkön, filléres alapon, mert még a magyar pénz volt forgalomban. De a kocsi csak nem jött. Közben a parancsnokkal is összebarátkoztunk.

— Szóval író vagy, igaz? — szólított meg egy reggel nagyon komolyan. — Hallottál már Jovan Popovićról?

Elnevettem magam.

— Ismerem, fordítottam tőle, pár hónappal ezelőtt még írtam is róla.

Osszehúzta a szemöldökét, tokát nyomott az álla alá.

— Róla írtál? Hova?

— Egy budapesti folyóiratba, a *Magyar Csillagba*. Megírtam, hogy az erdőben van.

— Egy fasiszta újságban?

Itt egy kis vitánk támadt, mert nem ment a fejébe, hogy voltak antisziszta lapok is Magyarországon a negyvenes évek első felében. Hosszan, némán, gyanakodva és szigorúan méregetett. Meg volt győződve róla, hogy hazudok. Fasiszta rendszerben csak fasiszta újságok lehetnek.

Próbáltam megmagyarázni, hogy a rendszer sem volt egyöntetűen fasiszta. Voltak progresszív erők, liberálisnak mondható intézkedések, kiugrási kísérletek, amíg a németek be nem jöttek.

— Hajde, bogati, ostavi! — szólt rám haragosan. Dühösen sétált fel-alá, rövid, pattogó léptekkel, peckesen, s hosszú köpenye hullámokban söpörte utána a padlót. Aztán megállt, s feltette a kérdést, amely érzésem szerint nemcsak nekem szólt, s amely azóta sokszor elhangzott:

— Na és akkor mért nem jöttél át?

Tudniillik az erdőbe. Harcolni. Reménytelenül hápogtam valamit, s colstokkal tudtam volna lemérni, hogy nő fölém egyszerre az alacsony ember. Legyintett egyet, mint akinek semmi érzéke az árnyalatokhoz, és ott hagyott.

Pár napig még türelmesen huszonegyeztünk a kocsióra várva, aztán meguntuk a várakozást, s odaálltunk a parancsnok elé.

— Paško elvtárs, nem lehetne értünk küldeni, ha a kocsi megérkezik?

Paško Romac ebbe azonnal beleegyezett. De a kocsi sose jött.

Mehettem vissza a Szontai útra, helyettesíteni Justint, a fiákerest. Meg a városházára, ahol tanácsstag voltam. És a Grassalkovich-palotába, ahol a járás ügyeit intézték gyakori gyűléseken, s barátom, a festő volt az elnök. Nagyokat mulattunk önmagunkon, amikor senki sem látta, miközben rém komolyan kellett volna venni szerepünket, s ez volt a legnehezebb.

— Tessék nekem valami járművet kiutaltatni — állított meg bennünket az utcán egy alacsony, piros arcú, pislogó emberke. S a festő elnöki minőségében ráivallt:

— Honnan adjak én magának járművet? Mi vagyok én? S különben is kicsoda maga? Most látom életemben először, és kocsit kér!

— Én vagyok a járási tisztiorvos. Nem tetszik emlékezni rám, persze — rebegette a kis ember. — Tegnapelőtt tetszett aláírni a kinevezésemet, s most be kellene járnom mind a tizenkét falut. Megelőzni a tífuszjárványt.

Közben az egész városban nem volt egyetlen igénybe vehető kocsi. Az ember felkérérdzkedett valamilyen katonai teherautóra, ha épp nagyon kellett utaznia. S az a „kinevezés”! Valaki utánunk szaladt az utcán egy csomó papírral, s a festő, a falat használva íróasztalnak, aláírta az aktákat. Mert íróasztala sem volt, hivatali szobája se. Csak a nagy terem, amelynek boltívei alatt beültették egy hatalmas karosszékbe elnökölni.

— Gyere közelebb! Mit ülsz mindig egészen oda hátra? — szólt rám idegesen, mintha félt volna a falusi küldöttek és katonák között, pedig csak a napirendet kellett felolvasnia, s aztán szótlánul ülni néhány órán át.

A szabadság jó érzése mellett nyomasztó fizikai ellentmondás volt, amiben éltünk. Mert miközben mérőföldes léptekkel rohant

velünk a történelem a haladás útján, egyben meg is állt minden velünk és körülöttünk. Elfogyott a tüzelő a városban. Nem volt áram. Évtizedeket csúsztunk vissza pár hét leforgása alatt.

Közben elfoglaltuk Fernbach Bálint palotáját. Átköltöztettük a könyvtár és a múzeum anyagát. Akkor már hárman voltunk. Két festő meg én. Az idősebb festő lett az igazgató, a fiatalabb a múzeumőr, én megmaradtam könyvtárosnak megint. Ahogy még a háború alatt elterveztük.

— Megérdemelne egy csokor virágot — mondta Mikus, az altiszt, amíg a kelta menyasszony csontvázát eligazította az üvegekoporsóban. — Életében nem költözött annyit, mint most vagy kétezeröttszáz évvel a halála után.

Persze, a könyvtárt is, a múzeumot is zárva tartottuk. A csukott kapu mögött ültünk, ha erre is jutott idő a rengeteg gyűléstől. Én még a nyár folyamán kezdtem nyilvántartásba venni az elhurcolt zsidók házaiban a képeket és könyveket. Felülről jött az utasítás. Csak be kellett menni a pénzügyigazgatóság gyűjtőhelyére, s átszállíttatni a könyvtárba, ami értékes volt. Kocsit is adtak, embert is. És „mentőakció” volt. Mégis úgy hatott, mint a hullarablás. Nem volt könyv, vagy kép, amelynek a gazdáját nem ismertem. A legjobb barátaim könyvei között itt-ott feltűntek a magaméi. „Babának, hogy néha eszébe jussak”, olvashattam saját kezű ajánlásomat, az éppen csak kicsit bepiszkolódott sárga fedelű, régi novellás könyvecskében. S rögtön magam előtt láttam ezt a Babát, ahogy a két apró gyerekével kísérték a Csihás Benő utcából jövet! S még csak át sem kiabálhattam a könyvtár ablakából, hogy Isten áldja meg. Nem volt erőm hozzá. Azzal vigasztaltam magamat utána, hogy nem voltam én gyáva, de az ilyen drámai kitöréssel csak ártottam volna.

Diáklányokkal dolgoztuk fel a hatalmas anyagot. Minden könyvnek kartont írva, megjelenési helyet, oldalszámot pontosan feltüntetve.

— Olga — mondtam a vékony, magas, barna lánynak, aki azóta rég pártfunkcionárius lett —, ezeket majd legyen olyan jó külön helyre tenni, nem szerzők szerint. De ahol ezekkel a szállás betűkkel beírva látja a nevet: Spitzer, azokat gyűjtse külön helyre és ezeket a csomagokat is.

A csomagokban egy fehér fedelű folyóirat volt ötven-ötven példányban, talán olyan érintetlenül, ahogy mintegy húsz év előtt a bécsi nyomda leszállította. Isten tudja, miért Zomborba küldette a szerkesztő a fölös példányokat. De ezek a csomagok árulták el, hogy kinek a házából valók a könyvek. A szüleieiből.

Testvér — ez volt a folyóirat címe. S a fedőlap közepén inkább me-
seillusztrációnak beillő kis tusrajz: jobbra hajló domboldal íve, mellette szelíd őz, s egy magasba nyúló fa, fölötte balra forduló holdkaréj. Ha jól emlékszem Lesznai Anna finom rajzára.

— Ezekért majd egyszer eljön valaki — mondtam még a lánynak. Mert akkor már rendszeresen bejárt a *Borba*, s ott adott magáról életelt a szerkesztő.

És ha már itt vagyunk az óriási hodályban, a rengeteg könyv között, amelyek nemcsak a gyalulatlan lécekből összetákolts polcokon sorakoztak, de a padlón is, maradjunk itt két-három évet átlépve még egy kicsit.

Kora tavasz volt. Zöld katonaköpenyből átszabott rövid zubbonyban jött az egykori szerkesztő, hosszú és lassú léptekkel, s törekeny felesége mellette kettőt lépett, amíg ő egyet. Mindjárt bevezettem őket a raktárba, s kicsit talán dicsekedve is rámutattam az elkülönített könyvekre. Hogy milyen gondos munkát végeztünk.

— Gyilkosok! — bődült el váratlanul az író! — Vesszen ki a magjuk is! Nyelje el valamennyiüket a fekete föld! Bitangok! Itt van a rendőrcsizma nyoma!

És rámutatott a kezében tartott piros fedelű könyv sötét foltjára.

— Heine, *Romanzero*, szegény anyám kedves könyve! Gyilkosok!

De akkor már zokogás rázta, felesége apró, gyors léptekkel tipegte körül, s mintha egy gombóccá gyúrt zsebkendővel a könnyeit próbálta volna letörölni csitítva:

— Feri, nyugodj meg, Feri!

Szóttalanul álltam, tehetetlenül. Megrendülve és egyben megalázva, magam sem tudván, miért. Mert én nem láttam a csendőrcsizma nyomát? Mert nekem csak egy könyv volt ez a *Romanzero*, nem minden sebet feltépő fájdalmas emlék? A koporsót leszögező halálmadár megszokott közönnyel végzi a dolgát, miközben feljajdul a család. Nekem nem volt gyakorlatom ilyesmiben. Akik visszajöttek, hálálkodva vitték el a képet vagy könyvet, ami megmaradt. Most büntudatot éreztem, ma is úgy érzem, okkal. Egy egész világ választott el a lassan lecsendesedő embertől.

— Kérem, bocsásson meg, hogy megfélemeztem magamról — mondta később, s mikor már apatini emberekről beszélgettünk, Hans Jurgról, Appelsoferről, egykori barátairól, erős állkapcsával széles mosolyra húzta a száját, hogy minden foga látszott.

Tudta-e akkor, ki vagyok, sose derült ki. Hogy író volnék magam is, rösteltem elárulni. És különben is mi jogon tartottam volna írónak magamat még? Harmadik éve volt, hogy írtam egy novellát, azóta semmit. Azt is 44 karácsonyán, az irodalommal is új életre készülve, mert a barátok temploma előtt egy újságot osztogattak hangos szóval: a *Szabad Vajdaságot*.

Hogy miért éppen a templom előtt? Talán azért, mert akkor ott volt megtalálható a legtöbb magyar. Oly sok mindenért lehetett könyörögni a hinni akaró lelkeknek azon a télen. És alig volt család, ahol nem hiányzott volna valaki.

Abban is gyakran volt valami ijesztő és elszomorító, ha az egyes művekre nézett az ember. Hozzájuk lehet-e még egyszer jutni? Nem az utolsóknak lesznek-e ezek itt a polcokon? Eljut-e még valaha ide a hatá-

ron túlra mondjuk Juhász Gyula kötete? Nem innen kellene-e berendezkednünk a jövőre, bekészíteni egy életre azokat a műveket, amelyeket talán soha többé nem ad ki senki... Krúdyt és Márait, Tormai Cecilt és Füst Milánt... Mindegy milyen neveket mondunk, bizonyosat senki sem tud, legfeljebb reménykedni lehet. Valamilyen nagy, mindenkinek hozzáférhető könyvtárba kellene összehordani azt, ami mondjuk a magyar irodalom teljességét jelenthetné... És akkor majd csak meg leszünk magunkban valahogy... Vagy vándorkönyvtárakra osztani ezt az egész anyagot, és elvinni ládákbán téli estékre a falvakba. És bejárni ezeket a falvakat is aztán, rövid és közvetlen, mindenkinek érthető előadásokban elmondani, ki volt Heltai Gáspár és Lovik Károly, Bányai Kornél, Szép Ernő és Lesznai Anna. Nem az igazán nagyokat népszerűsíteni. A nagyok és erősek túlélnek vihart és zordon teleket, s ami egy nép álmainak őrzője, nemcsak hatalmas és halhatatlan remekművekben rakódott le. Petőfi és Ady csillaga az égbolt minden részén fel-felragyog a millió csillag között, hogy azonban elmúljanak majd korok és nemzedékek és ne legyen, akiben még egyszer megszólal: „Milyen volt szőkesége, nem tudom már, de azt tudom, hogy szőkék a mezők, ha dús kalással jó a sárguló nyár...”, arra mégiscsak rossz még gondolni is. Miért éppen az árva szegedi költő kísértett folyton, ki tudja! — Talán mert amíg élt sem jutott el messzire, kívülrekedt a központok fénykörén, az irodalmi periférián maradt. Vidéki életének batyujába kötve ott volt a költészet vidékiessége is.

Akkor már elég gyakran kellett elmennem Gombosra, és Bácskertesre. Szilágyiba és Bezdánba, és akkor is tél volt, gyertyavilágnál ültünk, vagy füstölgő petróleumlámpa mellett, és ha csak arról beszéltünk is, hogy mikor tartanak választási értekezletet, mivel abban az időben mindig valamiféle választásra készültünk, abban is benne volt népünknek minden gondja-baja, öröme és reményessége. Persze, kicsinyes bosszú és nagylelkű megbocsátás is. Már aszerint, hogy ki hol állt a nagy földindulás idején és ember volt-e igazán.

— Az bennünket nem képviselhet — mondták haragosan valahol. — Mikor engem elvitt a kémelhárító és a feleségem itt maradt minden nélkül, tőle kért kölcsön. Azt mondta, jöjjön máskor, most hátha megtalálja valaki.

És míg egyes szemekben szikrát vetett a harag, mások lehajtották a fejüket, s egészen halkán mondtak valamit, amiből meg kellett érteni, hogy senkinek sem volt könnyű átvészelni a sok-sok megpróbáltatást. Gyakran órák hosszat ültünk elmérgesedett, vigasztalan hangulatban, amikor kinn az utcán vagy a másik szoba sötétjében felhangzott a dal „Szánt a babám a benedeki határban...” És egyszerre, mintegy varázstűzésre, elmúlt minden baj körülöttünk, mert ahol a fiatalok énekelnek, ott nincs helye torzalkodásnak, bosszúnak, irigységnek.

Elébe mentünk az időnek bizakodóan is, aggodalmasan is. Mi hogyan

lesz majd, azt nem szabályozták nemzetközi megállapodáscsk, s hogy milyen könyvek kerülnek majd a polcokra, az éppúgy a mi gondunk maradt, mint az, hogy ki fog majd tanítani a csak nemrég megnyílt iskolákban.

„Könnyű neked — írta Szirmai egy verbászi katonával küldött levélben —, téged körülvesz az élet mozgalmassága. Engem megöl a magány és a kilátástalanság. Bandi eltűnt, semmi hír róla.”

Mindenütt voltak még eltűntek. Amit meg barátom az „élet” mozgalmasságáról írt, az nemcsak a zombori utcákon vett körül bennünket. Bár itt is elhangzott olykor-olykor a fenti dal, az utcán, nyilvánosan, s akik énekelték, gyakran egy szál ruhában menetelő, kopott, rongyos fiatalok voltak, amint épp Topolyáról vagy Bezdánból érkeztek önként a brigádba, de hiszen ezt annyiszor megírtuk már!

A falusi kirándulások említett mozgalmassága azonban csakugyan magával ragadott. Hol ide kellett menni, hol oda, rendszerint szekéren, vagy egy nyersolajra átállított özönvíz előtti Forddal. Én addig alig ismertem a falut. Kívülről néztem, a városi ember kicsit lenéző tekintetével. Akkor értettem meg az összetartozást. S ez az ábrándom a vándorkönyvtárakkal s az esti felolvasásokkal ugyancsak itt kapott realisabb értelmet. El-elmentem én addig is irodalmi estekre, de ez most másvalami volt. Már az is, hogy akivel mentem, Isa Njegovan kerületi párttitkár — három járással és még Baranyával — időnként mosolygós arccal megkérdezte:

— Šta kažu drugovi?

Nem szavakat akart hallani, nem is véleményt. Magyarul tudott annyit, hogy nem volt szüksége fordítóra, hiszen Petényi Gyula diákja volt Szabadkán. Amit talán előtte elhallgattak, s csak nekem mondtak el, a panasz érdekelte, a keserűség, amit halkán fojtott hangon mondanak el emberek egymásnak, mintha a világon senki másnak nem lehetne elmondani.

És voltam én is úgy nagyon sokszor, hogy nem mondhattam el senkinek a magam baját. Bármily mozgalmasak voltak ezek a falusi kirándulások, ahova később a festő is eljött, hogy megfesse a doroszlói Szentkút-kápolnát a búcsúosok sátraival, s a népviselet teljes pompáját hozzá, vagy a fák alá bújt Csillag utcát Kupuszínán és a gombosi hídepítést, mégis elfogott a kishitűség néha. Az ábrándok is, hogy majd az itt talált könyvekkel nevelünk egy új magyar értelmiséget, tulajdonképpen aggódásból és bizalmatlanságból szövődtek. Szélesebb síkon éreztetve a magányosságot. Sőt mintha már korábban a kultúrpaloták tervében is ez lett volna láthatatlanul beleírva.

— Hol vagy már? Zsiga több mint egy órája vár rád! — fogadott a tréfás, örömteli szemrehányás odahaza egy délután. S ott ült csakugyan a konyhában a piros ládán a barátom, most sem véve le fejéről a vörös csillagos katonasapkát, ami alatt még jobban felszaladt a fél

szemöldöke, mint máskor. Egyébként hosszú, fekete télikabát volt rajta, hajtókás nadrág borult a félcipője fölé, s így csupán ennek a kis sapkának lett volna dolga figyelmeztetni az embert, hogy aki viseli, minden látszat ellenére sem civil.

— Na? He? Ahá! — buggyantak ki belőle az újságot közlő és érdeklődést is így kifejező félhangok, melyeknek értelmét inkább a mosolya kölcsönözte, meg az, ahogy felhúzta a vállát, s egyet-egyed csozogott hozzá a lábával.

— Írtál már valamit?

S ez a kérdés egyszerre felszakította felettem a magányosság felhőjét. Még nem írtam semmit. De már biztos voltam benne, hogy amint a barátom kihúzza a lábát, azonnal leülök és megírom az oly rég esedékes novellát.

Mintha egy nyúl farknyi buta kis novellával megválthattam volna a lelki üdvösségemet!

Nem csak Heine és más német klasszikusok sorakoztak szerte a polcokon. Most már Blunck is megjelent az újonnan elhagyott házakból, a *Die grosse Fahrt* számtalan példánya, mint hogy tulajdonosaik maguk is nekivágtak a nagy útnak, ha ugyan életben voltak még. De ahogy a könyvek békésen megfértek egymás mellett, abban volt valami kísérteties. Mintha egyféle vésszen megalkuvó polgári rendszeret békítette volna össze őket, miközben távolabb még folyt a véres háború.

Nyilván innen eredt a zavarom és büntudatom, amikor a zokogva átkozódó férfit néztem, kezében a *Romanzero* piszkos példányával. Itt is ismertem néhány könyv gazdáját, de magukból a könyvekből is valóságos életrajzát lehetett volna megírni a disszimiláció lassú, de könyörtelen folyamatának. Új világ, mondogattuk magunkban reménykedve, talán nem is néhány éve csupán, hanem egész életünkön át erre várva, s most hogy itt volt, mindenekelőtt a régit kellett eltemetni. Nem érzelmileg, de valóságosan. Könyvek között meghúzva a választóvonalat, újjászülető és pusztuló világ között. Mert az újabb, emberibb világ irodalma azért itt is képviselve volt. A weimari Németország jó néhány hívének átalakulását egykori könyveiken keresztül lehetett követni a legsötétebb fasizmusig. Hogy azonban az, aki Ernst Tollert olvasta, aki a *Schwalbenbuch*ért tudott lelkesedni valamikor, hogy jutott el végül maga is odáig, hogy beállt a sorba sonkanadrágban, fekete szízmában és a dalt üvöltve, mintha mindig is erre várt volna: *Die Fahne hoch, Die Reichen dicht geschlossen...* Olyan tömeglélektani rejtély volt, amit ma is nehéz megérteni.

Különválasztottuk a haladó szellemű magyar könyveket, mert akkor már jelentkeztek az igénylők. Nemcsak jogos tulajdonosaik, sőt azok jelentek meg, sajnos, a legkevesebben, de a sietve megalakított olvasókörök és mozgókönyvtárak vezetői. Volt úgy, hogy konspiratív lefoglaltak egy egész raktártermet abban a piros téglás épületben, amelyben

még nemrég leventesapkas fiúkat vezettek ki fapuskával és harsogó da-
nával a gyakorlótérre.

— A Petőfi brigádból jövünk — jelentkezett egy alkalommal Né-
meth Péter és Márton Pál aláírásával három bánáti fiatalember —, pa-
rancsot kaptunk, hogy átnézzük a könyveket! Minden kaszárnyát el
kell látnunk olvasnivalóval!

Egy egész szekérre valót választottak ki maguknak, s leültek a ha-
lomba rakott könyvek tetejére olvasni. Elmúlt dél, már esteledett, mire
megkérdeztem:

— Mire várnak? Be kell zárunk a könyvtárt!

— Majd ha Börszt kapitány felszabadítja a kocsit és elküldi értünk,
akkor felrakodunk, addig nem mehetünk el.

Mert egy kocsija volt a mozgósítási központnak, azt is úgy cserélte
az említett százados, ügyességén kívül, elpusztíthatatlan humorát is fel-
használva, már nem tudom, miért és nem tudom, kivel.

„Kedves H. J. — olvashattam máskor egy sietve írt cédulán. — Kor-
nél könyvei ott maradtak a verbászi parókián. Nem tudtam és nem is
akartam magammal vinni őket, hiszen azok kizárólag a jugoszláviai
magyarságot illetik meg, akárcsak a művei. Addig is gondoskodjék ró-
lunk.” Ijesztően bombasztikus szöveg volt! Ilyen sommásan beszélni ró-
lunk azokban a napokban még efféle végrendeletszerű sorokban is pate-
tikusan hangzott. Mintha a világ változásával bizonyos szavak és fo-
galmak értelme is megváltozott volna. Oly szétszóródottnak tűnt akkor
ez a „magyarság”; közlekedési lehetőség híján egymáshoz közel álló fal-
vak is egymástól elvágvá éltek a maguk életét, ugyanakkor az önkor-
mányzati szervekben ott voltak a képviselőik.

Mire eljutottam Verbászra, üres volt az említett parókia.

A két festő már festett, nekem eszembe sem jutott az írás. Különbféle
társadalmi feladatokat kellett ellátnom a Népfrent-politika vonalán, s
ha nem is jött értem kocsik, hogy átvigyen a Dunántúlra, munkával bőven
ellátott az a katonai egység, amelynél jelentkezni kellett volna.

Később volt ez is, de akkori helyzetemre még igen jellemző, hogy
Zsiga egy napon azzal jött, hogy állítsak össze egy magyar—szerb,
szerb—magyar szótárt, és minthogy Zomborban nyomda is van, a sajtó
alá helyezésről is nekem kell gondoskodnom. Megnyíltak a magyar isko-
lák, és seholy egy szótár!

— Hát csináljátok ti! — mondtam azon a hangon, ahogy mindig is
beszéltünk, s arra hivatkoztam, hogyha nyelvészt nem is lehet találni,
ott Újvidéken biztosan akad nálamnál alkalmasabb ember. — Hogy jö-
vők én hozzá!

— Nézd — mondta komolyan, s ha nem is a parancs hangján, de
nagyon nyomatékosan —, mielőtt hozzád jöttem volna, alaposan meg-
beszéltük az elvtársakkal a dolgot. Nem ötletszerűen jutottál eszembe!

Hamarosan tele volt az íróasztalom szótárakkal. Az volt a dolgom,

hogy a meglévő öt szótárból egy hatodikat csináljak. A lehető leggyorsabban, s korlátolt terjedelemben, mert először kéziszótár, amelybe csak a legszükségesebb szavakat kell felvenni, másodsor ennyi meg ennyi pénz áll rendelkezésre, nem telik nagyobb kötetekre.

Valahol valaki aztán keményen meg is bírált olyan elemi hibákért, amelyeket a nemek feltüntetésénél követtem el, de a szótár ötezer példánya hetek alatt elfogyott, úgyhogy negyven év után nemrég került a kezembe véletlenül egy.

Pedig abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy munkámba a nagy délszláv nyelvész, Aleksandar Belić is bepillantott. Egy restitúciós bizottsággal jött Aleksa Ivićtyel és egy belgrádi régésszel, s ahogy a nyelvtudós az íróasztalomra nézett, azonnal megértette, mit művelek. Lehunytam a szememet, mint aki megadja magát a sorsának.

— Nem mondom, hogy nem merész vállalkozás — jegyezte meg mosolyogva —, de azért, ha kicsit odafigyel, nem olyan ördögös dolog összekomponálni.

És felhívta mindjárt a figyelmemet Balassa József egyik szótárára, amelyből többet tanulhatok, mint Đisalovićéből.

— Professzor úr ismerte Balassát?

— Hogyne — felelte csaknem hibátlan magyarsággal. — Folyóírátnak, a *Magyar Nyelvtörnek* is rendszeres olvasója voltam. Nem tudja, túlélte a háborút? Jó barátom volt. Sok nemzetközi találkozáson voltunk együtt. És ha kész a szótár, majd küldjön egy példányt belőle! Kíváncsi vagyok rá.

Hónapokig küldözgettem alkalmaktól függően azokat a könyveket, melyeket a raktárban a professzor félretétegetett magának. A szótárt „elfelejtettem” elküldeni.

Nem álszerénység tartott vissza, hanem a jogos félelem.

Ma persze már csak mosolyogni lehet azokon az én gyermeteg aggodalmaimon és reményeimen, hogy magunkba zárkózunk. Hogy berendezkedünk valamiféle szellemi önellátásra, mint a hajótöröttek egy szigeten. A „magára hagyatott” népre számítva, távoli sárba fulladó falvak népére, amelyet épp ez az elhagyatottság fog megtartani.

A novellát, mondom, még aznap megírtam Zsiga felszólítására. Ez a remény és aggodalom kapott hangot benne a hitelesség kedvéért falusi hangulatvilágításban, jóllehet városban játszódott, s két nemzedék választatására bízva a dilemmát, amely még mindig — 1944 telén — a menés és maradás kérdését tette fel. Hogy kik voltak azok, akik elmentek, s kik, akik maradtak. Ebben oly könnyű volt az osztályellentét szellemében igazságot tenni. Az urak mentek el, a nagyságák, a szegények itt maradtak. Egyrészt azért, mert nem volt hova menniük, másrészt nem is volt miért. És a fiatalok, akikben fel sem merült az elmenés, jobban mondva a menekülés gondolata.

A mama még a kegydíját siratja a novellában, amelyet majd elveszít és aztán kezdheti előlről gyerekeivel a nyomorúságot. A gyerekek azonban nem ijednek meg a jövőtől, s a fiú oly bizakodóan mondja: „előlről kezdjük”, hogy hinni kell neki, s most már biztosnak lenni az új világ igazában. Csupán akkor borul sírva az asztalra a mama, amikor Józsi a horgászbóját igazítva önfeledten rázendít a dalra, amit az iskolából hozott magával: A csitári hegyek alatt már leesett mind a hó.

Egy szerb fiú is szerepet kapott a novellában, mintegy a testvériség—egység szellemében. Vele megy el horgászni Józsi, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga. Akárcsak az, hogy legénykedőn odakiáltja a ruszkiknak: Zdravstvujtye, tavaris, kak delaty?

Így elemeire bontva persze erőltetettnek és szimplának tűnt az egész, mint minden, amit szétszednek és összeraknak megint. A valóságban a kisebb-nagyobb retusálás ellenére nagyon is igaz volt. És ha hinni lehetne benne, hogy minden szép és jó, ami igaz, akkor talán a novella se volt olyan rossz.

De már akkor kiderült, hogy épp ez az „igazság” nem tett jót neki.

A leveleket még cenzúrázták, s mert attól tartottam, hogy nem egy Kopitar kezébe kerül a novella, mint annak idején Vuk írásai, futárral küldtem, aki bőrkabátjának derékszóján pisztollyal ment minden reggel Újvidékre. Zsiga pillanatnyi politikai címeit is rendre feltüntettem a borítékon bizalomkeltés céljából, ha esetleg máshoz jutna el a levelem.

— Elolvastad? — kérdeztem a címzettet pár héttel később, amikor sikerült lejutnom, harmadmagammal egy teherautó kabinjába gyömöszőlődvé.

— Én el. Most nem is tudom, kinél van. Talán Stafinál

Mi az? Így adják kézről kézre? Rosszat sejtettem.

— Hát... — húzta mosolyra a száját, s egyik lábát székének karfáján átvetve harangozni kezdett vele. — Kicsit talán mesterkél... He? Mintha mindent bele akartál volna adni... Nem? — Kicsit várt. Tűnődött. — Baj? Azt azért nem mondanám.

De már jött is Steinfeld, Todor Manojlović verseinek egykori fordítója, kedvesen, joviálisan és pirosposzsgásan. Meg se látszott rajta a négyévi német hadifogság. S mintha kevésbé lett volna bizonytalan a novellát illetően, mint Zsiga.

— Egész jó! Nekem még mondhatnám tetszett is. Más kérdés most már, hogy milyennek kéne egy mai novellának lennie. Ezen még nagyon érződik a polgári szemlélet. Attól te még nem tudtál megszabadulni. Đido tartott a múltkor Belgrádban egy fejtágtító előadást a szocialista realizmusról. Az író érezte magát céllövészetten, azt mondja, amikor mindig az ellenség a célpont. A fasiszta vagy az osztályellenség, különben a kettő ugyanaz.

— Ez a céllövészet egy kicsit Karinthyra emlékeztet — próbáltam tréfára fordítani a dolgot, de Stafi épp akkor komorodott el. Felgyűrte UNRRA-csomagból való zöd katonaingének ujját, mert nyár vége volt és még meleg. Az emeleti ablakon behajolt egy gesztenyefa lombja.

— Kérdezed konkrétan, mi a baja ennek a novellának? Hogy nem osztályharcos alapra épült. Langyosan megbékülő, ahelyett, hogy láng csapna ki belőle. Olvastad a múltkor Jovan Popović novelláját?

Persze, hogy olvastam, a *Neu Zeit* szovjet elbeszélőit szintén figyelemmel kísértem hónapok óta már. Valamennyien háborús novellát írtak. És mindenütt a győzelem diadalát éreztették a fasiszták fölött.

— Ott a baj — ismertem be megfelelő büntudattal —, hogy nálam ehhez a harcossattitűdhöz hiányzik a személyes élményem. Én csak ezt az igazságot tudtam megszólaltatni... a magamét.

— Hát itt a hiba, látod! A te igazságod. A szubjektivitás. És most elárulom neked, az egész olyan, mint egy siratóének. A bizonytalanság sokkal erősebben hallatszik ki belőle, mint a fiú bizakodása. Mintha csak te magad borultál volna az asztalra, amikor a gyerek arra a nótára gyűjtött: A csitári hegyek alatt... Azzal, hogy Erdélyt is belepte a hó. Jelképesen! Világos?

— Vigyázz, öregem — mondta Zsiga, és abbahagyta lábával a harangozást. — Azok a csitári hegyek nem Erdélyben vannak, hanem Nógrádban az Ipolyságon innen...

— Na, na, hát nem mindegy? Elérhetetlenek, leváltak, kész, vége!

— Én a magam részéről végzetes hibának tartom, hogy ez a fiú pecálni ment — szólalt meg halkán egy vörös hajjú, szeplős fiatalember, akit Gvozdennek hívtak. Mert, akárcsak annak idején Joszip Visszarionovics Dzsugaszvili, aki Acélosra változtatta a nevét, úgy igazodott ő is a harcossforradalmi szellemhez. De neki könnyebb volt, csak az Eislerrel kellett lefordítania. — Hogy hova küldtem volna? A frontra! Ezt kívánta volna cselekmény logikája is, ha már odaállt bratyizni a katonákkal. Mert egyenesen érhetetlen, hogy azok elmennek tovább harcolni, míg ez a lelkesnek megrajzolt fiatalember az ő Milan barátjával elindul egykedvűen a csatornára horgászni!

S akik csak átvonultak a kis szobán, mind elmondták kifogásaikat a novellával kapcsolatban. Az nem lehetett vigasztaló, hogy legtöbbször semmi köze sem volt az irodalomhoz, csak az újságokhoz kaptak átmenetileg beosztást. Ez a tény engem még jobban letört.

Hogy három évig hallgattam, ezért volt.

Csak a környező falvakba jártam ki mint aktivista továbbra is.

És míg a magyar könyvek hosszú sorait nézegettem a polcokon, még nem tűnt fel előttem a szocializmus réme, de a tudatom alján már ijeszten ott volt. Három évnek kellett elmúlnia, hogy minden világos le-

gyen és az ország népei egy új világ körvonalait lássák, amely csakugyan az övék. A korforduló évében.

- S különben is, amikor azokban a sáros falvakban osztani kezdték a földeket, új emberek álltak ki hetykén a községháza elé, amiről ma már nem is beszél senki, oly természetesnek tűnik.

Glid Nándor: Dachau, 1974

AZ IFJÚSÁGI KONFERENCIÁK ÉS A KONGRESSZUS*

JUHÁSZ GÉZA

Immár látható, sőt, mondhatnám, látványos jelei is voltak annak, hogy a község hatalmi struktúrájába tartozom. Minthogy a szomszéd község malma, amely egyidejűleg a három közeli falu áramfejlesztője is volt, teljesen épségben maradt, semmi akadálya nem volt az áramszolgáltatás megindításának, hacsak szénhiány nem állt fenn. De a falvak egyes pontjain, a községházán, a milicisták szálláshelyén, az Olvasókörben egymás után gyulladt ki a villany. Fokozatosan az egyes „fontosabb” emberek házáat is rákapcsolták a hálózatra. Valami adminisztráció már akkor is folyhatott a szervezetben, mert kiderült, hogy nekem írógépre és villanyra van szükségem. Hazavihettem egy táskairógépet, s a villanytelep egyik szerelője felmászott a házunkkal szembeni villanyoszlopra, és bekapcsolta nálunk a villanyt. A falu túlnyomó többsége továbbra is gyertyával, sőt zsírmécsessel, azaz „zsírpiláccsal” világított, emellett vakoskodott. Óriási kiváltság volt ez, akárcsak a következő: választhattam magamnak rádiót! A katonai közigazgatás egyik intézkedése ugyanis a rádiókészülékek kötelező beszolgáltatása volt. Akkor már egy elég korszerű, 4 lámpás készülékünk volt, s természetesen levittük a községházára. Most elindultam, hogy visszahozzam. A milicisták nyitották ki a községháza egyik helyiségének ajtaját, s elállt szememszám az elem táruroló látványra. Két nagyobb szobányi helyiségben másfél-két méter magasságban egymásra hajigálva a készülékek. Hogy hány lehetett, utólag sem merek arról találgatásokba bocsátkozni. De másképp nem lehetett közöttük válogatni, csak úgy, ha rajtuk jártunk! Az elől és fölül levők ugyanis mind ki voltak belezve, lámpa egyetlenegyben sem volt. Most láttam, milyen későn kerültem én sorra. Persze, a hiányzókat korántsem mind a falubeliek kapták meg. Keresgéltem egy darabig, míg végre találtam egyet, a mi volt készülékünkhöz hasonlót. Négylámpás volt, de egy lámpája hiányzott. Rábeszéltek, hogy csak vigyem, azt az egy lámpát könnyen pótolhatom. El is vittem, s otthon lehetett néze-

* Részlet a szerző most készülő visszaemlékezéseiből.

getni. De csakhamar sikerült meg is szólaltatni. Ekkoriban többször megfordultam a szomszéd sváb falu postáján, mert néhány csinos postás-kisasszony dolgozott ott, akikkel a milicisták „táncestélyein” ismerkedtem meg. S mit látok! Szakasztott olyan rádiókészülékek, mint az enyém, csakhogy az szólt is. Elmondtam a bajom, s mint a népmesében, ezt mondták: ezen egyet se búsulj, szedd ki belőle a lámpákat, s mi holnap azt mondjuk, bedöglött, máris hozzák a másikat. Itt aztán igazán van bőven, a svábok pedig aligha kapnak belőle egyet is. Igaz, hogy a készülék csak az én laikus szememnek volt szakasztott olyan, a lámpák betűiben, számában eltérések voltak. De ez már nem volt akadály. Volt a faluban egy szerelő, aki szívesen adott négy lámpáért egyet. Volt neki éppolyan is, amilyen nekem kellett. Bizonyára sokkal előbb járt a községháza említett helyiségeiben, mint én.

Mint minden, ezekben a napokban, hónapokban egyetlen vágásban történt. Otthon sem voltam, mikor a villanyt bekapcsolták, a rádiószereelőnek is csak szólni érkeztem, s rohantam tovább. Hová? Készültünk az antifasiszta ifjúság községi konferenciájára. Ha dicsekvésnek hangzik is, el kell mondanom, hogy lényegében a falu egész ifjúsága a szervezetben volt. Ezt nem úgy kell érteni, hogy tagja volt, hisz se tagsági könyvecske, se tagdíj még nem volt, hanem úgy, hogy minden megmozdulásban számítani lehetett szinte minden fiatalra. És ez sem volt mindenütt olyan magától értetődő, mint nálunk. Talán a járási székhelyen volt még hasonló a helyzet, ahol a népesség jelentős része agrárproletár volt. Ám a járás másik két nagy magyar falujában, ahol szintén sok agrárproletár volt, úgyszólván nem létezett ifjúsági szervezet, legalábbis nem volt tömeges. Ágrólszakadt proletár fiúk, lányok vezették, s nemcsak a diákok és kulákgyerekék, de a falus középréteg fiataljai is messze elkerülték a szervezetet. Szóval, nálunk megtelt az Olvasókör nagyterme.

Miről is beszéltünk? Természetesen az ifjúság feladatairól, de abból a szemszögből, hogy a fiúk, férfiak (nagyobb része) a fronton verekszik, az itthon levőknek pedig itt kell hozzájuk méltóan teljesíteni a feladatokat. Nem hallgattuk el ugyan a sikereket sem, s ezt a járási küldött is dicsérőleg kiemelte, de mindezt keveselltük. Általában ekkor semmi sem volt elég, semmi sem volt olyan jó, hogy jobbnak nem kellett volna lennie. Szinte hajszoltuk magunkat meg egymást az egyre újabb akciókba. Már 1945 tavaszán járt nálunk a járásban Crna a tartományi bizottságból. Hatalmas munkaakciókat szerveztünk ekkoriban, tartományszerte felfigyeltek rá, de Crna mégis úgy leteremtette az egész járási vezetőséget, leginkább engem, a titkárt, hogy arról kántáltunk. Hogy mivel lehetett elégedetlen, már nem tudnám megmondani, csak arra emlékszem, hogy mindig mindenrel, leginkább azonban magunkkal elégedetlenek voltunk. S erről szóltak a szóbeli és írásbeli beszámolók is kivétel nélkül. Emiatt is kerültém később kíno, összeütök-

zésbe a falum vezetőivel, miután csaknem féléves távollét után megpróbáltam ismét bekapcsolódni a mozgalomba. Annyi minden megváltozott közben — tudtom és részvételem nélkül —, hogy egyszerűen nem találtam helyem a mozgalomban. De ezekről majd a maguk helyén.

Szólunk a konferencián az ifjúsági szervezetről, előttünk álló kongresszusról, de mindenekelőtt a járási konferenciáról, amelyre küldött-séget is választottunk.

Arra még határozottan emlékszem, hogy a járási konferencián felszóltam, beszámoltam a falu ifjúságának sikeres akciójáról, s itt is megválasztottak a járás küldöttségébe, amely a kerületi konferencián vett részt. Hogy itt felszóltam-e, már nem emlékszem, csak arra, hogy tagja voltam a munkaelnökségnek, s hogy a kerület küldöttségének is tagja lettem; így részt vettem a kongresszuson is.

A járási konferenciára mi, akik messzebről jöttünk, már este megérkeztünk, s az akkor még meglévő Fontányi-féle szállóban helyezkedtünk el. Oriási nyüzsgés volt ebben a csöppnyi szállóban, különösen a folyosókon. Ismerkedtek a fiatalok: egyik szobából ki, a másikba be, s nagy ovációk mellett találtak egymásra régi ismerősök. Rám egészen különös meglepetés várt. Egyszerűen nem tudtam szóhoz jutni, amikor az egyik falu küldöttségében Tóni komámra futottam rá. Ő az a kapitalista, akivel késhegyre menő vitákat folytattunk a háborús években. Neki még Illyés is túlságosan parlagi volt, hogy az ún. baloldali népiesekről ne is beszéljünk. Volt valami a szemléletében és magatartásában, amit ma elitizmusnak nevezhetnénk. Szerette ugyan ezt a népies irodalmat mint művészetet, de a társadalmi igazságát, a politikai tartalmát egyfajta úri tartással nemcsak elutasította, hanem le is nézte. Valósággal féltette a társadalmat az ilyenek esetleges hatalomra kerülésétől, amit viszont egyszerűen képtelenségnek tartott. Hozzá kell tenni, hogy nemcsak tőkés perspektívából, hanem a matematika hűvös tárgyilagosságával ítélte meg mindent, mondjuk, nagybirtok, kisbirtok, kapitalista mezőgazdaság, földreform stb. kérdését. Kivaló matematikus volt valóban, már VIII-os korunkban egyenrangúan vitatkozott — egyébként kitűnő — számtantanárunkkal, 1944 nyarán szórakozásból aprólékosan átismételte a gimnázium nyolc osztályának matematikáját, s végül atomfizikus lett. Vincsán dolgozott, de addig-addig küldözgették hivatalosan Németországba, hogy egyszer ottelejtette magát. Ma is ott él. Szóval, Tóni az antifasiszta ifjúsági konferencia községi küldötte! Akkor azt hittem, káprázik a szemem, de ha ma visszagondolok, szinte nincs is mit csodálkozni rajta. Antifasisztának valóban az volt. Akkor hát nem ott volt a helye? Csakhogy 1944 decemberében ez nem volt ilyen magától értetődő. Az ő falujukban azonban, amint elmondta, az történt, hogy ők, diákok egyszerűen bevonultak az ifjúsági szervezetbe, szépen berendezkedtek ott, nagyokat ittak, mulattak, táncoltak, s bizony nem tudom, nem szorították-e ki — legalább átmenetileg — a

munkás- és parasztfjúságot. Más falvakban éppen ellentétes volt a helyzet. Egy helyen például még mindig a KIÉ-ben gyülekeztek a „jobb családból való” fiatalok, másutt egyszerűen távol tartották magukat a szervezettől, mozgalomtól. S bizony ez mindig a tömegesség, az akciók sikerének rovására ment. Tóni barátoméknak viszont olyan tekintélyük volt a faluban — ő is már érettségizett fiatalember —, hogy egykönnyen magukkal tudták ragadni az ifjúságot.

A szabadkai kerületi konferenciáról két mozzanat maradt meg különösen élesen az emlékezetemben. Itt találkoztam először N. Jóskaival, aki később szép politikai pályát futott be egészen az országos pártelnökség tagságáig és autóbalesetben bekövetkezett haláláig (ekkor már az említett Crna volt a felesége). Nagyon új lehetett a szervezetben, mert szinte senkit nem ismert és senki sem ismerte őt. Állandóan tőlem kérdezgette: ez ki? Hozzá képest én bennfentes voltam. Valóban az egész kerületi bizottságot ismertem, sőt többeket a tartományból is, de engem is ismertek. Alighanem mégis felszólalhattam.

A másik mozzanat: a kalapom. Ekkoriban ugyanis minden valamire való vezető egyenruhában járt. Olyanoknál, mint például Németh Pali, a járási pártvezetőség első titkára, ez természetes is volt, hisz más öltöztéke egyszerűen nem volt. De az egyenruha valósággal divat lett, s ha egy katonablúz nem akadt — német, olasz, angol, amerikai vagy éppen magyar —, akkor legalább titovkát szereztek az emberek. S ha még ez sem sikerült, akkor a micisapka jelképezte a munkáskadert. Én pedig a kerületi USAOJ-értekezleten — horribile dictu, kalapban jelentem meg! Volt, aki még évek múlva is kuncogva emlékeztetett vissza: ugye te jelentél ott meg kalapban?!... Bizony én. Ehhez pedig tudni kell, hogy ez történelmi kalap volt, az első igazi felnőttes kalapom. Amikor én kisdiaikként tátott szájjal, sűrű sóhajtozások között néztem a ballagó vendiákokat a gimnáziumban, akkor még kötelezően görbebot is járt a kalaphoz. Az én kis diáksapkámon ekkor még egy vagy két ezüstfehér csík szerénykedett csupán, s hinni sem mertem, hogy valamikor eljutok odáig, hogy aransárgából is négy csík legyen rajta. De megértem, s ha közben a sapka változott is, a csíkozás szabálya nem: I—IV fehér csík jelezte az alsós, s ugyanennyi aransárga a felsős osztályokat. De mikorra a negyedik aranscsík is felkerült a sapkára akkorra már halálosan megunta azt a diák, s alig várta, hogy a ballagás után a Palicsitóba hajítsa. Hogyisne, hisz kötelező volt a viselete. Ha olyan tanár látott meg hajadonfővel az utcán, aki úgy gondolta, hogy az ő lelkiismeretességén múlik a szent rendtartás érvényessége, feljelentette a diákot, aki ezért legalább osztályfőnöki megrovást kapott, ismétlődés esetén pedig halmazati büntetesként akár repülhetett is az iskolából. Ennek fele sem volt tréfa.

Az én nemzedékem ugyan görbebotot már nem vásárolt, de a kalap elmaradhatatlan volt. S most ide kívánczok, hogy ez már a második

„kalapkalandom” volt. Az első jó nyolc évvel korábban történt, ugyancsak Szabadkán. Tanévkezdésre gyülekeztünk a gimnázium udvarán, s onna venisanctéra mentünk (= ünnepélyes tanévnitó mise) a Teréz templomba. Hogy én hogy kerültem oda református létemre? Úgy, hogy ment mindenki, s azt gondoltam, az itteni rendtartáshoz ez is hozzátartozik. Mert természetesen azzal engedtek el otthonról, hogy szót fogadjál ám, kisfiam, nehogy visszaküldjenek. Bizony kevés volt akkor a továbbtanuló gyerek, kivált a magyarok között. Elöttem több mint tíz évvel érettségizett magyar fiú a faluból. Indultak ugyan többen is időközben, de vagy tanítóképzőbe mentek, vagy kibuktak. Emlékszem az egyik szomszéd fiúra, akiről már elhíresztelték a szülei, hogy fogtechnikus lesz. Aztán kibukott, s nyáron több gazda teheneit őrizte. A falu azon nyomban meg is fogalmazta a névjejét: X. Y. fogtechnikus és kurtacsordás! Ennél nagyobb szegény nem is érhetett gyereket, családot a faluban. Szóval, mentem én a venisanctéra szófogadóan, de a fejemen szép kis zöld vadászkalap díszelgett. Otthon ez mutatós viselet volt, s nem is lehetett mindennap a fejemre tenni. De ilyen ünnepi alkalomra... Bizony még az érettségi banketten is nagy sikert aratott vele egyik osztálytársam, mikor elmesélte. Nahát!...

Semmilyen írásos dokumentumot nem őrzök mozgalmi tevékenységemről, s csak emlékezetemre hagyatkozom, amely olykor egészen homályos, bizonytalan, és az élményeimre, melyek között e ki-kihagyó emlékezet kedve szerint mazsolálgat. Még ma is „határozottan” úgy emlékszem, hogy a bátyám egy héttel a Horthy-féle proklamáció előtt ért haza, előtte pedig néhány napot a partizánok fogságában töltött Szabadkán, helyesebben a vendéglátásukat élvezte. Nemrég viszont azt olvastam, hogy Szabadka ekkor még fel sem szabadult! Tehát? Nem tudom. A bátyámat már, sajnos, nem kérdezhetem meg, 83 éves édesanyám is úgy emlékszik, hogy vasárnap jött haza a nagyfia, mi a szomszédban szüreteltünk. Pedig a proklamációt otthon hallgattuk. Mégsem vasárnap lett volna az a szüret, csak a mi emlékünkből maradt meg így, mert nem csengett a kovácsüllő? S ha néhány napot kellett is a bátyámnak szobafogságban töltenie, az nekünk egész hétnak tetszett?

Mindeddig arra is „határozottan” emlékeztem, hogy a vajdasági antifasiszta ifjúság (USAOJ) kongresszusa 1944 karácsonyan volt, 24-én kezdődött. Most meg kiderül, hogy 27—28-án! Ennek a dátumtévesztésnek azonban van magyarázata. Nekem ugyanis valóban 24-én kezdődött, s ezt azért is sokáig számon tartottam, mert ez volt az első karácsony életemben, amelyet nem a családdal töltöttem. Valóban: karácsony előtti napon keltünk útra — hányan is lehetünk? — a falu delegátusai a járási székhelyre: kocsin. Rendkívül kemény volt ez a tél, az egyik legmaradandóbb emlékem a mozgalombeli szereplésem első szakaszáról. A saját falunkból még elég jól voltunk elerestve, ami azt jelenti, hogy az alkalmi fuvaros subát is hozott, vagy vihettük a sajátunkat otthon-

ról, hisz a kocsis hazavitte aztán, ha mi továbbmentünk. A járási székhelyen éjszakáztunk, s másnap reggel megint csak kocsikkal folytattuk az utat Szabadkára. Most már csak néhány lópokróc volt, s hogy még jobban fázzunk, csak úgy a kocsioldalon keresztül fektetett Deszkára ültünk, mert sokan voltunk, a kocsi meg kevés. Suba helyett meg néhány lópokróc volt az egész takaró. Hiába voltunk fiatalok, hiába ültünk vegeesen fiúk és lányok, ezzel a hideggel nem bírtunk. Időről időre leugráltunk a kocsiról, futottunk mellette, hogy egészen meg ne fagyjunk. Így érkezünk estefelé Szabadkára, ahol meleg vacsorával, meleg szálláshellyel vártak bennünket. De vajon mért haladtunk ellenkező irányban, kérdezhethné valaki. Hisz ennyi erővel, fagyoskodással éppen Újvidékre érhetünk volna, a kongresszus színhelyére. Hogy tudtuk-e, mért megyünk az ellenkező irányban, vagy csak természetesen tartottuk, hogy a kerület küldöttsége együtt induljon?

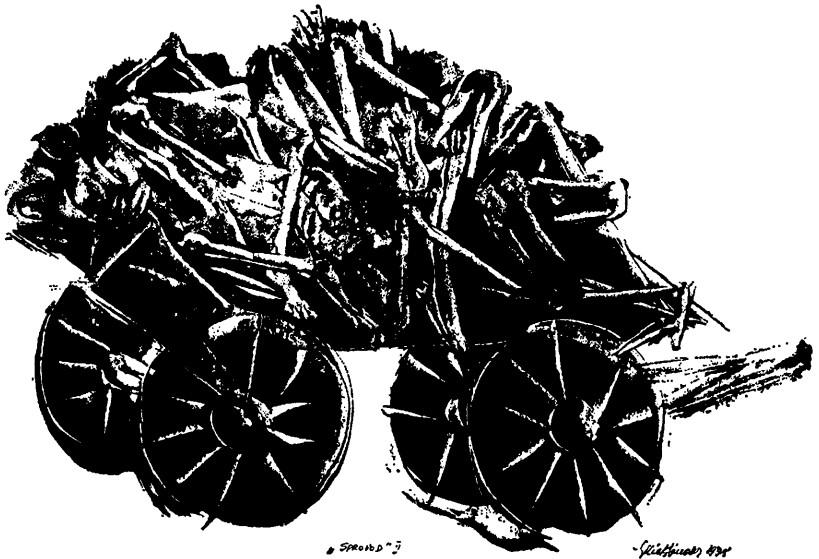
Másnap, ha volt, megoldódott a rejtély. Az ekkor már igen népesre növekedett kerületi küldöttség (a topolyai, a zentai és a szabadkai járásé) dalolva, nagy transzparenszekkel, zászlókkal vonult a vasútállomásra, mert mint mondták, különvonat visz bennünket a kongresszusra. Valóban ott is várt bennünket a különvonat, részben már felvirágozva, felzászlózva és transzparenszekkel felékesítve, de mi még igazítottunk rajta. Hogy el ne felejtsem: tehervagonokból állt a szerelvény. Igaz, csukott és csukható ajtókkal, de bizony marhavagonok. Hogy az minden fődél és csukott ajtó ellenére milyen hideg tud lenni, csak most tapasztaltam. A padlóréseken ugyanis kegyetlenül jött fölfelé a hideg. S minél nagyobb volt a sebesség, annál jobban fűjt. Szerencsénkre, nem haladt nagy sebességgel, és főleg nem ment hosszan megállás nélkül. Ti. még most sem Újvidéknek vettük az irányt, hanem Bajmoknak! Vasutas nyelven szólva, a különvonatunk minden állomáson és megállóhelyen megállt, s a Zombor—Palánka vonalon haladva minden helységből csatlakoztak hozzánk a küldöttségek. E megállásoknak elég hamar kialakult a programja. Minden állomáson népes csoport várta — ki tudja, hány órán át — a vonatot, mert az egész ifjúsági szervezet kikísérte a küldötteket, sőt sok helyen felnőttek is nagy számban voltak ott. Mi pedig leszálltunk, daloltunk, táncoltunk, így is védekezve a hideg ellen, s barátsággal fogadtuk közénk az új delegátusokat. A következő állomáson már ők is leszálltak, s ez így ment Újvidékig. Menetrend nem siettetett bennünket, így nem csoda, hogy az utazás egész nap tartott. Alkonyatkor értünk Újvidékre. Itt is éppoly vidáman, olyan hangos nótaszóval, jelszavak harsogása közepette vonultunk be a városba, ahogyan Szabadkán az állomásra mentünk. Remélem, nem keveredett e leírásba egy mákszemnyi cinizmus vagy öregemberes kajánság sem, mert akkor alapvetően meghamisítanám az akkori hangulatot, amely engem is teljes mértékben áthatott. Őszintén és hangosan lelkesedtünk. (Nemrég fordult meg a kezemben a *Vojvodina u borbi* c. könyv, s van benne egy fény-

kép a szabadkai küldöttek Újvidékre érkezéséről. Lehet, hogy tévedek, de mintha ott látnám rajta jómagamat is.)

Szállásunk a Nikolajevska porta középiskolai diákokthonában volt. (Ma naponta elhaladok az épület előtt munkára menet-jövet.) Szalma volt a padlóra terítve, s itt kellett helyet szorítanunk magunknak alvásra. Hogy plédeket kaptunk-e vagy hoztunk magunkkal, bizony már nem tudom. Egy topolyai magyar fiúval foglaltunk magunknak „ágyat” egymás mellett, s a kongresszus idején együtt is tartottunk. Az anyja Újvidéken élt (alighanem a Topolyán élő férjétől különváltan), s egy kiadós ebédre, majd igazi fürdésre vendégül látott bennünket. Úgy emlékszem, hogy mi ketten akkor, vagyis azokban a napokban, ellátogattunk a *Szabad Vajdaság* szerkesztőségébe is a Futaki utcába. Máig emlékszem egy karikatúrára, amely Zs. bácsit ábrázolta, s alatta egy bökkers arról szólt, hogy itt egyre csak várják, ő meg a (lelki)pásztor nehezen tud elszakadni a nyájától, vagy a nyája nem akarja engedni. Érdekes, hogy Gál Laci bácsit többször is vallattam erről, s egyáltalán nem emlékezett rá. Az viszont tény, hogy Zs. bácsi nélkül érkezett eredetileg a „négytagú” szabadkai különítmény, tehát hárman voltak a „négyek”. Hogy a késedelemnek más okai voltak, erről csak menderendát hallottam. Nem is az én dolgom kideríteni.

A kongresszusról alig néhány mozzanat üledett le az emlékeimben. Nagyon világosan emlékszem Žarko bácsi üdvözlő és eligazító szavaira. Remek szónok volt, s ehhez az orgánuma is megvolt. Szép baritonja tudott simogatni, de sújtani is, mint a szíjostor. S arra emlékszem, hogy egyetlen lélegzettel végiglelkeseztük az egész ülősszakot. A központi jelszó itt is ugyanaz volt, mint a kongresszust megelőző konferenciákon: Mindenki a frontra — Mindent a frontért! A felszólalók nagy része katona volt. Mielőtt beszédébe kezdett volna, elmondta, melyik egységből jött, milyen üzenetet hoz a front mögötti ifjúságnak, mit várnak tőlünk a harcosok, és számos példát hallottunk hősi helytállásról, a harcosok egymás iránti szolidaritásáról, nem utolsósorban az ellenség kegyetlenkedéseiről, gáztetteiről. S volt egy incidens is. „Műsoron kívül” és nem katonaruhában felszólalt egy fiatal, s kezdte a magyar megszállók kegyetlenkedéseivel, majd a magyarság példás megbüntetésének követelésével folytatta. Odáig ment, hogy a bajai háromszöget is visszakövetelte Jugoszláviának stb. Szavait néma csönd kísérte, de mi, magyarok bizony szorongva hallgattuk. Ám alighogy befejezte szónoklatát, szinte pattant a szónoki emelvényre egy egyenruhás fiatal. Minden szavát a leghatározottabban visszautasította, s hangsúlyozta, hogy ilyen nacionalista diverzió (lehet, hogy nem ezt a szót használta, de az értelme ez volt) megengedhetetlen ezen a kongresszuson, s a küldöttek ezt egyhangúlag elutasítják. Ekkor tört meg a dermedt csend, és hatalmas tapsorkán tört ki. Majd higgadt, logikus okfejtés következett. Név szerint elsorolta, kiket akasztottak elsőnek a magyar megszállók

Újvidéken, s ha egy magyar nevet említett (pl. Fellegit), akkor a „gyöngébbek kedvéért” nagy nyomatékkal hozzátette: magyar! Beszélt arról, hogy milyen sok magyar volt a mozgalomban a két háború között, majd rátért a Petőfi zászlóalj, illetőleg a brigád létezésére, harcainra. Most már ismét jó volt itt magyarnak lenni, illetve nem kellett miatta szorongani. Nem sokkal e felszólalás után következett éppen a Petőfi brigád egyik harcosának a felszólalása. Mint mindenki, szintén nagyon nagy tapsot kapott. De ha az iménti „válaszbeszéd” kimarad, nem tudom, hogy hangzott volna ez a nem kifogástalan szerbséggel elmondott beszéd. Így a nyelvi botlások még csak fokozták a szimpátiát iránta.

Glid Nándor: Halálmenet II., 1978

AZ ELSŐ SZABAD MÁJUS

SÁROSI KÁROLY

A negyven évvel ezelőtt történetekre visszaemlékezve, az emlékezés újjai sokszor már homályban tapogatóznak. Halványulnak az emlékek. Az eseményeknek csak részletei elevenednek meg bennünk, ismerős arcok ismeretlenségbe vesznek, dátumok és percek hullnak ki emlékezetünkéből, s csodálkozva kérdezzük önmagunktól: ennyi felednivalója van az embernek?

De vannak emlékek, amelyek az idő távlatában egyre élesebbé, gazdagabbá válnak, és egyre többet jelentenek számunkra.

Zidani Most, 1945. május 9.

Hárman állunk a régi kőhídon: Ilija Vasić, a II. zászlóalj politikai biztosa, Pero Sirovica, a parancsnok és én.

Pihenünk.

A korlátra hajolva hallgatom a mélyről jövő csobogást. A Savinja siet a Szávába. Apró hullámai átfutnak vagy meg-megtörve bukdácsolnak a köveken. Lent szürkén és zölden búvik meg a féhormály, de fölöttünk, fent a magasban, a kék égen és a környező hegyek lejtőin a tavasz már kibontotta színeit és fényeit.

— Érdekes ez a csönd — mondja Ilija.

— Érdekes — mondja Pero, a parancsnok.

— Én a háborúban mindig a csöndtől félek legjobban — gondolkodik hangosan, maga elé ejtve a szavakat Ilija. — Ha nem jönne lentről ez a csobogás, egyetlen hang, parányi nesz sem törné meg a csendet, Félek, vihar előtti csend ez. Ma még meggyűlik a bajunk a németekkel.

Nem szólok közbe, nem avatkozom beszélgetésükbe. Nem azért, mintha nem illene vagy nem lenne mondanivalóm. Inkább fáradt vagyok, bágyaszt ez a tavaszi napsütés is, nehezemre esik a beszélgetés. Egykedvűen nézem a víz játékát, és az otthoniakra gondolok. Meg arra, hogy milyen eget rengető dolgok is történtek velem az utóbbi fél esztendőben. Tizenhét évesen több mint százan jelentkeztünk Feketicrsől a Petőfi brigádba, majd onnan különböző brigádokba kerültünk, tűzkeresztségből tűzkeresztségbe, s lám, most már csak négyen vagyunk itt

együtt a XVII. Szlavón Rohambrigádban. Dorogi Ferenc, Pásztor Sándor, Sándor József és én. Sándor József ugyan nem született feketicsi, de feketicsi szálláson béreskedett, és őt is befogadtuk magunk közé. Ők hárman, egy kicsit félrehúzódva ott ülnek egy rügyét bontogató vadkörtefa alatt. Vadkörtefa? Mindenféleképp az lehet. Ülnek és beszélgetnek. Ősszel még elvetettek otthon. A tavaszi vetés és a többi munka már elmaradt. Vajon ki arat az idén otthon, és lesz-e egyáltalán aratás? ...

Felegyenesedem a kőkorklátról, és elindulok feléjük. Mi minden jóban és rosszban együtt voltunk eddig. Most is egy zászlóaljban, egy században, egy szakaszban és egy rajban vagyunk. Félúton megállok. Puskámra támaszkodok, és úgy nézek a hídról a rákanyarodó útra. Rajparancsnokunk, Branko Simić fut felénk, és valamit kiabál. Jobbjában puskáját rázza, és torkából rekedten tör fel a hang, úgy kiabál. Nem értjük.

— Mi baj, Branko? — kérdezi Pero, a parancsnok.

Branko már felér a hídra, egyre kiabál, üvölt valami.

— Az istenedre, nyögd ki már végre, mit akarsz! — kiált rá most már Ilija is türelmetlenül. Ilija, a politikai biztos, ez a zágrábi fémmunkás, akiben a nyugalom öltött emberi formát, most már ő sem bírja cérnával. — Mi történt? — kérdezi tőle.

Brankótól még mindig nem tudunk meg semmit. Csőre tölti a puskáját, és elsüti. A nagy csöndben ez az egyetlen lövés visszhangozva remegteti meg a sziklákat. Ismét csőre tölt, újabb lövés. Egy más után öt lövés dördül. Akkor széttárja a kezét, a híd kőkorklátjának dől, és tisztán, hallhatóan, szótagolva mondja:

— Vé-ge a há-bo-rú-nak... Halljátok, értitek, vége a háborúnak!

— Branko, ne bolondozz... — mondja bizonytalanul Ilija, mint aki hiszi is meg nem is.

— Vége a háborúnak! Értitek? Vége a háborúnak! Most érkezett a hír. A rádiós tisztőtől hallottam. Ő is mindjárt itt lesz. A németek le tették a fegyvert. Németország kapitulált.

Branko ledobja puskáját a földre. Felugrik a kőhíd poremére, és ismét elkiáltja magát:

— Vége a háborúnak! Értitek? Béke! Béke!

Azután lecsatolja derékszíjáról a nyeles német kézigyánátiot, aktivizálja, háromig számol, és levágja a mélybe. Hatalmas dörrenés. Branko a dobástól meginog, Pero odaugrik, hogy elkapja. Késő. Mint a szárnyaszegett madár, úgy hullik Branko a Savinja köves medrébe. A sűrű és zöld félhomályt befesti piros vére.

A háború nagyon sok életet oltott ki.

Branko a béke első halottja.

Zágráb, május 15.

A II. Jugoszláv Néphadsereg 45. és 28. hadosztálya, déli irányból előrenyomulva, május 8-án reggel elérte Zágráb külvárosát, majd 11 óra körül, együttműködve a városban tevékenykedő partizánosztagokkal, megkezdte a város felszabadítását. Még aznap délután megérkezett a 39. hadosztály is. Ezeknek a hadosztályoknak az I. Jugoszláv Néphadsereg egységeivel karöltve sikerült rövid idő alatt megtörniük az usztasák ellenállását, és május 9-ére virradóra felszabadítaniuk Horvátország fővárosát.

Ezzel egyidőben a III. Jugoszláv Néphadsereg egységei, amelyek közé tartozott a mi brigádunk is, a Dráva és a Száva között előrenyomulva, szüntelen harcban a német és az usztasa egységekkel, május 7-én elfoglalta Varaždint, május 10-én Maribort, és május 12-én Dravogradnál elérte az országhatárt.

A mi brigádunk, a XVII. Szlavón Rohambrigád május 10-e és 12-e között Maribortól északra tanyázott, s csupán kisebb tisztogató harcokban vett részt. Hivatalosan már véget ért a háború, és a széleszört ellenjéges egységek egymás után adták meg magukat.

Ekkor váratlanul küldönc érkezik a brigád parancsnokságára. Május 12-e, délelőtt 9 óra. Rövid, határozott parancs: a másokik zászlóalj azonnal forduljon vissza, és erőltetett menetben induljon a felszabadított Zágrádba.

Mariboron és Ptujon át indulunk Zágráb felé.

Legalább százhusz kilométert kell megtennünk.

De miért ez a nagy sietség? Mi történhetett Zágrábban? Négyen, feketicsiek egymásra nézünk, tanakodunk, de sem egymástól, sem a többiekől nem kapunk erre a kérdésre feleletet.

Hát akkor induljunk! Puskánkat keresztbe vetjük a vállunkon. Így könnyebb a menetelés, és tempós lépésekben elindulunk a többiekkel. A kigyózva haladó menetoszlopot a zászlóalj parancsnoka és a politikai biztos vezeti. Nem gyalogosan. Ők már lovon ülnek. Viszamaradt német katonalovon parádéznak.

Négyünknek egyetlen pokróca, s mindig egymást felváltva visszük. Most Sándor Józsefen a sor. Jó keményre összetekeri, a két végét összeköti, és úgy akasztja a nyakába.

Erre a pokrócra nagyon büszke vagyok. Amikor Zomborból elindultunk a frontra, még mindegyikünknek volt pokróca. Egészen Našićéig. Ott ért bennünket az első német repülőátadás. A német vadászgépek alacsonyan szállva gépfegyvereztek bennünket, s bizony egyikünknek sem volt mindegy. Nekem se. A nagy riadalomban futott mindenki fedezéket keresni. Csoda-e, hogy amikor véget ért a támadás, és amikor lassan összeverődünk, négyünk közül csak az én pokrócomat találtuk. Ott lógott a nyakamban, szépen összetekerve, mint most Sándor József

nyakán. Nem lélekjelenlétemnek köszönhetően, hanem egyszerűen azért, mert míg egy bokor mögött lapítottam, nem esett le a nyakamról. Hogy a pokrócom nem vészett el, ezt a három feketecsi bátor magatartásomnak nyilvánította. Én hallgattam, nem akartam őket kiábrándítani.

Sándor József jobbra-balra tekinget, forog a feje a pokrócgyűrűben. Valamiben töri a fejét. Nem sokáig kell várnom, hogy megüdjám, mi-ben. Zlatoličje felé közeledünk, még a Dráva völgyében menelünk, ahol gazdag kaszálók, legelők és frissen szántott sötét földtáblák váltogatják egymást, amikor hirtelen megragadja a karom:

— Nézd! — súgja. — Ott, jobbra, látod azt a lovat?

Látom, hogyne látnám. Egy elhagyott német katonaló, egy magányos szürke legelész nem messze tőlünk, olyan nyugalommal, mintha ez a hivatalos béke első napjaiban a világ legtermészetesebb dolga lenne.

— Fogjuk meg! — mondja Sándor József, ami szintén természetesen hangzott, mert hát ő volt mindig a kezdeményező. — Fogjuk meg, és lovagold meg! — Ez szintén természetesen hangzott az ő szájából, mert kezdeményező kedve az ugyan volt bőven, de soha semmiért sem mert felelősséget vállalni. Illetve, nagyon sokáig nem mert. Lassan, nagyon lassan oldódott benne a béressors, hogy a béresnek sohasem lehetett igaza, s ezért, amikor kezdeményezett, a végrehajtást mindig ránk bízta.

Pedig mit nem adott volna a volt béres, hogy megülje ezt a szürke lovat! Mégis, amikor egy kis baráti beszélgetés után a lóra ráterítette a pokrócot, és villanydróttal rákötözte, s amikor szintén villanydrótból készített nagy szakértelemmel zablakarikás szájvasat, két zablapálcát, és amikor ebbe befűzte a szintén villanydrótból készült kantár pofaszíjait, akkor a legtermészetesebben mondta:

— Gyere ide, majd felsegítelek!

Életemben akkor ültem először lovon.

A zászlóalj menetoszlopa már jól elől járt.

— Indíts! — mondta Sándor József, és a ló tomporára csapott.

A ló megindult, először lassú tempóban, majd mind gyorsabban ügetett. Nem tudom, a ló száját vágta-e jobban a villanydrót-szájvas, vagy az én kezemet a kantár. Számomra ez volt a kisebbik baj, a nagyobbik ott kezdődött, hogy a ló egyre ügetett, nyomakodott előre a menetoszlop mellett, s mivel a lovaglásban nem volt semmi tapasztalatom, nem tudtam úgy szorítani a combommal és átvenni az ügetés ritmusát, hogy ne verjem a fenekem kegyetlenül a ló pokróccal borított hátgerincéhez. Csontos, sovány ló volt. Az utóbbi időben rossz kuszon tartatták.

Azt a fájdalmat, amit én kiállottam, azt talán nem is lehet leírni. És ez a fájdalom az egyenletes ütésektől állandóan növekedett, és egyre kibírhatatlanabbá vált. Húztam, ráncigáltam a kantárt, de nem használt semmit. A ló fel sem vette, csak ügetett, ügetett előre. A harcok jót mulattak rajtam, és még gyorsabb ügetésre nógatták ezt a

csontkolosszust. Már a menetoszlop elejére értünk, már eltagytuk a zászlóalj parancsnokát és a politikai biztost is. A szürk: tovább ügetett, s aztán furcsákat kezdett horkantani. Bennem úgy dobolt a fájdalom és a ló horkantása, hogy már se nem láttam, se nem hallottam. Zúgott a fejem, fájt mindenem. Sem időben, sem térben — sem akkor, sem most — nem tudom felmérni, hogy meddig tartott ez a kínszenvedés. Talán fél óráig tarthatott az egész, s akkor olyan váratlan és furcsa véget ért, amilyenre egyáltalán nem számítottam. Ez a sokat szenvedett és kiéhezett gebe, amelyet valamilyen beidegződött háborús parancs űzött, lecsapta fejét, egyet pördült, engem az árakba penderített, majd mintha teher alatt roskadt volna össze, élettelenül enyúlt a földön. Hogy valami megszakadt benne, s attól lehelte ki páráját, azt nagy sokára Sándor József állapította meg nagy szakértelemmel, amikor végre utolért:

— Megszakadt, belészakadt a lélek — így Sándor József nagy és szomorú bölcsességgel.

Még szerencse, hogy volt egy betegszállító szekerekünk. Arra mászok most fel a politikai biztos nőgatására. Jó néhány órának kell eltelnie, mire ismét tudok, előbb támolyogva, majd rendesen lépegni.

Tizennegyedikén este érkezünk meg Zágrábba. A város nyugodt, de sötétek, kihaltak az utcák. Szinte valamennyien most járunk életünkben először ebben a városban, és ha a fáradtságtól, az éhségtől, a ránk ragadt piszoktól és zubbonyaink és nadrágunk varrásában sorakozó tetvektől elgyötörten alig vonszoljuk is magunkat, mégis, amennyire erőnk-től telik, kíváncsian fordítanánk fejünket a látnivaló felé, ha láthatnánk valamit a házak sötét körvonalain kívül.

Hatalmas, furcsa, vastraverzes csarnokban kapunk éjszli szállást. Végignyúlunk a szalmán. Mi négyen szorosan egymás mellé fekszünk, és keresztben derekunkra takarjuk a pokrócot. Melegít a szalma, melegít a pokróc, melegít a sok emberi test kigőzölgése, és melegít lábunkon a vastag harisnya meg a rátékert kapca.

Reggel, amikor felébredünk, elterjedt a hír, hogy a németek és az usztasák tegnap Zágráb, Maribor, Dravograd és Zidani Mos: érségében is teljesen beszüntették az ellenállást, az utolsó egységek is megadták magukat, és ezzel Jugoszláviában ténylegesen is befejeződött a háború. Ebből az alkalomból ma Zágráb főterén hatalmas népgyűlés, vagy ahogyan mindenki mondja: „miting” lesz, és talán Tito, a főparancsnok is megérkezik.

Tito...

Ízlelgetjük a szót. Számunkra ez a szó legendát jelent.

Milyen is lehet ezzel a legendás szóval jelzett katona, és milyen ember?

Nagy az izgalom a csarnokban, a csarnokon kívül és mindenütt az utcákon.

A csarnok előtt hatalmas hordókban, kazánokban gőzölik a ruhákat,

az alsóneműket is, mellettük teknőkben, lavórokban és vödörökben mosakodnak a harcosok, s ami a legfontosabb, szappannal! A borbélyok borotválják. Egyszerre öt borbély izzad, küszködik a borotvás állakkal.

A zászlóalj lassan emberi formát ölt. Még tű és cérna is előkerül valahonnan, és szorgalmasan varrogatjuk, húzzuk össze a szakadásokat a blúzban és a nadrágon.

Négyes oszlopba sorakozunk fel, és úgy indulunk a város központja felé. Nótaszóval menetelünk. Vidám a zászlóalj, vidámak az emberek a kapualjakban és az ablakokban, vidámak a zöldellő fák az utcásonk, s nekünk úgy tűnik, hogy még a borongós ég is vidáman borul a felszabadult város fölé, s minden szöglet, kő, és fűszál a járdák szélén mintha ezt suttogná felénk:

— Béke, béke, béke...

A város főtere közelébe érve — ahol már egyre több, transzparensket vivő férfival, civilvel persze, nővel és gyerekekkel találkozunk — állj! vezényszó hangzik, s innen már kisebb csoportokra oszolva vegyülünk el a civilekkel és más egységek harcosaival.

Mire a főterre érünk, ott már akkora a tömeg, hogy szinte mozdulni sem lehet. Felemelő ez a tömeg, s micsoda erő lakozik benne. Akkor érezzük, amikor játékosan megmozdul, s közben jelszavak vegyülnek tapsal, énekszóval és a hangerősítők hangjával.

Biztonságérzést keltő elvegyülni ebben a tömegben, és élvezni a békét, a békét jelentő új életet. Egy kicsit, vagy talán nagyon is, bánt bennünket a főter neve: Jelačić tér, és a téren Jelačić báró, horvát bán, Habsburg-császári tábornagy lovas szobra. Zavar bennünket, de reméljük, hamarosan eltűnik innen, ahol a testvériség és szabadság szele fújdogál.

A tömeg türelmetlenül várja, mikor jelenik meg Tito elvtárs, a főparancsnok. Valaki beszél, a hangszórók hozzák telénk a béke üzenetét, de nem Tito hangja ez.

Később tudjuk meg, hogy Tito csak május 21-én beszélt a felszabadult Zágráb népéhez.

Úgy gondolom, biztonsági okokból. Bár Zágrábban teljesen felszámolták már az ellenséges erőket, egy-két elvetemedett usztasa orvlövész azért megbújhatott még valahol.

Kalnik, május 17—18.

Újra váratlan parancs: a II. zászlóalj harmadik századának első szakasza azonnal induljon Medvednicán és Zagorjén át Varaždin felé. Nem tudjuk, miért, és azt sem, hol lesz a végállomásunk, de azt rebesgetik, hogy ismét áthelyeznek bennünket, talán határőrszolgálatra.

Május 17-én reggel öt órakor indulunk, és az első hosszabb pihenőt délután Kominban tartjuk. Jobbra tőlünk, a széles völgyben a Lonja

folyócska kanyarog, balra, a falu előtt legelőkkal és szőlőkkel teletűzdelt dombok és enyhe lejtésű hegyoldalak. A szőlőkben itt-ott csöszkunyhók, présházak, de takaros családi házak is vannak. Felkanyarodunk az egyik házhoz. Megszomjaztunk. Vízet kérünk. Itt, ennél a háznál tartjuk a délutáni pihenőt.

Meglep bennünket, hogy senki nem jön elébünk, amikor bekiáltunk a nyitott ablakon: Hahó, van itt valaki? És kutyaugatás sem hallatszik. A ház mögé, az udvar felőli részhez kerülünk. Ott van a kút is. Kerekcsöveskút. Megforgatjuk a hatalmas vaskereket, csorog a víz, egymás után kerülnek elő a csajkák. Csajkából iszunk, és csak azután fogunk hozzá a kulacsok megtöltéséhez. Hosszú út áll még előttünk, üres kulacs-csal nem folytathatjuk a menetelést. A szakaszparancsnok félórás pihenőt rendel. Leheveredünk a fűre, van, aki a lépcsőre telepszik, van, aki egyszerűen hanyatt dől a fa alatt.

Sándor József nem lenne Sándor József, ha nem kíváncsiskodna. Kopog az ajtón. Senki sem felel. Belép. Megáll, és lassan szoktatja szemét a félhomályhoz. Kint süt a nap. Igazi békés tavaszi napsütés, igazi ragyogás, és az ehhez szokott szem most egy ideig hunyorog, s csak azután képes valamit meglátni. És most már meg is pillant valakit Sándor József. Egy embert a rakott tűzhely mellett. Az ember előtt teli, tömött zsák. Abból szedeget valamit, és egykedvűen rakja a tűzre.

— Jó napot! — köszön Sándor József, de az ember nem fogadja köszönését, talán nem is hallja, nem is látja a belépőt, és tovább szedegeti a zsákból a papírféléket, és egykedvűen tüzel vele.

Sándor József csak most döbben rá, hogy mit csinál ez az ember, és nem akar hinni a szemének és az ép eszének sem.

— Gyere csak be! — szól ki az ajtón.

Belépek, és látom, hogy egy ember, kalapját mélyen a szemére húzva, ül a tűzhely mellett, a tűzhelynek nyitva az ajtaja, benn lángol a tűz, és arra egykedvűen rakja az előtte lévő zsákból a papírbankókat, az ezres vagy talán még nagyobb kunákat.

— Szegény ember, talán megbolondult — mondom Sándornak.

— Szegény?! —

Felrezenünk az idegen hangra. A hang irányába nézünk, és csak most látjuk, hogy a sublót mellett a sarokban egy legényke kuporog.

— Itt lakom a szomszédban. Átjöttem hozzá egy kicsit tanyázni, de nem lehet vele beszélgetni. Megbolondult — mondja a világ legtermészetesebb hangján.

— Megbolondult? — nézzük mind a ketten csodálkozva az embert, aki, mintha mi a világon sem lennénk, továbbra is rakja a papírbankókat a tűzre.

— Igen, elvesztette az eszt.

— Mitől vesztette el? — kérdezem.

— Hosszú mese ez . . .

— De mégis...

— Krivec bátyám, hagyja már abba! — rivall az emberre. Annak egy pillanatra megáll a keze a levegőben, de aztán, mint aki nem jól hal-lotta a figyelmeztetést, újra nekifog a munkának, és tempósan rakja a pénzt a tűzre.

— Kár a gőzért — mondja a fiú. — Úgyse hagyja abba, amíg a zsák-ban tart.

— Szóval, mi történt vele?

— Krivec bácsin ez a ruha, amelyik most rajta van, ez az egyetlen rendes ruhája. A háza, az új, szép is, a szőlője... az övé a legszebb a környéken, és a pincéje... — nagyot sóhajt a fiú. Azt aztán meg le-het nézni! Annak igazán nincs párja! De a többi, az semmi. Az szart se ér! Nézzék a bútort! Csupa szedett-vedett darab. Se felesége, se gye-reke, se anyja, se apja; egyedül él ebben a házban. És képzeljék! Az elmúlt négy évben, a háború alatt meggazdagodott. Meggazdagodott?! Mindenét: a gyümölcsét, borát, kukoricáját, mindenét, amije csak volt, pénzzé tette. Látják ezt a zsákot? Ebbe rakta, rakosgatta, és éjjel pet-róleumlámpa fénye mellett számolgatta a pénzt. Nála pénzért min-dent lehetett kapni; annyi pénze volt, hogy megvehette volna lassan a fél határt. Persze ingyen senkinek semmit nem adott. Minek adott vol-na? Azt már nem! Dolgozzon meg mindenki a pénzért, egyre csak azt hajtogatta, ha valaki kérni jött hozzá. És most? Itt van ni! A négyévi zsugoriság, ez a zsák pénz nem ér többé semmit. Ez egy halom papír, és semmi más. Csak rakja, rakja csak, Krivec bátyám!

Kifordulunk a konyhaajtón a pitvarba. A szakaszparancsnok már in-dulásra buzdítja a harcosokat. Lassan lekanyarodunk ismét az útra, és elindulunk Novi Marof felé. Már teljesen ránk sötétedik, amikor oda-érünk. Csak a ritka felhők közt bujkáló hold ad egy kis világosságot.

Békés májusi, igazi szabad békés májusi este borult ránk, és mi Novi Marofon éjjeleztünk. Én Krivec bácsival bajlódón álomban, a többiek mélyeket szuszognak. Sándor József és Dorogi Ferenc egymást átölelvé alszik. Ők már otthon járnak a Telecskai-dombok alatt a Krivaja partján.

Másnap délelőtt a legszebb délelőtt ebben a felszabadulás utáni éle-tünkben. Kétórás gyaloglás után megérkezünk Varaždinske Toplicére. Elsőként egy usztaakaszárnya fogad ugyan bennünket a falu szélén kiégett, kormos ablakszemeivel, de mellette, a házak mögötti dombol-dalról félcsovökből forró víz folyik a kivájt kővályúkba. És a vályúk mellett feltúrt szoknyájú asszonyok állnak a meleg vízben; fehérlik a térdük, a lábszárúkon csillámokat szór a ráfröcskölő víz, és gyorsabban dobog a szívrünk, ha arra nézünk. Hogy szépek voltak-e vagy sem, azt nem tudom, de hogy fiatalok voltak, s mi azt hittük, a világ legszebb asszonyai, az még mindig holtbiztos.

Mi kell egy háborút átélt katonának? Az itt mind együtt volt: meleg

víz, jó reggeli és fehér térdű asszonyok. És utána, amit talán csak filmben láthat az ember vagy mesében, meleg fürdő!

Rövid pihenő után megreggelizünk, majd irány a fürdő. Akinek nem jut kád, az a négyszögletes medencében lubickolhat. Nem volt nagy a medence, úszni nem is lehetett benne, de egymást lefröcskölni, a fürdőmester legnagyobb bánatára, azt igen. És milyen érdeseken csörög a víz a fülünkben, amikor alábukunk! Jó volt a fürdés, de minél tovább voltunk benn, annál inkább elhagyott az erőnk. Itt, Varaždinske Toplicén fürdés után legjobb az alvás, a pihenés.

Javában lubickolunk, és ekkor ismét riadó! Azonnal ki a vízből, megtörülközni, felöltözni, és teljes felszerelésben letérni az útirányról, és fel Kalnikra!

Gyalogolt már valaki egyórás meleg fürdő után? Ha igen, akkor tudja, mit jelent utána futólépésben nyolc kilométert megtenni, majd még két órán át mászni fel a hegyre hol erdei ösvényen, hol a fák közt, hol erdei patak medrében.

Csak itt tudtuk meg, hogy fent a Kalnik csúcsán, az erdei házban megölték az erdészt, levágták a tehenét, és azok a valakik, valahol az erdőben nyomtalanul eltűntek. Usztaák voltak, mondták az emberek, akik útbaigazítottak bennünket.

Megtaláltuk az erdei házat. Az ajtóban ott feküd véresen az erdész. A háza előtt temettük el.

A tehene is ott feküdt a házikó előtt. Csak a két hátsó combja hiányzott. Csak a két combot vitték magukkal. Több mint valószínű útközben nyúzták le róluk a bőrt, mert nem láttuk sehol.

De mégsem tűntek el nyomtalanul. Az árulkodó nyomok egy forráshoz vezettek, le egy völgymélyedésbe, ahol összeborultak a fák, és ahonnan számukra többé nem volt visszaút.

PORSZEMEK A GYŐZELEM USZÁLYÁBÓL

S A F F E R P Á L

A győzelem olyan fogalom, amely a közhasználatban nem mindig világos. A győzelemnek ugyanis a közhasználatban általában pozitív a csengése, és, közvetve vagy közvetlenül, a jobb és az öröm fogalmakat párosítják vele.

A valóságban ezeknek a fogalmaknak nincs túl sok közük egymáshoz. Aki győz, nem feltétlenül jobb a legyőzöttől, még csak nem is biztos, hogy erősebb, lehet, hogy csak szerencséje volt. Ami pedig az örömet illeti, a győztes, ha igaz ember, győzelmének csak ritkán örülhet maradéktalanul.

Mindezek és még sok más bizonytalanság miatt, minden győzelem valamiféleképpen áldozatul esik az idő fogának: átalakul, a fénye elhalványul az emlékezetben, és nemegyszer megesik, hogy az utód számára már nem azt, vagy nem egészen azt jelenti, amit az elődnek jelentett.

Így valahogy állunk a fasizmus feletti győzelemmel is. Az évfordulónkon a cikkek, megemlékezések egyre gyakrabban csak a második világháborús győzelmet emlegetik, jobbik esetben a szövetséges hatalmak győzelmét Németország felett. Következésképp, tíz mai fiatal közül kilenc nem tudja, hogy ebben a háborúban melyek voltak a „tengelyhatalmak” még kevésbé, hogy kik voltak a szövetségeseik.

Elfelejtjük, vagy pusztán kényelemből, az egyszerűség kedvéért elhallgatjuk, hogy a második világháborúban a szabadságvágy és humanitás győzedelmeskedett a rabság, gonoszság, a nemzeti és faji gyűlölet világá fölött, és hogy ez a lényeg, függetlenül attól, hogy a győztes szövetséges hatalmak politikai céljai nem voltak egészen azonosak.

Ezzel pedig a fontosabbik részt hallgatjuk el, mert a katonai győzelem a második világháborúban, különösen az utókor szempontjából, a dolgoknak lényeges, de csak kisebbik része.

A mai nemzedékek szempontjából sokkal fontosabb az erkölcsi, politikai győzelem, amelynek következményei (társadalmi, politikai, gazdasági, tudományos, erkölcsi és lélektani következményei) felülmúlnak a világtörténelemből ismert minden eddigi változást.

És még valami. A fasizmus feletti győzelemnek azt a lényeges vonását, hogy az emberség összefogása volt az embertelenség ellen, már csak azért sem szabadna elhallgatni, mert a mai, hatalmi tömbökre osztott, atomkataklizmával fenyegető világban is ez az összefogás a reménység alapja.

Nincs ugyanis más választásunk, mint hinni az emberiségnek abban a képességében, hogy történelme kritikus pillanataiban a lét vagy nemlét határán, felül tud emelkedni önmagán, úgy, ahogyan, szembekerülve az emberirtó fajgyűlölet sötétségével, a második világháború idején tette.

És hogy az a felülemelkedés létező, mélyben munkáló társadalmi erő, hogy nem csak a kormányok, a politikai vagy katonai agytrösztök szintjén jelentkezett, hanem jelen volt az emberekben, a „közkatonákban”, szinte a maga teljes forradalmi következményrendszerével, az ma már nem kétséges.

Magam is ezt szeretném alátámasztani két kis porszemnyi emlékkel, amelyet valaki valahol talán majd besorol, ha máshova nem, hát az ember alapvető jóságának bizonyítékai közé.

*

A jó győzelmének igazi értelmét, azt hiszem, Horgoson, egy falusi házban fogtam fel először, 1944 decemberében, amikor a frontokon még dúltak a harcok és a hivatalos győzelem még messze volt.

Hosszú vándorlás után érkezünk ide, néhányan, különböző börtönökből szabadult rabok. Voltak közöttünk, akik országokon küzdöttek át magukat, bujkálva, meghúzódvá és megalázkodva, ha kellett. Valamennyien szinte művészei voltunk az észrevétlenül maradásnak. Egyetlen gondunk volt, hogy, ha már elhaladt felettünk a front és névlegesen szabadok lettünk, semmivel se hívjuk fel magunkra a puskát hordó emberek figyelmét, még kevésbé azokét, akik, valahonnan előbújva, írászalt kerítették maguknak, és a mögül gyakorolják az új hatalmat. Ezek minden fegyveresnél veszélyesebbek voltak.

Mert hiába vonult át a front, mi gyanús idegenek maradtunk ezekben a világokban, és mesénket arról, hogy börtönből szabadultunk, hogy hazafelé megyünk, mindenütt hümmögve fogadták.

Papírjaink nem voltak, semmilyen hatalom nem állt jót értünk, tehát teljesen védtelenek voltunk.

Talán ezért volt az, hogy minden újdonsült hatósági ember kiváló alanynak tartott bennünket sehonnaiakat, hogy rajtunk gyakorolja még zsenge hatalmát. Ilyenkor csak a futás segített.

Szerencsénkre, a telefonok akkor még nem működtek.

Mire így megérkeztünk Szegedre, már mindegyikünknek fogytán volt az ereje. Pedig a szegedi vasútállomásról indultak álmaink vonatai dél-nyugatnak — hazafelé.

Az otthon közelsége vakmerővé tett bennünket. Hiába volt az őrség, mi belopózkodtunk a vasútállomásra, és hiába kiabáltak a vasutasok, felkapaszkodtunk egy már mozgó tehervonatra. Úgy éreztük, hogy ez a vonat, ha már kifelé jár a szegedi állomásról, Szabadka felé tulajdonképpen a mi vonatunk és nem parancsol nekünk senki.

Azután megérkeztünk Horgosra.

A szerelvényt félig katonaruhába, félig civilbe öltözött fegyveres emberek vették körül, és hiába bújtunk a vagonok, fékezőfülkék mélyére, egyszerűen felszóltak, hogy szálljunk le.

Nyugodtan mondták ezt, mintha az lenne a világ legtermészetesebb dolga, hogy a tehervonaton, decemberi zimankóban potyautasok bujkálnak.

Nem mi lehettünk az elsők.

Mi pedig leszálltunk. Valamennyien. Nekünk, a menekülőknél, akiknek addig minden felszólításra első gondolatunk a szökés volt, most valahogy természetesnek látszott, hogy ennek a nyugodt felszólításnak eleget kell tenni, hogy ez nem rejt veszélyt.

És amikor bekísérték bennünket az állomás melletti épületbe — valamikor talán kocsmá lehetett —, a nagy, túlfűtött terembe, egy őszhajú ember elé, akinek a karján valami rangjelzés csillogott, annak is olyan magabiztosan mondtuk el a kálváriánkat és hogy kik és mik vagyunk, mintha az lenne a világ legtermészetesebb dolga, hogy ez a csillagos ember el is hiszi, amit mondunk — hiszen végre itthon vagyunk.

Hogy ez milyen szörnyű naivitás volt, arra az ember csak akkor döbben rá, ha utólag olvassa, hogy mi minden kavargott azokban az időkben itt nálunk is a front mögötti területeken.

És mégis igazunk lett.

A csillagos ember nevetett, bár látszott rajta, hogy hiába mesélünk, fogalma sincs róla, mi történt Szabadkán kilencszáznegyvenegyben, és csak annyit mondott:

— Jól van, fiúk, okmányotok ugyan nincs, de azért hiszek nektek. Menjeteek szépen haza, és jelentkezeteek. Szükség lesz rátok.

Ekkor éreztem először, hogy szabad vagyok és a győztesekhez tartozok.

De éreztem még valamit:

A négyesztendei raboskodás alatt sokféle győztesel ismerkedtem meg, nagyokkal, kicsikkel és egészen aprókkal, de valamennyinek közös vonása volt, hogy parancsolni, uralkodni, nyomorgatni, kérkedni akart, és ebben látta a győzelme értelmét.

Ez az ember viszont, ez a győztes, aki ott ült velem szemben a kopott asztalnál, nem akart kérkedni, sanyargatni, csak egyszerűen megérteni — és segíteni, ha lehet.

Hat hónappal később, Belgrádban, még egyszer találkoztam a győztesekkel és a győzelemmel:

Langyos május este volt, és a főteret, a Terazijét, elárasztották a kiemenős katonák. Akik már régebben voltak a városban, azok rendszerint lányal sétáltak, az újonnan jöttek pedig, tekintetükben a frontok rémséges tüzeivel, csoportokba verődve járták a teret, és bámulták a hihetlent: hogy égnek a lámpák, nyitva vannak a vendéglők, és működnek a mozik. A villanyoszlopokra aggatott hangszórókból pedig zene szólt, és egybeolvadt a tömeg zsongásával.

Azután a zene elhallgatott, és a hangszóróból valami recsegő beszéd hallatszott, de nem törődött vele senki — a fiatalság önmagával volt elfoglalva —, mindaddig, amíg a tér közepén kiabálás nem támadt, hangos éljenzés, és a tömegben, mondattöredékekben, de pillanatok alatt végigfutott a hír:

Németország...
... kapituláció...
vége a háborúnak...
... béke...

Előbb csend lett, elhalt a moraj, azután egyszeriben dörgés, csattogás keletkezett a téren. Ahány pisztoly volt, az mind az égnek emelkedett... és mintha nekik felelnének, lenről, a Száva-partról a léghárító ütegek nyomjelző lövedékei húznak fényes csíkokat az égre.

A hangszórókban abbamaradt a győzelmi induló, és egy harsány hang szólt meg:

...Kérjük az elvtársakat és elvtársnőket, hogy hagyjanak fel a lövöldözéssel...

Majd ismét:

...Saját testi épségük érdekében kérjük az elvtársakat és elvtársnőket, hogy hagyjanak fel a lövöldözéssel, mert a visszahulló lövedékek megsérthetnek valakit...

Nem parancsoltak, nem tiltottak ezek a szavak, de még a hangsúly sem volt parancsoló. Csak kértek, elvtársian kértek, és figyelmeztettek a veszélyre, annak veszélyére, hogy valakinek árthatnak, elronthatják a győzelem estéjét.

Azután a hangszóró ismét zenére váltott. Hiszen a téren kavargó, megrendült, az örömtől megvadult tömegben úgysem hitte el senki, hogy ezen az estén valami baj is történhetne, hogy valakit bánat érhetne; hogy ezek után egyáltalán lehet még baj és bánat a világon.

A lövöldözés elhalt. Az emberek most már csak sírtak, nevettek, ölelkeztek... Azután nem tudtak mit kezdeni önmagukkal és a szóval, hogy „béke”.

Mert mit lehet kezdeni egy szóval, amely percek alatt megöregszik? Mintha mindig itt lett volna és itt akarna maradni mindörökre...

Az egyetlen dolog, amit ilyenkor tehet az ember, hogy elkezdi másról beszélni: munkáról, énekről, házasságról...

*

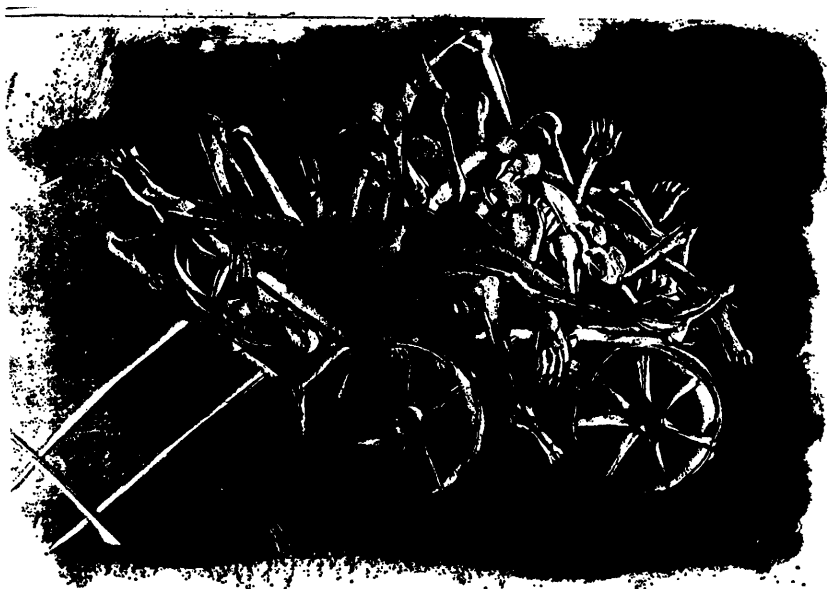
A győzelem olyan volt, mint az üstökös. Messzire előrevilágított a jövendőbe, ahol nem volt gyűlölet és félelem.

Fényes uszályának én csak két parányi porszemét próbáltam elmesélni. Látszólag semmi közük egymáshoz, azonkívül, hogy mindegyikben jelen van egy természetes, nem tolakodó és nem patetikus emberség.

Pátoszra csak a hódítónak, az erőszakra készülőnek van szüksége, hogy álnokságát leplezze vele.

A forradalomnak nincs rá szüksége.

A forradalom, ha igazi, akkor egyszerű és emberséges — vereségben, győzelemben egyaránt.

Glid Nándor: Requiem, 1979

A LEGÁLMOSABB KATONA

VÉBEL LAJOS

Vége lett a háborúnak, amelyet még meg is nyertünk!

Nem tudhatom, ki hogyan érzékeli ezt a mondatot most negyven év múltán, hisz a szavak értelme is mindig a körülményektől függ. Akkoron mindenestre ez volt az emberileg elérhető, és sokak számára elérhetetlen csúcsa a boldogságnak.

Nekünk, sajnos, ha jól emlékszem, nem adódott jó alkalmunk az ünneplésre. A tizenhatodik hadosztály, melynek a kötelékébe tartozott a hadsereg átszervezésekor felosztatott Petőfi brigád is, éjjel-nappal az Ausztria felé visszahúzódó ellenséget üldözte. Horvátországon át Szlovénia felé igyekeztünk minduntalan, és csak néhány órára pihentünk meg enni. Aludni ugyanis állva, sőt menet közben is tudott a jó katona, és azonmód persze, ha leült és pláne, ha elfekühdhetett a puskája vagy a gépfegyvere mögött a tűzszünetben.

Jómagam még álmodni is megtanultam a csapattest után haladva, és ez volt alighanem a legmagasabb professzionális színvonal; eszembe is jut még ma is olykor, ha a kényelmes ágyamban forgolódom álmatlanul. Igaz, hogy nekem fogódzóm is volt, annak a parasztszekernek a lócsé, amiben a, mondjam így: nyomdafelszerelést szállítottuk. Helyet ugyanis már nem szoríthattak a járműben, hisz elől, az egyetlen ülésen a kocsis székelt, mellette meg az az idősebb szlovén bajtársam gubbasztott, aki az ölében legfőbb és egyetlen hírforrásunkat szorongatta, egy régi telepes rádiókészüléket. Mögöttük volt elhelyezve az abrak a lovaknak, az írógép, a sokszorosító, és később a kéziszajtó, a betűszekrény meg a személyes holmink, és ki tudná, még mi minden.

Kiváló és sokak által irigyelt szundikáló teljesítményemhez az is hozzásegített, hogy én voltam alighanem az intézményesítetten legálmosabb bakája a nagy iramban előrenyomuló hadseregünknek. Egy kis, mindössze kétoldalas katonaújságot adtunk ki nap mint nap, amelyet nekem kellett egyebek között legépelnem. Úgy hívták, hogy „A szabadság frontjának hírei”, és minden hajnalban azon frissen már a lövészárkokban osztották szét a harcosoknak. Baki Ferencsel, a parancsnokság akkori politikai osztályának a főnökével aztán kieszeltük, hogy magyarul is előállítjuk majd ezt a sajtóterméket. Ez pedig annyit jelentett, hogy a

szerbhorvát változat elkészülte után rajtam kívül a hadiszerkesztőség minden tagja lefeküdt aludni, mint aki jól végezte a dolgát, csak én fordítgattam, gépelgettem, sokszorosítottam a magyar szöveget. És mire elkészültem vele, rendszerint indultunk is már tovább. Így hát nem maradt más hátra, mint hogy egyik kezemmel belekapaszkodjak a löcsbe, rakjam gépiesen egymás elé a lábam, és ekként próbáljak aludni és álmodni, legtöbbször a zentai Tisza-partról.

Ennélfogva rendre lemaradtam azokról az örömkönnyes ölekezésekről, levegőbe való lövöldözésekről, önfeledt tréfálkozásokról, amit egy-egy jó fronthír kiváltott a bajtársakból. Ködösen emlékszem arra a címre is, hogy „Berlin elesett”. Ezt, amint arról később meg is győződhettem, csaknem minden újság a világon ekképp fogalmazta meg velem együtt. Azon nyomban rá is mázolták a katona fiúk a házfalakra, hátha még az utánuk jövő egységek nem hallották. Majd elérkezett a nagy nap, amelynek az volt a megint csak egyöntetű újságcíme, hogy „Németország kapitulált”. Ez már május hetedikén, illetve kilencedikén volt, akkor már alighanem a szlovéniai Radovljicán tartózkodtunk, uram bocsá: irodákká előléptetett szobákban és asztalok mellett! Az utcákon táncolt, viháncolt a katonaság és a nép, s persze ismét esztét vesztve lövöldözött. Becsuktuk az ablakot, hogy nyugodtabban dolgozhassunk azzal vigasztalódva: úgyszólván életveszélyes ez a mámoros csetepaté, kár lenne most a fűbe harapnunk, ha már eddig sikerült túlélnünk a háborút.

Zsukov marsall Montgomeryvel együtt tekintette meg a rommá lőtt Berlint; akkor még, úgy valahogyan, ahogyan Petőfi mondaná: két nemzet volt a föld, a (szövetséges) jók, és a (fasiszta) gonoszok. Megindultan körmöltük, mit mond a belgrádi, a moszkvai és a londoni rádió, akkor még nem tudva, vagy ha úgy tetszik, nem gondolva rá, hogy ez az új reménység-világ is csak voltaképp folytatása lesz a háborúnak, átcsoportosított „nemzetekkel” és paktumokkal. Hogy másnap már végképp visszazökkenjünk a rendes kerékvágásba, mivel Jugoszláviában még javában hadakozott a Népfelzabadtó Hadsereg a menekülő és jórészt bekerített ellenséggel az osztrák határ közelében. Elkeseredett volt a harc, és sokan bizony így még a győzelem napja után is elestek közülünk, és talán ezeket sajnáltuk a legjobban. Volt, akit négyévi csatározás után most talált el a golyó, közlegényi logikával úgymond értelmetlenül.

De még mi, életben maradtak se siethettünk haza az otthoniakkal örvendezve az életnek és a jövőnek. Előbb Boszniába vezényelték főleg vajdaságiakból álló hadosztályunkat. Itt 1945—46 telén a még bujkáló csetniket kellett kifüstölni földre ástott bunkereikből, akik nyilván jobban ismerték a terepet, mint teszem föl a Topolya környéki legények. Hetekig lesték is őket a nagy hóban fagyoskodva, nemegyszer hiábavalóan. Ezután meg Macedóniába vitt a katonautunk. Ott főleg az új hatóságnak és a nyomorúságban élő lakosságnak kellett segítenünk, hogy talpra álljon. Élelem se volt elegendő, csak rágós kecskehúst kaptunk mi

is legtöbbször és kiváltságosan. Orvos híján meg tablettákat nyeltek velünk naponta a malária ellen.

Az én korosztályom végül is 1947 tavaszán szerelt le és érkezett haza. És örvendezett végtelenül meglelt övéinek, és annak, hogy emelt fővel állhatott be az újjáépítésbe. Nekem, ha úgy vesszük nagy szerencsém volt. Tovább csinálhattam az újságot, amelyet megszerettem. De ezúttal már hivatásos szerkesztőktől vezetve, avatott írók társaságában és szép rotációgépes sajtóházban. És ahogyan azt egyszer már megírtam, a főszerkesztőm se revolverrel fenyegetődött, mint a fronton, ha netalán kimaradt valami a lapból, vagy rosszul építettem fel a cikket.

Lám, talán most sem kezdeni kellett volna vele, hanem ide, befejező mondatként tenni azt a negyven év előtti ígét, hátha másként hangzana. Mármost, hogy vége lett, ím, a háborúnak, amelyet a tetejében még mi is megnyerhettünk . . .

1945 TAVASZÁN*
BOŠKO PETROVIĆ
MI GYŐZTÜNK

Túl a Dunán

A napfényben fürdő Duna felett magasodó iloki vár jelezte utazásunk kezdetét. Az ellenséges arcvonal áttörve, szétverve, ez már a bácskai oldalon teljes bizonyossággal látszott: szerémségi menekültek várakoztak hosszú sorban a kompnál. Hazafelé tartanak. Maguk készítette kis kézikocsikon húzzák, vonják magmaradt vagyunkájukat, dunyhát, párnát leginkább. Apró gyerekek, öregek, elvéve egy-egy férfiember. Lovasiak, itt volt a harcok gyűjtőpontja azon a frontszakaszon, amerre utunk vezet. Egyikük, egy tizenöt éves forma gyerkőc, akiből itt a Bácskaságban traktoros lett, azt latolgatja fennhangon, mit is csinál majd otthon: hát a traktorokat javítja és szánt, másképp minék is hívná haza a járás.

Ilok tetőtlen, ablaktalan házai közé értünk. Már a bácskai oldalon odalátszottak. A háború nyomai mindenütt, lőrésül szolgáló ablakok, golyónyomok, kidőlt-bedőlt falak, de maga a helység csupa elevenség. Ilok, mind a legutóbbi napokig, az immár felgöngyöltett és visszavetett front közvetlen közelében volt. Ma azonban ez már hátország. Az itt megszállt vagy átvonult hadak nyomairól csak egy-egy utca árulkodik még. Az emberekben, úgy tetszik, még mindig az a siető láz él, melyet a front közelsége idézett elő, s most valami kellemes, de csalóka ürességet éreznek maguk körül. Egyszerre csak észreveszik azt is, ami eddig mintha nem létezett volna számukra: a szép időt, a lombosodó fákat, a csendet. Ezért bizonyos ünnepélyesség érezhető körükben, s mintha egy pillanatra valamennyien megálltak volna, hogy kifújják magukat.

* Boško Petrović író az újvidéki *Slobodna Vojvodina* napilap munkatársaként írta ezeket a riportokat, amelyek a lap 1945. április 19-i, illetve 2-i számában jelentek meg. Az írások később az *Egy német katona naplója* (1962) című dokumentumkönyvének bevezető és záro darabjai lettek.

Vukovár felé szabad az út, jelentették, s azt is, hogy legegyszerűbben Šarengradon, Mohovón, Opatovacon és Sotinion át juthatunk el odáig. A front, vagyis az, amit az emberek egyáltalán és a szó szűkebb értelmében frontnak tekintenek — a lövészárkok —, ott húzódott Šarengrad és Mohovo között. Ezen a szakaszon, természetesen. Az út meg van tisztítva az aknáktól, a közlekedés helyreállt — mehetünk.

Megyünk a frontra

Gépkocsink bukdácsolva halad a dimbes-dombos tájon. Az út állandóan a Duna mellett vezet. Hol magasan fölötte vagyunk és onnan tekintünk szét a falvakkal tarkított, zöld bácskai rónaságon, hol pedig — úgy tetszik — a folyóba szaladunk. A bokrokon, erdőn könnyű, zöld fátyol ül, akár a megsűrűsödött levegő. Virágba borult gyümölcsfák. A vastag agyagrétegbe vájt, meredek Fruška gora-i úton hagyjuk el Šarengradot. A völgyben, lent, élénk fordul a falu, teljes épségében, lakottan. Fölötte, a hegyen, ott a régi vár, romjaiban, odalent a faluban pedig a kolostori templom tömzsi, gótikus tornya, a négyszögben épült, barokkos hajlatú épületekkel. A múlt fürdik itt az oly közeli, annyira friss jelenben, s új életté forr össze vele. Ez pedig most éled itt, a harcmező tőszomszédságában, csaták tüzeiben kovácsolódik, és a harc mélyebb értelme így válik egyetlen és igaz valósággá.

A Šarengrad után kiterülő fennsíkon hirtelen megszűnik a munkás emberkéz nyoma a földeken. Előtte is, utána is szépen zöldellt a mező a bársonyos, puha búzavetések alatt. Itt sötétlen szürkül, úgy áll érintetlenül ősz óta. Helyenként kukoricaszár rothad a földön, ennyi az egész. Mintha még a fák sem indultak volna rügyezésnek, a dűlőutak pedig apró szemű, vastag nyári porrá morzsolódtak. Olyan hepehupás, vízmosásos az út, mintha záporpatak rohant volna végig rajta. Meztelen bordacsontokként, gallyak pattannak föl a kerék nyomában, a szerkeszek vetették annak idején az ősz sarába. A gépkocsi sárhányója minduntalan hozzácsapódik az útszéli kemény buckákhoz, szinte úszik a koci.

Lövészárkok

Itt vagyunk az első lövészárkoknál. A mieink. Ott kezdődnek valahol a meredek partszegélynél, magasan a Duna fölött, a zegzugos vonalban belevesznek a szerémségi táj messzeségébe. Az ülepedéstől és a rohamra készülő lábak taposásától legömbölyödött földhányások jelzik, merre kígyóznak. Aztán, vagy 100—200 méterrel odább, a következő vonal. Ellenséges lövészárkok. Arról ismerhetők fel, hogy más rendszer szerint készültek, megásásuk módja is más, de leginkább a lejárati

lépcsők helyzete árulkodik róluk: az árkok hátsó falába vágták és az ellenséges hadtápterület felé nyílnak.

Ámde más ismertetőjelek is vannak, melyek megkülönböztetik a mi állásainkat a fasisztákétól. — Elhagyott, elnéptelenedett lövészárkok, de a mieink így is tiszták, valahogy gondosabban, pihentebb erővel ásták őket, hogy némiképp is elviselhető lakályosságot varázsoljanak ezekbe a vermekbe. Továbbá, úgyszólván nem is maradt ottfelajtott holmi. Az árkok falába, vagy pedig az éppenséggel erre a célra kivájt lépcsőzetbe — minden bizonynal akkor, amikor a föld még nedves volt az esőzésekől — kukoricaszemeket nyomtak egymás mellé harcosaink: „Éljen Tito elvtárs!” „Éljen a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia!” — olvashattuk a kukoricaszemekből formált jelmondatokat. Ezt az ősszel vagy a télen, azokban a napokban írhatták ki, amikor Tito marsall azt mondta, hogy semmink sincs, csak a két kezünk és az öntudatunk.

A fasiszta állások kevesebb gondossággal, ám úgy tetszik, annál gyorsabb iramban készültek. A sok-sok harcteret megjárt, tapasztalt katona kezenyoma rajtuk, de valahogy elfáradt, kedvetlen ez a kéz. A falak rücskösek, az árokalja egyenetlen, a hanyagul felpúpozott földhányás minduntalan beomlik, becsurok. Árkaik több vonalat alkotnak, ez különösen jellegzetes. Kettő közvetlen egymás mögött, távolabb még egy, Mohovo és Opatovac között egy, majd Sotin előtt is van egy. Vonal vonal után, egy visszavonuló hadsereg menedékei. De csak egyet használtak, az elsőt. A többi úgy áll, érintetlenül.

A roham

Jól látszik most is, hogyan folyt a csata, de heveségére is megannyi jelből következtethetünk.

Az első vonal, melyet a németek tartottak, tele van elhagyogatott dolgokkal. A lövészárkok mélyén a telefonvonal vörös huzalja tekereg. A földön mindenféle fegyveralkatrészek meg a felszereléshez tartozó, ismeretlen rendeltetésű bádogdobozok. Az egyik fedezék előtt, szép rendben és érintetlenül, csajkák és lőszerdobozok sorakoznak. A mellvédeken és mögöttük szertdobált levelek, fényképek, szemüvegtokok, elvesztett szuronyok, páncélsisakok, sátorlapok. Nem nehéz elképzelni, hogy ugrottak ki a lövészárkokból az egész világ harctereit megjárt német katonák, s futottak, ahogy a lábuk bírta. Az első vonalakkól valóban úgy szöktek meg, hogy meg sem álltak a második vonalnál sem, hanem folytatták a visszavonulást. Ezzel azonban védelmi rendszerük még nem tört meg.

Az első vonalaktól egészen Vukovárig a fasiszták az arcvonal mélységében építették ki védelmüket oly módon, hogy az említett lövészárkok-rendszerre és a közbeeső falvakra támaszkodtak. Kezükben volt tehát Mohovo, Opatovac és végül Sotin, s csak utána Vukovár. Azt hitték,

eléig védelmet nyújtanak a falvak is, úgyhogy erről az oldalról magát Vukovárt nem is erősítették meg, mint ahogy azt — különben — egy lövészárkot húzva megtették Mikluševac irányában, vagy a fedezékek és lövészárkok rendszerével a Bácskára néző Duna-parton. A védelem fő ütközőpontjainak, erről az oldalról, a közbeeső falvakat tekintették.

Mohovo

Csakhogy csapataink olyan lendülettel támadtak, hogy Mohovónál, az első falunál, a fasisztáknak nem volt maradásuk. Jó ideje fosztogatták már ezt a falut. A télen, amikor a mieink ideiglenesen földadták, a lakosság zöme is visszavonult csapatainkkal, aminthogy — különben — a többi faluból is. Az elhagyott otthonokat a németek kifosztották és földúlták. Leszedték a tetőket, leszerelték az ajtókat, kiverték az ajtófélfákat, s az anyagot elhordták állásaikhoz, a házakban pedig összetörték-zúzták mindent, ami kezük ügyébe került. Amit elmulasztottak, azt most, szökés közben, pótolnak. A faluban lerombolták a patak hídját, de előrenyomulásunkat nem állíthatták meg. A mieink már itt kezdték szétforgácsolni őket, kisebb-nagyobb csoportok maradtak le, miközben a derékhad gyors iramban űrítette ki a majdnem lakatlan, jószágától megfosztott, letarolt Mohovót. A németek után ott maradt a parlagon hagyott föld és az ebben a pusztaságban is illatozó gyümölcsösök rózsaszínben és ibolyakéken tarkálló virágerdeje.

Az opatovaci csata

Mohovón túl, a Dunára néző magas platón, amely előtt Bácska nyújtózik a távolban, még egy lövészárk szeli át a mezőt. A németek mindenáron ki akarták használni.

Tövig nyesték a terebélyes, vén országúti eperfák ágait, hogy megakadályozzák, vagy legalább meglassítsák a mieink előrenyomulását. Nem érkeztek valóra váltani tervüket. A bevagdosott ágak leszakadtak ugyan súlyuk alatt, de tört vétagokként továbbra is ott lógtak a földet söpörve. Friss sebek fehéredtek a tövükben, ott, ahol belevágtak: még csak néhány fejszecsapás, de akkor értek oda a mieink. A fasiszták ismét megfutamodtak. Átkeltek még egy lövészárkon, maguk mögött hagyták érintetlenül. Opatovac alá érkeztek. Az út menti tisztáson sárga tábla hirdeti a helység nevét.

Itt, Opatovac előtt, az utolsó előtti helységnél Vukovár felé, de már a földott sáncok mögött, a németek ellenállásra szánták el magukat. Itt rendezték soraikat talán, vagy pedig egyszerűen kénytelenek voltak vele, azt nem tudni; mindenesetre felvették a harcot. Meg akarták állítani az ellenséget?

Kudarcot vallottak.

Šaregrad és Mohovo között nincsenek halottak. Mohovótól egészen az Opatovac előtt húzódó lövészárkokig itt-ott akad egy. De itt, a sánc mögött, a falu bejáratánál, rakásszám. A kidöntött fák alatt, az árokban, az út menti mezőn — németek. Egymagukban, kettesével, hármasával, ahogy elérte őket a felszabadítók fegyvere. Seregestül hullottak harcosaink csapásai alatt. Ott nyolcan fekszenek egy sorban, mintha egyetlen golyó járta volna át őket. Amott, az út bevágásában, négyen ülnek kinyújtott lábakkal, a falhoz támaszkodva. Az egyik kissé féloldalt dőlt, a másik előrehajolt egy gondolatnyira, egy mintha mesélne, a másik mintha mosolyogna — olyanok így messziről, mintha az imént ebédeltek volna s most szusszantanak egy jót: éppen csak megálltak egy percre az úton.

Ugyanez a kép fogad a faluban is. Tartani akarták, de akik megkísérelték, úgy hullottak el, egészen furcsán, a házak körül, mintha egyetlen ütés sújtotta volna földre őket. Az Ortskommandantur feliratot viselő épület előtt egyszerre tízen estek el ettől a valóban nem mindennapi porölycsapástól, úgy hevernek a bejárat előtt, mint akit lekaszáltak.

Páncélosok

Gépkocsink Sotin felé robog a kövesúton. Egyszerre erős motorzúgás hallatszik, porfelleg támad előttünk. Tankok. Szélesek, mint az országút, fönt, magasan a kupolában — a mi harcosunk. A harckocsin katonák. A kanyarban nagynehezen előzünk, és továsietünk. De akkor utolérjük a másik tankot, a harmadikat . . .

Egy híd előtt az egyik megáll motorhiba miatt. Valami defekt történt nálunk is, megállunk hát. Illő tisztelettel közelítjük meg az ágyúcsövével fenyegetően előremeredő erős, súlyos gépet. Csupa pelyhes állú legény ül benne, mindegyik más vidékről való: szlovénok, boszniaiak, horvátok, két bácskai szerb. A szlovénok valamiféle szerbhorvát-szlovén keveréknyelven beszélnek, és — kormosan, olajosan maguk is — a többivel vállvetve dolgoznak a gép körül. Azt mondják, Lovasnál verekedtek, rengeteg hadizsákmány került a kezünkre. Röviden, velősen tájékoztatnak.

— Amikor pedig a németek látták, hogy tankjaink vannak, csak fölemelték a kezüket. És kész is volt az egész!

Az újságpéldányoknak, meg hogy csoportképet készítettünk róluk, nagyon megörültek. Gyors búcsú, a páncélosok visszamásztak tankjukba.

Mi győztünk

Elmaradt mögöttünk Sotin sváb falu, most lakatlan. Errefelé nemigen volt harc: harcosaink itt egyetlen lendülettel törtek Vukovár felé

Itt kezdődik az országrészt, melyet az usztasák és a németek négy éven át, negyvenegyedtől egészen mostanáig, állandóan a kezükben tartottak.

Eszembe jut Jugoszlávia összeomlása negyvenegy áprilisában. Azok a hatalmak, melyek abban a hitben voltak, hogy letették előttük a fegyvert, most valamennyien előttünk kapituláltak. Mi győztünk.

Délután érünk be Vukovárra. A lakosság a város központjában sereglett össze: két szovjet tengerészt temetnek, ott vannak fölrvatalozva a kávéház nagytermében. Virág, jelmondatok és zászlók mindenfelé.

Kíváncsian vették körül gépkocsinkat az emberek, s amíg eltávolodtam, hogy fényképezzek, útitársaim osztogatni kezdték az újságokat. Egy szempillantás alatt nagy tolongás támadt körülöttünk. Az emberek szinte egymás kezéből tépik ki a lapot. Maguk elé tartják, és soknak könny szökik a szemébe.

Vukovár eddig el volt szakítva az országtól. Négy álló évig raboskodott. Minden, ami eloszlatja a rabság érzését, nagyobb és mélyebb, jelképes értelmet kap.

Slobodna Vojvodina, 1945. ápr. 19.

AZ ÓDON KISVÁROS

A tömegsírnál

Van valami megható az efféle ódon kisvárosokban, mint amilyen Vukovár. A tünt idők vastagon lerakódott álmos csendjét — ódon épületeivel, bolthajtásos átjáróival, barokk kapuival és homlokzataival, gyarlón megfestett, régi képeivel a városházi tanácstermekben — a kisvárosi élet nem zavarja. Az úgy burjánzik körös-körül, mint az erős, friss hajtás, és mit sem törődik a régi gyökérrel. S éppen az a megindító benne, hogy közöttük nincs időbeli kapcsolat és fejlődésbeli folytonosság. Ezt a bájos régiséget mintha fátyol takarná, melyhez immár senki nem nyúl, nem szövi tovább. Csendesesen csak megül a hegyen és a Duna fölötti lejtőn, és ezzel mintha ki is merülne létezésének egész értelme.

Ez volna minden, amit Vukovár magában rejt, ha ezt a várost is nem rázza meg, úgyszólván alapjaiban, a háború, amely nem is volt háború, hanem a népünkkel szemben elkövetett gaztetteknek a sorozata. 1941 áprilisától kezdve Vukovár is, akárcsak Zimony, Ruma vagy Mitrovica, a kegyetlenkedések és mészárlások színhelye lett. Már a Jugoszlávia összeomlását követő első napokban, amikor máshol még nem, Vukováron már megkezdődött a vadállati vérengzés.

A város végén, olyan kétszáz lépésre a legutolsó házaktól, a Mikluševac felé vezető nyári úttól jobbra, valami régi, ritkás erdőféle marad

ványai állnak. Nagy, kifejlett fák, megtépázott és megritkult lombokkal, törzsük csupa forradás, ami az emberrel való gyakori találkozásra mutat. Errefelé hagyományosak az eperfák — maguk is a múlt tanúi —, s a vukováriak is Epresnek nevezik ezt a helyet. A megszálló itt végezte a tömegmészárlást a gödrök fölött, melyek ma alacsony, alig látható halmocskák alakjában csoportosulnak a réges-régi ültetvény egyik végében. A napfényben hunyorogva, egy csoport gyerkőc heverészik az útszéli fűben. A mellém adott vezetővel együtt megállok mellettük, kérdezem, mit csinálnak.

— Teheneket és disznókat őrzünk — válaszolják.

— És a sírok hol vannak?

— Ott, arra — mutatnak kezükkel rézsút az erdő másik végébe. Noha minden bevezető nélkül tettem fel a kérdést, mégsem lepte meg őket, és nem keltette fel érdeklődésüket.

De az egyik aztán mégis felkászálódott, hogy majd elvezet bennünket odáig, és megmutatja a halmokat. Egy szőke kisfiú, már-már érett vonásokkal, olyanokkal, hogy azok már kemények, de még lágyak is egyszerre. Hangja is mutál; szabódás nélkül beszél, de amit mond, egyszerre komoly is, naiv is. Úgy, ahogy van, meztláb indul a puha fűben az alig púposodó halmok felé, melyek alatt — késsel és forró mésszel kioltott — megannyi élet pihen.

A dombokat nem lepi fű, kikerüli, akár a tavaszi zöld ár a sívár szigetet. Négy vagy hat halom van. A fiú sem egészen biztos benne, miközben keresztülgázol rajtuk és sorra megmutatja: „Itt is van egy, és itt is...”

A közelben még öt kiásott, de betemetetlen sírgödör van. A fiú elmeséli, hogy ásták meg őket. „Ráhajtották az embereket”, mondja, „nemcsak az elítélteket, hanem akit értek, a civileket is.” A halottakat pedig — ő úgy tudja — a zsidóknak kellett a sírgödörbe tenniük.

Az eperfaliget egészen közel van a város utolsó házaihoz, úgyhogy az otlakók hallották a gyilkos fegyverdörrenéseket, és láthatták is, mi történik.

Egy asszony, itt lakik a közelben, nem tudott sokat mondani. „Bent voltam”, azt mondja, „nem mertem kimozdulni”.

— És mikor voltak a kivégzések, csak éjszaka?

— Hát, az első időkben igencsak éjszaka, de aztán bizony nappal is, fényes délben, és mindig...

Az öldöklés mindjárt az összeomlás után kezdődött, de hogy mikor szüneteltek és mikor folytatódtak, az nem maradt meg az emlékezetében sem kíséromnek, sem annak az asszonynak, akinek úgy rémlik, hogy a legutolsó kivégzéskor „még hó volt”. És meséli, hogy amikor hozták az áldozatokat, a teherautók, a nagy sár miatt, nem jöhettek az Epresig, hanem csak az ő utcájuk elejéig, és a dróttal összekötözött elítélteket, akiken nem volt felsőruha, onnan gyalog hajtották tovább.

Ezekre a gyászos menetoszlopokra minden vukovári emlékszik. Különösen azokra emlékeznek, akik bátran viselték magukat. Egy idős tanítónő, míg él, emlegetni fog egy lányt. Azt mondja, Mitrovicáról került ide.

— Amikor erre hajtották, egyenesen, felemelt fővel ment. És mi mindent mondott nekik! Mindent a szemükbe vágott: hogy kicsodák és micsodák; csak úgy félvállról nézte őket. És énekelt. És semmit sem bírtak neki.

Érdekes, lépten-nyomon azt halljuk, hogy az áldozatoknak „semmit sem bírtak”. Mintha a halál, mintha az, hogy megölték őket, kevesebbet nyomna a latban magatartásukhoz képest.

— Egy barátom egy fényképet őriz két lány kivégzéséről — mondja kísérlőm. — A fényképen látszik, ahogy a két lány összelelkezve és mosolyogva térdel a sírgödör fölé. S a többiek is valamennyien nyugodtak voltak. Senki sem rimánkodott az életéért.

Úgy számítják, hogy az Epresben vagy kétezer férfit és nőt, ifjút és lányt végeztek ki. A gonosztevők a gödör szélén letérdeltették és tarkón lötték őket, ha pedig valamelyik még életjelt adott, a gyilkosok leugráltak a gödörbe, a testek közé, és késsel agyonszúrták őket. Aztán mésszel leöntötték. Akárcsak máshol, itt is volt még, aki élt a sírban, amikor elföldelték.

Egy birkapásztor, aki látott bennünket, mikor jöttünk, hozzánk lépett. Odamutatott egy sírra, mely fölött a föld megsüppedt, behorpadt. Azt mondja:

— Itt vér bugyogott elő a földből, ezeknek az embereknek a vére. Az a gyerek pedig, aki az előbb útbaigazított bennünket, a földhalmról most lelépett a föbe, s úgy mezítlábasan állodogálva az idei tavasz korán sarjadt, puha fűvében, még egy dolgot közöl különös értesüléseinek tárházából:

— Jár ide a nép — mondja. — Mennyien voltak csak húsvétkor! Jönnek ide, és siratja ki-ki a magát.

Kilátás a fedezékből

Amikor a múlt év októberében a felszabadító hadsereg átkelt a Dunán, a fasiszták hozzáfogtak Vukovár megerősítéséhez. A város egész férfi lakosságát kényszermunkára hajtották, hogy ássák és építsék az állásokat. Minden más élet megszűnt akkor a városban.

A fő erődvonalat azonban a németek építették, méghozzá a Duna felé, magán a parton. Azokat a házakat is felhasználták céljaikra, melyek itt a hegy lábánál vannak, s amelyre a helység egyik nyúlványa épült. Főleg gerendafedezékeket építettek. A vastag gerendák közé földet döngöltek, és a fedezékeket futóárkokkal kötötték össze. Ezenkívül tankakadályokat állítottak vasúti síndarabokból. És mindezt ismét a

házakhoz kapcsolták. A Dunára vezető utcák végén vastag falakat emeltek. A tetejüket sűrűn teleragasztották üvegcserepekkel, magába a falba pedig, bizonyos távolságra, fedezéket építettek. A házakat kiüritették, a külső falakat, valamint a szobák közfalait áttörték, és az egész utcason végig, a szobákon, az áttört alapokon át, az arcvonál mélységében, több párhuzamos lövészárók kígyózik. Ezek egy-egy bunkerba torkollanak, melyek vagy magukban a szobákban, vagy pedig kiugrásképpen épültek.

Ezzel a védelmi rendszerrel, például, feldúlták egy tágas fatelep és fűrészmalom udvarát, épületeit és falazott fészereit. A ház sarka az utcán bunkernak van kiképezve, bejárata a szobában van olyképpen, hogy a katonák egyszerűen a falba vágott, hevenyészett nyíláson jártak be vagy húzódtak vissza a szoba furcsán elűtő, otthonias, civil környezetébe.

Minden jel arra mutat, hogy a németek a Duna felől várták a támadást. A parttól az erődítésig vezető utat megrakták aknákkal, és az emberek, itt körülöttem, figyelmeztettek, hogy bizony veszélyes volna kimenni a fedezékek előtti ismeretlen terepre. Én látni akartam, beléptem hát a bunkerba, és a lőrészhez hajoltam. Nem látszott semmi; azaz-hogy csak egy darab föld szerteszét heverő tuskókkal, fákkal és bokrokkal, amarra messzebb pedig csillogott a Duna, és idekékelt a Fruška gora. Ez volt minden. A lőrész szűk nyílásán azonban minden olyan erős és sűrű sugárként hatolt be a fedezék dohos sötétségébe, hogy talán azért is látszott olyan különösen nagynak és világosnak. S hirtelen úgy éreztem, mintha valami leszedné fejem fölül ezt a bunkert, mintha valami kimosná belőlem a háború nyomait, a háborúét, melynek zivatarában idáig vergődtem, és mindazt, ami történt, a borzalmakat, és azt, ami talán most már jóvátehetetlen. S akkor láttam, milyen jelentéktelen semmiség mindez ennek a nyugodt, verőfényes napnak a végtelen izgalmasságával és erejével szemben, a szabad hazában.

Úgy tetszett, valójában ez az, amit a németek meg akartak hódítani, és ami ellen védekezésre rendeztek be. Hiába. Mert akármit cselekedtek is, ehhez, szemmel láthatóan, hozzá se nyúltak. A maga érintetlenségében egy pillanatra olyan volt ez, mint a zene.

Slobodna Vojvodina, 1945. április 22.

BORBÉLY JÁNOS fordításai